

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА «СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

ДИПЛОМНА РОБОТА
«КРИТИКА КОНЦЕПЦІЇ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ РОТТЕРА НА ОСНОВІ
ОПИТУВАЛЬНИКА НОВІЦЬКІ–СТРІКЛЕНД»

Студентка: Боровкова Христина
Науковий керівник: Солонський Андрій

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: С4 Психологія
Освітня програма «Соціальна психологія»

Київ 2026

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЛОКУС КОНТРОЛЮ В СОЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: ВІД ТЕОРІЇ РОТТЕРА ДО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ.....	9
1.1 Теорія соціального навчання Роттера та локус контролю.....	9
1.2. Локус контролю в теорії соціального навчання Роттера.....	11
1.3 Доопрацювання концепції локусу контролю: Новіцькі, Левенсон, Лефкур.....	14
1.4. Поширення досліджень локусу контролю: концептуальна неоднозначність та методологічні обмеження.....	15
РОЗДІЛ 2. АДАПТАЦІЯ ОПИТУВАЛЬНИКА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ НОВІЦЬКІ-СТРІКЛЕНД... 18	
2.1 Методологія і дизайн дослідження.....	18
2.1.1. Процедура етичного затвердження та політика конфіденційності даних.....	18
2.1.2. Опис та психометричні характеристики вимірювального інструменту.....	19
2.1.3. Підготовка опитувальника.....	20
2.1.4. Характеристика досліджуваної вибірки та процедура збору даних.....	21
2.2. Психометричні характеристики пілотної скороченої україномовної версії шкали ANS-IE.. 23	
2.2.1. Аналіз розподілу відповідей.....	23
2.2.2. Оцінка надійності опитувальника.....	26
2.2.3. Порівняння психометричних характеристик ANS-IE з оригінальною шкалою.....	28
2.2.4. Аналіз структури міжпунктових зв'язків.....	30
2.3. Якісний аналіз валідності інструменту та концептуалізації локусу контролю.....	39
2.3.1. Змістово-конструктна валідність: аналіз якісних даних.....	39
2.3.2. Концептуалізація локусу контролю на підставі аналізу напівструктурованих інтерв'ю.....	49
ДИСКУСІЯ.....	66
ПРАКТИЧНІ РОЗРОБКИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	79
ОБМЕЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	81
НАПРЯМИ МАЙБУТНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	83
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
ДОДАТКИ.....	103
Додаток 1.....	103
Додаток 2.....	108
Додаток 3.....	114
Додаток 4.....	117

АНОТАЦІЯ

У роботі здійснено критичний аналіз концепції локусу контролю Роттера (1966) та її психометричної операціоналізації. Науковою проблемою є недостатня концептуальна визначеність локусу контролю та відсутність психометрично обґрунтованого україномовного інструменту його вимірювання. Метою дослідження є критична оцінка пілотної скороченої україномовної версії шкали ANS-IE та уточнення конструкту локусу контролю. Методологія поєднує психометричний аналіз і якісний підхід на вибірці молодих дорослих ($n = 72$) в умовах воєнного часу.

Встановлено прийнятний рівень внутрішньої узгодженості шкали ($\omega = 0,73$) за наявності суттєвих обмежень змістової та конструктної валідності, пов'язаних із бінарним форматом відповідей та змістовою застарілістю окремих пунктів та впливом воєнного контексту на інтерпретацію тверджень. Запропоновано уточнення конструкта, згідно з яким локус контролю розглядається як когнітивна конструкція, що відображає здатність людини адекватно розрізняти детермінанти підкріплення в конкретній ситуації та спрямовувати зусилля в межах реальної зони власного впливу. Це визначення узгоджується з переглянутим розумінням конструкта Роттера (Rotter, 1992).

Отримані результати мають значення для подальших досліджень у сфері соціальної психології, психодіагностики та вивчення психологічної стійкості й інформаційної безпеки в українському контексті.

Кількість слів: 23600

КЛЮЧОВІ СЛОВА

Локус контролю, теорія соціального навчання, Роттер, шкала локусу контролю Новіцькі-Стрікланд, протидія дезінформації

ВСТУП

Локус контролю — конструкт, запропонований Джуліаном Роттером у межах його теорії соціального научіння (Rotter, 1954, 1966), — є одним із найбільш досліджуваних понять у соціальній психології, особистісній психології та поведінкових науках (Lefcourt, 1981; Nowicki et al., 2021). Упродовж кількох десятиліть після публікації основоположної праці Роттера (1966) цей конструкт привертав значну увагу дослідників. Кількість емпіричних досліджень, у яких локус контролю виступає ключовою змінною, обчислюється тисячами (Nowicki & Duke, 2016).

Дослідження демонструють, що внутрішній локус контролю пов'язаний з широким спектром позитивних результатів у різних сферах життя. Метааналіз Фіндлі та Купера (1983) виявив позитивний зв'язок між внутрішнім локусом та академічними досягненнями ($r = 0,18-0,22$). У сфері праці внутрішній локус пов'язаний з вищою задоволеністю роботою продуктивністю та робочою мотивацією (Judge & Bono, 2001; Ng et al., 2006). У сфері фізичного здоров'я внутрішній локус асоціюється з більш здоровою поведінкою активнішим пошуком медичної інформації та кращими показниками здоров'я (Botha & Dahmann, 2024; Wallston et al., 1978). У сфері психічного здоров'я внутрішній локус контролю пов'язаний із використанням адаптивних копінг-стратегій, орієнтованих на розв'язання проблем, вищою психологічною стійкістю та нижчим рівнем стресу (Pérez-Fuentes et al., 2025; Iles-Caven et al., 2021). Внутрішній локус контролю пов'язаний з кращим психічним здоров'ям і може слугувати буфером між стресом та психологічним дистресом. Зовнішній локус контролю стабільно пов'язаний із вищою частотою важких психологічних симптомів, зокрема депресії, тривоги та психологічного дистресу, незалежно від культурного контексту (Iles-Caven et al., 2021; Pérez-Fuentes et al., 2025). У сфері благополуччя особи з внутрішнім локусом демонструють вищий рівень задоволеності життям та психічного здоров'я (Cobb-Clark et al., 2014; Verme, 2009).

Сучасні дослідження намагаються встановити зв'язок локусу контролю з окремими видами поведінки, зокрема харчовою поведінкою (Are et al., 2022), зниженням ваги (Menéndez-González & Orts-Cortés, 2018), лідерськими якостями (April et al., 2012) та процесами в організаційній психології (Üzümçeker, 2016). Окрім цього, розробляються спеціалізовані варіанти конструкта, зокрема шкала локусу контролю в галузі здоров'я (Wallston & Wallston, 1981) та шкала медіа-локусу контролю (Media Locus of Control Scale, MLOC), розроблена Максл та колегами (2015). Ці дослідження свідчать, що сприйняття людиною власного

впливу на ситуацію або очікування такого впливу є важливим чинником, який слід враховувати при аналізі поведінки.

Привабливість конструкту пояснювалася його концептуальною простотою та практичною значущістю. Відносно простий у вимірюванні та інтерпретації, локус контролю розглядався як перспективний предиктор людської поведінки в широкому спектрі життєвих контекстів. Однак, попри значний обсяг емпіричних досліджень, інтерес до конструкту поступово зменшувався. Починаючи з 1990-х років кількість публікацій, присвячених безпосередньо локусу контролю як самостійному предмету дослідження, суттєво скоротилася. Натомість дедалі частіше він використовувався як контрольна змінна або один із компонентів ширших теоретичних моделей (Judge et al., 1997). Це зниження відображає накопичення невирішених методологічних проблем, що поступово підривали довіру до інструментів вимірювання та їхніх результатів. Зокрема дослідження показали, що широко використовувані шкали локусу контролю демонструють недостатню конвергентну та дискримінантну валідність (Palenzuela, 1984; Locke, 2000; Huizing, 2015).

Таким чином, локус контролю є конструктом, що потребує критичного переосмислення як на теоретичному, так і на інструментальному рівнях, що й становить наукову проблему дослідження.

Одним із сучасних дослідників цього конструкту є Стефен Новіцькі (Stephen Nowicki), який разом із Бонні Стрікланд (Bonnie Strickland) розробив опитувальник локусу контролю для дорослих (ANS-IE) (Nowicki & Strickland, 1973; Nowicki & Duke, 1974) та продовжує популяризувати цей концепт у науково-популярних виданнях (Nowicki, 2016), орієнтованих на широкий загал. Саме тому шкалу Новіцькі–Стрікланд (ANS-IE) обрано як основу для критичного аналізу конструкту локусу контролю: вона є одним із найпоширеніших інструментів його вимірювання та водночас відображає ключові припущення оригінальної теорії Роттера (1966), що дозволяє здійснювати його критичне осмислення одночасно на теоретичному й інструментальному рівнях.

Метою дослідження є критичний аналіз концепції локусу контролю Джуліана Роттера на основі змішаного дизайну із застосуванням пілотної скороченої версії, розробленої на основі опитувальника Новіцькі–Стрікланд (ANS-IE) на україномовній вибірці молодих дорослих в умовах воєнного часу.

Таким чином, дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

1. Здійснити теоретичний аналіз концепції локусу контролю Роттера.
2. Проаналізувати психометричні характеристики пілотної скороченої версії

ANS-IE на україномовній вибірці молодих дорослих.

3. Дослідити, як молоді дорослі в Україні концептуалізують локус контролю в умовах воєнного часу.

4. Сформулювати системну критику концепції локусу контролю Дж. Роттера на теоретичному, інструментальному та концептуальному рівнях.

Дослідження реалізоване у форматі змішаного дизайну, що поєднує кількісний та якісний підходи. Така методологічна стратегія є обґрунтованою для досягнення мети дослідження, оскільки дозволяє одночасно оцінити психометричні характеристики інструменту та дослідити глибинні концептуальні обмеження конструкту, що не піддаються виключно кількісному вимірюванню (Creswell & Plano Clark, 2018).

Кількісний етап включав збір даних на основі пілотної скороченої україномовної версії, розробленої на основі опитувальника ANS-IE, та їх статистичний аналіз у програмному середовищі R. Для оцінки психометричних характеристик шкали застосовувалися методи описової статистики, оцінки внутрішньої узгодженості з використанням тетракоричних кореляцій як методологічно коректного підходу для бінарних даних.

Якісний етап включав триетапну процедуру оцінки валідності інструменту (Mokkink et al., 2025): аналіз письмових відгуків респондентів у процесі заповнення шкали, когнітивне інтерв'ювання (Willis, 2005) та напівструктуровані інтерв'ю, спрямовані на дослідження концептуалізації локусу контролю в україномовному контексті. Якісні дані аналізувалися методом тематичного аналізу (Braun & Clarke, 2006). Окрім оцінки змістової та конструктної валідності, яка здійснювалася через аналіз того, наскільки інтерпретація пунктів респондентами відповідає авторському задуму та теоретичному визначенню конструкту, закладеному в інструменті, напівструктуровані інтерв'ю дозволили дослідити, як молоді дорослі в Україні концептуалізують локус контролю в умовах воєнного часу.

Соціальна значущість

Соціальна значущість дослідження зумовлена необхідністю осмислення психологічних механізмів адаптації людини до умов тривалої соціальної невизначеності та воєнного часу. В умовах російсько-української війни особливого значення набуває розуміння того, як люди сприймають межі власного контролю, інтерпретують події навколишнього світу та реагують на інформаційні впливи.

Локус контролю є одним із соціально-психологічних конструктів, що

визначає поведінкові стратегії та сприйняття інформації індивідом. Дезінформаційні та конспірологічні наративи, що систематично поширюються в умовах інформаційної війни, можуть сприяти формуванню у частини населення уявлень про обмеженість власного впливу на події, що потенційно пов'язано зі зниженням суб'єктивного відчуття агентності та підвищеною сприйнятливістю до маніпулятивних впливів. Однак ефективне дослідження цих процесів потребує концептуально чіткого та психометрично обґрунтованого інструменту вимірювання локусу контролю, якого наразі в Україні не існує.

Критичне переосмислення концепції локусу контролю, здійснене в даному дослідженні, сприяє розвитку соціально-психологічного знання, більш релевантного сучасному українському контексту. Це узгоджується із ширшою тенденцією деколонізації психологічного знання та розвитку локально релевантних теорій і методів (Arnett, 2008), адже застосування інструментів, розроблених у принципово іншому соціокультурному контексті, без критичної оцінки їхньої відповідності є методологічно проблематичним.

Дослідження також відповідає нагальній потребі суспільства у науково обґрунтованих підходах до психологічної підтримки населення в умовах тривалого збройного конфлікту. Розуміння того, як люди концептуалізують особистий контроль в умовах хронічної зовнішньої загрози, є важливим для розробки програм психологічної допомоги, що враховують реальний досвід українців, зокрема ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та цивільного населення. Таким чином, соціальна значущість дослідження полягає у критичному переосмисленні конструкту локусу контролю, що створює підґрунтя для подальших досліджень психологічної стійкості, інформаційної безпеки та соціальної адаптації населення України.

Практичне значення

Результати дослідження мають практичне значення передусім для соціальної психології як дисципліни та для суспільства загалом. По-перше, дослідження є методологічним ресурсом для соціальних психологів, які вивчають вплив психологічних чинників на поведінку людини в соціальному середовищі, зокрема в контексті масової комунікації, сприйняття інформації та групової динаміки. Запропоноване переосмислення локусу контролю як соціально-психологічного, а не суто особистісного конструкта, створює додаткові можливості для дослідження того, як колективні атрибутивні норми та групові очікування щодо контролю формуються і змінюються під впливом соціальних інститутів, медіасередовища та

екстремальних соціальних подій, зокрема війни.

По-друге, дослідження закладає теоретичне підґрунтя для майбутніх досліджень у сфері протидії дезінформації. У розділі «Дискусії» запропоновано гіпотезу про можливий зв'язок між неадекватним локусом контролю та сприйнятливістю до конспірологічних наративів, яка може слугувати концептуальною основою для подальшої розробки соціально-психологічних інтервенцій, спрямованих на підвищення інформаційної стійкості населення. Перевірка цієї гіпотези може розглядатися як логічне продовження дослідження та потребує розробки психометрично обґрунтованого україномовного інструменту вимірювання локусу контролю.

По-третє, якісне дослідження концептуалізації локусу контролю в умовах воєнного часу є цінним матеріалом для соціальних психологів і фахівців у сфері громадського психічного здоров'я, які розробляють програми психологічної підтримки населення. Розуміння того, як люди в умовах хронічної зовнішньої загрози зберігають відчуття агентності, розрізняють контрольовані та неконтрольовані аспекти життєвих обставин і підтримують психологічну стійкість, є важливим для розробки соціально-психологічних інтервенцій, що враховують специфіку досвіду українців.

По-четверте, конкретними результатами дослідження, що можуть бути використані в подальшій науковій та практичній роботі, є: пілотна скорочена україномовна версія шкали локусу контролю, розроблена на основі ANS-IE; гайд напівструктурованого інтерв'ю для якісного дослідження локусу контролю в українському контексті; уточнене визначення конструкту локусу контролю як концептуальної основи для подальшої розробки психометрично обґрунтованого україномовного інструменту його вимірювання.

РОЗДІЛ 1. ЛОКУС КОНТРОЛЮ В СОЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ: ВІД ТЕОРІЇ РОТТЕРА ДО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

1.1 Теорія соціального навчання Роттера та локус контролю

Теорія соціального навчання Джуліана Роттера ґрунтується на положенні, що основні патерни поведінки формуються в процесі соціальної взаємодії (Hjelle & Ziegler, 1976; Rotter, 1954). Роттер навчався у відомого соціального психолога Курта Левіна, що простежується у схожих підходах до пояснення людської поведінки (Weiner, 1985). Зокрема, слідом за Левіним Роттер вважав, що «одиницею дослідження при вивченні особистості є взаємодія індивіда та його значущого середовища» (Rotter, 1954).

При розробці своєї теорії Роттер спирався на закон ефекту Едварда Торндайка (Weiner, 1985), згідно з яким люди мотивовані шукати позитивне підкріплення та уникати неприємних стимулів. Торндайк стверджував, що поведінка, яка раніше була винагороджена, повторюватиметься, тоді як поведінка, що зазнала покарання, уникатиметься або згасатиме (Weiner, 1985). Роттер розвинув цей принцип, додавши когнітивний вимір: значення підкріплення визначається не лише його об'єктивними характеристиками, а й суб'єктивним очікуванням та цінністю, яку надає їм індивід у конкретній психологічній ситуації (Rotter, 1954). Загальна позиція Роттера є оптимістичною: він вважає, що люди керуються своїми цілями та прагнуть максимізувати підкріплення, а не лише уникати покарання (Rotter, 1954). Це принципово відрізняє його підхід від суто біхевіористських моделей і зближує його з гуманістичною традицією у психології. Теорія соціального навчання Роттера (1954) спрямована насамперед на прогнозування поведінки людини в конкретних психологічних ситуаціях (Tyner et al., 2016). Вона стала одним із теоретичних баз для подальшого розвитку теорії соціального навчання Бандури (Southam-Gerow et al., 2011).

Попри різноманітність варіантів теорії соціального навчання, серед яких можна згадати також концепцію Альберта Бандури, Джуліана Роттера та інших соціальних психологів, усі вони ґрунтуються на таких загальних положеннях (Hjelle & Ziegler, 1992):

1. Найважливіші детермінанти поведінки формуються протягом життя у процесі навчання; генетичні та біологічні чинники розглядаються лише як фактори, що обмежують можливий досвід навчання.
2. Поведінка є ситуативно специфічною. Іншими словами, «люди поведуться

певним чином у відповідь на вимоги та характеристики конкретної ситуації, у якій вони перебувають у певний момент часу» (Liebert & Spiegler, 1974).

3. Зовнішнє середовище здійснює істотний вплив на поведінку людини (Lewin, 1951).

Роттер розглядає особистість — а отже й поведінку — як таку, що перебуває в постійній динаміці та відкрита до змін. Цей динамічний підхід споріднює його теорію з теорією поля Левіна (Lewin, 1951), де поведінка також розглядається як функція актуальної взаємодії особистості та середовища. **Якщо змінити спосіб мислення людини або середовище, на яке вона реагує, то зміниться і її поведінка.** Для розуміння поведінки людини необхідно враховувати як індивідуальні чинники, зокрема історію наuczіння та накопичений досвід, так і умови оточення, тобто стимули, що їх сприймає індивід і на які він реагує.

За Роттером, особистість є відносно стабільним набором потенціалів реагування певним чином на ситуації. Водночас він визнає, що чим більший життєвий досвід накопичила людина і чим стійкішими є її переконання та системи очікувань, то тим більше зусиль і цілеспрямованого втручання необхідно для їх зміни.

В теорії соціального навчання Роттера (Rotter, 1975) виокремлюються чотири основні компоненти, що дозволяють прогнозувати поведінку: поведінковий потенціал, очікування, цінність підкріплення та психологічна ситуація.

Потенціал поведінки (behavior potential) визначається як імовірність того, що конкретна поведінка відбудеться в певній ситуації у відповідь на конкретне підкріплення або набір підкріплень. Роттер наголошував, що для прогнозу поведінки необхідно враховувати не лише ймовірність однієї поведінки, але й альтернативні поведінки, доступні в тій самій ситуації (Rotter, 1975). Зазвичай індивід реалізує ту поведінку, яка має найвищий потенціал.

Очікування (expectancy) визначається як суб'єктивна ймовірність того, що певна поведінка призведе до конкретного результату або підкріплення. Очікування формуються на основі попереднього досвіду, а також через спостереження за наслідками поведінки інших людей. Роттер (1966) визначив локус контролю як узагальнене очікування (generalized expectancy) щодо того, чи є підкріплення — тобто результати власних дій — залежними від поведінки самої людини (інтернальний) чи від зовнішніх чинників (екстернальний), як-от удача, доля або дії інших людей. Важливо зазначити, що цей конструкт охоплює не лише очікування, але й узагальнене уявлення про характер причинно-наслідкового зв'язку між власною поведінкою та її наслідками.

Цінність підкріплення (reinforcement value) визначається як ступінь суб'єктивної привабливості або бажаності певного підкріплення для індивіда за умови рівної ймовірності альтернативних підкріплень. У межах цієї моделі поведінка не може бути пояснена лише через локус контролю, оскільки вона також залежить від того, наскільки цінним є очікуваний результат для індивіда. Наприклад, людина з внутрішнім локусом контролю може не проявляти активної поведінки в конкретній ситуації (йти на мітинг під час війни), якщо відповідне підкріплення не має для неї достатньої цінності, а не через сумнів у власній здатності впливати на події. І навпаки, особа з переважно зовнішнім локусом контролю може демонструвати активну поведінку, якщо очікуване підкріплення є для неї достатньо цінним (наприклад, участь у мітингу через привабливість соціальної взаємодії з іншими учасниками). Таким чином, цінність підкріплення є суб'єктивною змінною, що формується на основі індивідуального досвіду, потреб та системи мотиваційних переваг індивіда.

Психологічна ситуація (psychological situation) визначається тим, як індивід сприймає та інтерпретує контекст, у якому відбувається поведінка, включаючи значущі для нього стимули. Роттер підкреслював, що психологічна ситуація є не об'єктивним набором зовнішніх обставин, а суб'єктивно сконструйованим психологічним полем, що ріднить його підхід з теорією поля Левіна (Lewin, 1951). Психологічна ситуація впливає одночасно і на очікування, і на цінність підкріплення.

Базова формула поведінки за Роттером полягає в тому, що потенціал певної поведінки в конкретній психологічній ситуації є функцією двох складових: очікування того, що ця поведінка призведе до певного підкріплення в даній ситуації, та цінності цього підкріплення для індивіда: $BP = f(E, RV)$. Іншими словами, **ймовірність того, що людина реалізує певну поведінку, залежить від того, наскільки вона очікує, що ця поведінка призведе до бажаного результату, а також від суб'єктивної значущості цього результату.** Якщо і очікування, і цінність підкріплення є високими, то поведінковий потенціал також буде високим.

1.2. Локус контролю в теорії соціального навчання Роттера

Слід вказати на суттєву еволюцію в розумінні Роттером конструкту локусу контролю та його місця в психологічній теорії. У роботі 1966 року Роттер представив локус контролю як узагальнене очікування щодо контролю підкріплення в рамках теорії соціального навчання. Шкала І-Е була розроблена як інструмент для прогнозування поведінки в широкому діапазоні ситуацій (Rotter,

1975) — причому сам Роттер підкреслював, що локус контролю є лише одним з компонентів прогнозу поведінки поряд з цінністю підкріплення та психологічною ситуацією і не є центральним конструктом теорії. Хоча Роттер прямо не стверджував, що внутрішній локус є кращим, і не розглядав його як стабільну особистісну рису, сама популярність конструкту та широке застосування шкали поступово призвели до такого спрощеного трактування в наступних дослідженнях — що і стало предметом його критики у 1975 році.

У 1975 році Роттер вказав на низку поширених помилок у розумінні та застосуванні конструкта. По-перше, дослідники систематично нехтували цінністю підкріплення як окремою змінною, тоді як саме цінність підкріплення разом з очікуванням та психологічною ситуацією визначає поведінку. По-друге, він застерігав від проблеми «хороший–поганий» — тенденції вважати внутрішній локус апіорно кращим та адаптивнішим: «деякі психологи швидко припускають, що бути внутрішнім — добре, а бути зовнішнім — погано. Звичайно, в певному сенсі це може бути правдою, але проблема полягає в тому, що тоді починають вважати, що всі хороші речі притаманні інтерналам, а всі погані — екстерналам» (Rotter, 1975, стор. 60). По-третє, він вказував на проблему специфічності–узагальненості: широка шкала дозволяє лише низький рівень прогнозування в конкретних ситуаціях, і що більш знайома людина із ситуацією, то менше узагальнене очікування визначає її поведінку.

Роттер наголошував, що локус контролю не є типологією чи дихотомічною категорією, а розглядається як континуум. Крім того, як узагальнене очікування він дозволяє прогнозувати поведінку в різних ситуаціях; однак у конкретних умовах навіть особи з переважно екстернальним або інтернальним локусом можуть демонструвати іншу поведінку залежно від попереднього досвіду в подібних ситуаціях.

У 1992 році позиція Роттера зазнала суттєвого уточнення. Він сформулював ключовий критерій адаптивного локусу контролю: «один із детермінантів оптимальної адаптації полягає не в крайній інтернальності, а у здатності до адекватного або достовірного розрізнення детермінант підкріплення в будь-якій ситуації» (Rotter, 1992). Це формулювання переміщує акцент із позиції людини на континуумі «внутрішній–зовнішній» на якість її ситуативної оцінки. Адаптивним є не той, хто має «внутрішній локус» як стабільну рису, а той, хто коректно оцінює характер підкріплення в кожній конкретній ситуації.

Це означає, що локус контролю має відповідати реальним межам власного

впливу: внутрішній локус у своєму адаптивному прояві є не переконанням, що людина може все, а точним розумінням того, де її зусилля справді визначають результат. Якраз надмірно виражений внутрішній локус може бути когнітивним викривленням у бік переоцінки власних можливостей (ілюзія контролю; Langer, 1975), що є так само дезадаптивним, як і крайня екстернальність (Rotter, 1975, 1992). **Йдеться про суб'єктивний вимір, і між уявленнями людини та «об'єктивною ймовірністю отримання підкріплення» може не існувати прямого зв'язку.** Люди можуть як переоцінювати, так і недооцінювати цю ймовірність, і обидва викривлення можуть бути потенційно проблематичними (Mearns, 2021).

Саме в цьому вимірі локус контролю принципово відрізняється від концепту самоефективності Бандури (1997). Локус контролю містить додаткове очікування, що відсутнє у самоефективності — очікування щодо справедливості зовнішнього оцінювання та ролі зовнішніх чинників. Як зазначав Роттер (1992), саме це додаткове очікування впливає на такі аспекти поведінки, як підготовка, зусилля та наполегливість. Самоефективність Бандури (1997) стосується переконання людини щодо власної здатності виконати конкретне завдання, тоді як локус контролю стосується переконання щодо того, чи є результат цього виконання безпосередньо зумовленим її власними діями, чи визначається зовнішніми чинниками, що перебувають поза межами її впливу (Rotter, 1992). Таким чином, локус контролю є також соціально-психологічним конструктом, оскільки враховує не лише внутрішні ресурси людини, але й її сприйняття соціального середовища як такого, що або підтримує, або нівелює зв'язок між зусиллями та результатом.

У процесі масового поширення конструкт локусу контролю поступово змістився із соціально-психологічної парадигми, в якій він був розроблений, у парадигму диспозиційної психології особистості. Якщо в оригінальній теорії соціального навчання Роттера (1954) поведінка розглядається як функція взаємодії між очікуваннями людини та цінністю підкріплення (ще можемо додати сюди й психологічну ситуацію) — тобто як принципово реляційне та контекстно-залежне явище — то в більшості подальших досліджень локус контролю почав трактуватися як стабільна риса особистості, яку людина «має» незалежно від ситуаційного та соціального контексту.

Питання про те, чи є локус контролю соціально-психологічним конструктом чи конструктом диспозиційної психології особистості, залишається відкритим і є перспективним напрямом для подальших досліджень. Лефкерт (1976) узагальнив ранні дослідження щодо формування локусу контролю в дитинстві, зазначивши,

що «теплота, підтримка та батьківське заохочення є суттєвими для розвитку внутрішнього локусу контролю» — тобто базові орієнтації локусу контролю формуються в ранньому дитячому досвіді взаємодії з батьками та зберігають відносну стабільність упродовж життя (Lefcourt, 1976; Rotter, 1966). Саме ця відносна стабільність зумовила поступове переміщення конструкта з соціально-психологічної парадигми у парадигму диспозиційної психології особистості, де локус контролю почав трактуватися як стійка індивідуальна характеристика. Левенсон (1981) водночас зазначала, що локус контролю змінюється залежно від контексту, але при цьому зберігає певний індивідуальний стабільний компонент. Ймовірно, локус контролю є конструктом, що перебуває на перетині соціальної психології та диспозиційної психології особистості: він має як відносно стабільний індивідуальний компонент, сформований у ранньому досвіді, так і суттєво варіативний ситуативний компонент. Питання про їхнє співвідношення та взаємодію залишається відкритим і є перспективним напрямом для подальших досліджень.

1.3 Доопрацювання концепції локусу контролю: Новіцькі, Левенсон, Лефкур

Попри застереження самого Роттера щодо обмежень конструкту, локус контролю набув широкої популярності в психологічних дослідженнях: за перші 15 років після публікації оригінальної шкали було опубліковано понад 600 статей (Rotter, 1975), а шкала ANS-IE використовувалася у понад 2000 дослідженнях (Nowicki, 2016).

Nowicki та Duke (1974) розробили шкалу ANS-IE у відповідь на обмеження шкали Роттера. Автори критикували оригінальну шкалу Роттера за зв'язок із соціальною бажаністю, об'єднання принципово різних типів зовнішнього контролю — зокрема контролю з боку інших людей та контролю випадку — без їх розрізнення, а також за занадто високий рівень складності читання для широкої аудиторії (Nowicki & Duke, 1974).

Левенсон (Levenson, 1973, 1981) розробила тривимірну модель локусу контролю, яка долала головне обмеження одновимірної шкали Роттера — неможливість розрізнити різні типи зовнішнього контролю. Те, як людина сприймає впливових інших у своєму житті, за Роттером, визначає її розуміння локусу контролю. Однак таке розуміння вимагає врахування об'єктивної реальності різних соціальних груп. Левенсон (1981) звертає увагу на те, що для певних груп — зокрема афроамериканців у США, жінок та ув'язнених — впливові

інші є не лише суб'єктивним переконанням, а й об'єктивною соціальною реальністю. Таким чином, вона також підкреслювала, що локус контролю має розглядатися у зв'язку з реальними соціальними умовами, а не лише як суб'єктивне переконання. У таких умовах переконання в особистій відповідальності за результати може бути не адаптивним, а дисфункційним, оскільки ігнорує реальні обмеження, що визначають можливості людини. І тут вона також влучно підкреслила вихід за межі контролю. Левенсон запропонувала три незалежні шкали: інтернальність (І) — переконання, що результати залежать від власної поведінки; контроль потужних інших (Р) — переконання, що результати визначаються впливовими людьми чи інститутами; та контроль випадку (С) — переконання, що результати визначаються долею, удачею або непередбачуваними силами. Ключовим внеском Левенсон є розрізнення двох типів зовнішньої орієнтації: людина, яка вважає, що її життям керують потужні інші, є когнітивно й поведінково принципово відмінною від людини, що покладається на випадок. Перша може активно намагатися впливати на цих інших, тоді як друга є більш пасивною. Шкали Р та С зазвичай є незалежними між собою, тоді як обидві негативно корелюють зі шкалою І.

Лефкур (Lefcourt, 1976, 1981, 1982) здійснив один із найбільш систематичних внесків у критичний огляд і розвиток конструкту локусу контролю. Він підкреслював важливість ситуативної специфічності: переконання щодо контролю формуються в ранньому дитинстві під впливом досвіду навчання, доступу до можливостей та культурних цінностей родини, а локус контролю є «позитивно пов'язаним із доступом до можливостей» (Lefcourt, 1982, р. 31). Водночас він наголошував, що конструкт є контекстно-чутливим, і саме тому загальні шкали забезпечують лише обмежений рівень прогнозування в конкретних ситуаціях, що обґрунтовує необхідність розробки ситуативно-специфічних інструментів.

1.4. Поширення досліджень локусу контролю: концептуальна неоднозначність та методологічні обмеження

Локус контролю досліджувався у широкому спектрі соціально-психологічних феноменів: соціальна активність (Gore & Rotter, 1963; Gurin et al., 1969), професійна компетентність (Hersch & Scheibe, 1967), соціальний вплив (Phares, 1965), прийняття рішень (Rotter & Mulry, 1965), ризикова поведінка (Lefcourt, 1965), навчання (Seeman & Evans, 1962), пошук та використання інформації (Phares, 1968), конформність (Crowne & Liverant, 1963), а також низка конкретних форм поведінки — куріння, використання контрацепції, реакції на загрозу (James

et al., 1965; Lundy, 1972; Phares, 1968). Окремо досліджувалися також соціальна бажаність, мотивація досягнення та терпимість (Reynolds, 1976; Кон, 1971). Оглядові роботи, що систематизували ці результати, були підготовлені Джо (1971), Лефкуртом (1966) та самим Роттером (1966; 1975). Кількість змінних, що корелювали з показниками локусу контролю, була настільки значною, що, за висловлюванням дослідників, стала «просто величезною» (Rotter, 1975).

Конструкт, який мав надійно передбачати поведінку, виявився концептуально неоднозначним: у різних дослідженнях його зміст частково перетинався або змішувався з такими поняттями, як самоефективність (Bandura, 1997), атрибутивний стиль (Weiner, 1985) та сприйнятий поведінковий контроль (Ajzen, 2002). Крім того, сам Роттер згодом переглянув поширене трактування внутрішнього локусу контролю як апіорно більш адаптивної орієнтації, наголошуючи, що умовою оптимальної адаптації є не крайня інтернальність, а здатність адекватно розрізняти чинники підкріплення в кожній конкретній ситуації (Rotter, 1992).

Різні дослідники операціоналізують конструкт локусу контролю принципово по-різному, і ця неоднорідність ускладнює порівняння та інтеграцію результатів досліджень. Як зазначають Тайлер з колегами (2020), у судово-психологічній літературі локус контролю операціоналізується по-різному і, ймовірно, у принципово відмінний спосіб у різних дослідженнях. Деякі дослідники визначають локус контролю через впевненість у власних здібностях, коли людина має переконання щодо своєї компетентності та відчуває здатність впливати на результати власної діяльності (Auslander et al., 2017). Таке розуміння робить його значно ближчим до самоефективності Бандури, ніж до оригінального визначення Роттера. Другий підхід визначає локус контролю через відчуття влади або безсилля: зовнішній локус контролю розуміється як відчуття безсилля перед впливовими іншими, що здійснюють контроль у спосіб, який не може бути подоланий (Abalakina-Paap et al., 1999). Віра в змови корелює з відчуттям безсилля та асоціюється із зовнішнім локусом контролю.

Однак обидва ці підходи є концептуально проблематичними з погляду оригінального визначення Роттера. Впевненість та відчуття влади радше є наслідками локусу контролю, а не його визначальними характеристиками. Принциповим є те, що локус контролю як очікування підкріплення не може бути зведений до суто суб'єктивних відчуттів, оскільки суб'єктивне сприйняття певною мірою має відповідати реальній ситуації. Якщо людина реалістично оцінює, що певний результат не залежить від її дій, це не є проявом зовнішнього локусу

контролю в дезадаптивному сенсі, а радше відображає адекватну оцінку об'єктивних обмежень ситуації. Наприклад, людина з внутрішнім локусом контролю може цілком реалістично визнавати, що не може стати мільйонером завтра, оскільки це об'єктивно малоімовірно; таке визнання є проявом реалістичності, а не зовнішнього локусу контролю.

Таким чином, локус контролю є незалежним конструктом, що не може бути адекватно визначений через жоден інший концепт — ні через впевненість, ні через відчуття влади, і потребує власної операціоналізації, що враховує як суб'єктивний, так і об'єктивний виміри сприйняття підкріплення (Borovkova, 2024). Це ставить під сумнів значну частину досліджень, що використовували ці альтернативні операціоналізації, зокрема у галузі конспірологічного мислення та протидії дезінформації.

Окрім того, очікування, яке є центральним елементом концепції локусу контролю як конструкта, орієнтованого на теперішнє та майбутнє, систематично змішується з атрибутивним стилем — конструктом, орієнтованим у минуле, що описує пояснення людиною вже отриманих результатів (Palenzuela, 1984; Weiner, 1974). Ця плутанина призводить до того, що дослідники фактично вимірюють пояснення минулих подій замість очікувань щодо майбутніх підкріплень, що фактично становить підміну конструкта.

Ajzen (2002) у рамках теорії запланованої поведінки вказав на принципову концептуальну проблему: внутрішній–зовнішній локус контролю систематично змішується з відчуттям контролю або його відсутністю щодо виконання конкретної поведінки, хоча це є принципово різні конструкти. Ця плутанина виникає через те, що дослідники нерідко об'єднують три різні конструкти — локус контролю Роттера, самоефективність Бандури та сприйнятий поведінковий контроль — використовуючи їх як взаємозамінні, попри те, що кожен із них описує окремий аспект суб'єктивного переживання контролю. Наслідком цього є те, що різні дослідження фактично вимірюють різні явища під спільним ярликом «локус контролю», що ускладнює порівнянність їхніх результатів (Ajzen, 2002).

РОЗДІЛ 2. АДАПТАЦІЯ ОПИТУВАЛЬНИКА ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ НОВІЦЬКІ-СТРІКЛЕНД

2.1 *Методологія і дизайн дослідження*

2.1.1. *Процедура етичного затвердження та політика конфіденційності даних*

Дослідження отримало схвалення Етичної комісії Національної психологічної асоціації України (протокол № 1/26 від 26 січня 2026 р.). З метою забезпечення етичних стандартів проведення дослідження було здійснено аналіз потенційних ризиків для учасників. Участь у дослідженні була добровільною, усі респонденти отримали інформацію про мету дослідження та надали інформовану згоду до початку заповнення опитувальника або проведення інтерв'ю (інформовану згоду подано в Додатках 3 та 4). Респонденти були поінформовані про право відмовитися від участі або відкликати свою згоду на будь-якому етапі без жодних наслідків. Дослідження не передбачало залучення вразливих груп, оскільки участь обмежувалася повнолітніми особами, а також були відсутні ознаки примусу або залежності учасників від дослідника. Участь не передбачала клінічних втручань, а зміст дослідження не мав травматичного характеру.

Щодо потенційних ризиків, які є присутніми, але контрольованими, слід зазначити, що обговорення питань, пов'язаних із локусом контролю, могло спонукати учасників до особистісної рефлексії, яка, своєю чергою, могла викликати короточасний когнітивний або емоційний дискомфорт. Цей ризик мінімізувався тим, що учасники до початку інтерв'ю отримували повну інформацію про мету, тему та процедуру дослідження. Під час інтерв'ю вони мали можливість у будь-який момент відмовитися відповідати на окремі питання або припинити участь. Після завершення кожного інтерв'ю проводився дебрифінг, під час якого учасники отримували відповіді на запитання щодо теми та мети дослідження, могли висловити свої враження або занепокоєння, а також отримували контактну інформацію для подальшого зв'язку (APA, 2017).

З метою забезпечення конфіденційності всі дані були анонімізовані: у кількісній частині дослідження не збиралися жодні ідентифікуючі особу дані, за винятком базових соціально-демографічних характеристик (вік, стать, рівень освіти). Аудіозаписи та транскрипти напівструктурованих інтерв'ю також були повністю знеособлені: респонденти позначалися порядковими номерами без будь-яких персональних даних. У якісній частині дослідження всі учасники ідентифікувалися виключно за порядковими номерами або узагальненими

характеристиками (наприклад, «респондентка 3», «респондент 7»). Первинні дані зберігалися у захищеному цифровому форматі з обмеженим доступом та використовувалися виключно в межах цього дослідження. Транскрипти інтерв'ю та аудіозаписи зберігалися окремо від ідентифікуючих даних відповідно до принципу розділення ідентифікаторів та дослідницьких матеріалів (APA, 2017).

2.1.2. Опис та психометричні характеристики вимірювального інструменту

Досліджувана шкала Adult Nowicki-Strickland Internal-External Control Scale (ANS-IE) була розроблена американськими авторами Новіцькі та Дьюком у 1974 році (Nowicki & Duke, 1974) на підставі попередньо розробленої шкали для дітей у 1973 році (Nowicki & Strickland, 1973) під назвою Nowicki–Strickland Locus of Control Scale for Children (CNSIE). Шкала вимірює переконання людини щодо того, якою мірою вона контролює підкріплення у своєму житті, тобто локус контролю у розумінні Роттера. Саме ANS-IE, поряд зі шкалою Роттера (Rotter, 1966), є одним із найбільш широко використовуваних інструментів вимірювання локусу контролю (Beretvas et al., 2008).

Шкала ANS-IE складається з 40 пунктів із форматом відповідей «так/ні» (Nowicki & Duke, 1974). Загальний бал шкали розраховується як сума відповідей, що відповідають зовнішньому локусу контролю. Теоретичний діапазон балів становить від 0 до 40, частина пунктів є реверсованими. Вищий бал відповідає зовнішньому локусу контролю (переконання, що події визначаються зовнішніми силами — долею, удачею, іншими людьми). Нижчий бал відповідає внутрішньому локусу контролю (переконання у власній здатності впливати на результати).

У дослідженні дитячої версії шкали Nowicki та Strickland (1973) факторний аналіз виявив наявність загального фактора, пов'язаного з відчуттям безпорадності що простежується в усіх вікових групах, однак інші фактори не є стабільними між групами. Аналогічний загальний фактор «безпорадності» був виявлений і у факторних аналізах дорослої версії ANS-IE (Kendall, 1976 як цитується в Nowicki & Duke, 1974). Факторна структура шкали ANS-IE є нестабільною: різні дослідження демонструють відмінні результати залежно від характеристик вибірки. Зокрема, Wehmeyer (1993) виявив, що шкала має різну факторну структуру для жінок і чоловіків, що може свідчити про її неоднакову змістову інтерпретацію в різних групах респондентів. Однією з основних причин такої нестабільності вважається бінарний формат відповідей («так/ні»), оскільки кожен пункт має лише два можливі значення, що обмежує варіативність даних і

ускладнює отримання стійкої та відтворюваної факторної структури (Watters et al., 1990). Таким чином, шкала демонструє варіативність психометричних характеристик у різних вибірках, що може розглядатися як суттєве обмеження її факторної валідності.

Новіцькі та Стрікленд (Nowicki and Strickland, 1973) повідомили про коефіцієнт тест-ретест надійності з шеститижневим інтервалом $r = .63$. Новіцькі та Дюк (Nowicki and Duke, 1974) повідомили про показники розщепленої надійності (*split-half reliability*) у діапазоні 0.60 для студентів коледжу ($n = 156$) та дорослих із загальної популяції. У ході первинної конструктної валідизації шкала ANS-IE та шкала Роттера були значущо корельовані між собою ($r = 0,42$), що свідчить про конвергентну валідність інструменту (Nowicki & Duke, 1974; Duke & Nowicki, 1973). Шкала активно використовувалася в численних дослідженнях і демонструє прийнятну надійність (Beretvas et al., 2008).

2.1.3. Підготовка опитувальника

Для проведення адаптації опитувальника локус контролю Новіцькі-Стрікленд було отримано письмовий дозвіл у соавтора опитувальника Стефана Новіцькі, почесного професора психології в Університеті Еморі (США). Після цього було здійснено переклад опитувальника (Додаток 1) з англійської на українську мову відповідно до міжнародних настанов з перекладу та адаптації тестів (ITS Guidelines for Translating and Adapting Tests, 2017) за участі фахівця з англійської мови KSE Ірини Куліш (Додаток 2).

На наступному етапі було здійснено аналіз пунктів оригінальної шкали з урахуванням українського культурного контексту та специфіки сприйняття змісту пунктів україномовною аудиторією. Аналіз виявив, що окремі тематичні блоки оригінального інструменту — зокрема ті, що стосуються взаємин між батьками та дітьми, довгострокового планування, спорту та впливу на інших, мають інше культурне значення в українському контексті порівняно з американським, де шкала створювалась. Зокрема в українській культурній традиції не є загальноприйнятим, що дитина виступає рівноправним партнером у відносинах з батьками або активно впливає на їхні рішення. Крім того, в умовах воєнного часу схильність до довгострокового планування є суттєво обмеженою, що могло б системно впливати на відповіді респондентів на відповідні пункти. З урахуванням цього аналізу було прийнято рішення вилучити 17 пунктів оригінальної 40-пунктової шкали (пункти 4, 9, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 23, 26, 31, 33, 34, 35, 36, 38 та 39) як такі, що є культурно

нерелевантними або потенційно спотворюють результати вимірювання в українському контексті. Окремі пункти були модифіковані відповідно до культурних особливостей: зокрема питання 8 про позитивний початок дня було адаптовано до більш характерного для українського контексту негативного формулювання. Крім того, три пункти були реверсовані з метою забезпечення збалансованої кількості відповідей «так» і «ні», що є стандартною психометричною процедурою для зниження ефекту реагування (response bias). Таким чином, пілотна скорочена україномовна версія, розроблена на основі ANS-IE, версія шкали складала 22 пункти з рівною кількістю прямих та реверсивних пунктів (Додаток 3). Усі зміни були узгоджені з автором оригінальної шкали Стівеном Новіцькі, що є важливим свідченням змістової правомірності здійсненої адаптації.

2.1.4. Характеристика досліджуваної вибірки та процедура збору даних

Для оцінки надійності та валідності поточної версії шкали було проведено пілотне тестування з використанням Google-форми (Додаток 3). У дослідженні взяли участь 72 особи віком від 18 до 44 років (Таблиця 1), більшість з яких належали до вікової групи 18–25 років ($n = 32$; 44,4%) та були жінками ($n = 56$; 78,9%). Усі учасники на момент опитування проживали в Україні поза прифронтовими територіями: така вибірка була зроблена з метою мінімізації впливу екстремального стресу від безпосередньої загрози життю на відповіді респондентів та забезпечення відносної гомогенності умов проживання вибірки. Критеріїв виключення як таких не застосовувалося, окрім невідповідності зазначеним критеріям включення. Набір учасників здійснювався методом вибірки зручності (convenience sampling) через два канали: університетський чат та особисті соціальні мережі дослідниці (Creswell, 2014). Учасники також мали можливість залишати письмові відгуки у процесі заповнення шкали, що були використані як додатковий якісний матеріал для оцінки змістової валідності інструменту. Слід зазначити, що обсяг вибірки є достатнім для попередньої оцінки надійності та валідності (Hair et al., 2010).

Таблиця 1

Описова статистика вибірки ($n = 72$)

Змінна	n	%	M	SD	Мін–Макс
Стать*					
Жінки	56	78.9	—	—	—
Чоловіки	15	21.1	—	—	—
Вік (роки)					
Вся вибірка	72	100	27.65	7.84	18–44
18–25 років	32	44.4	—	—	—
26–35 років	23	31.9	—	—	—
36–44 років	17	23.6	—	—	—
*Одне значення статі пропущене (n = 71 для цієї змінної).					

Вибірку дослідження склали особи віком від 18 до 44 років, що відповідає стадії ранньої дорослості відповідно до сучасних концепцій психології розвитку (Lally & Valentine-French, 2023). У науковій літературі цей період позначається терміном «молоді дорослі» (*young adults*), і є усталеним як у психологічній, так і в медичній та епідеміологічній літературі, де молоді дорослі визначаються саме як особи віком 18–44 років (Yanuck et al., 2020). Даний період характеризується активним формуванням ідентичності, когнітивною зрілістю та набуттям фінансової незалежності, що робить його особливо релевантним для дослідження узагальнених очікувань щодо контролю над власним життям. Цей період дозволяє охопити повний спектр стадії ранньої дорослості як єдиного психологічного періоду розвитку.

Таблиця 2

Описова статистика вибірки, освіта (n = 72)

Змінна	n	%
Бакалавр	31	43.1
Магістр	36	50.0
Кандидат наук/доктор	4	5.6
Повна середня освіта	1	1.4

За рівнем освіти вибірка характеризується високим освітнім рівнем (Таблиця 2): 71 респондент (98,6%) має вищу освіту, зокрема 36 осіб (50%) — ступінь магістра. Високий і відносно однорідний освітній рівень вибірки є важливим для інтерпретації результатів, оскільки вищий рівень освіти пов'язаний із більш вираженим внутрішнім локусом контролю (Rotter, 1966; Lefcourt, 1981; Smith,

2003). Така однорідність підвищує внутрішню валідність результатів у межах вибірки, проте обмежує можливість їх узагальнення на ширшу популяцію.

2.2. Психометричні характеристики пілотної скороченої україномовної версії шкали ANS-IE

2.2.1. Аналіз розподілу відповідей

Аналіз частот відповідей за пунктами опитувальника виявив виражені проблеми асиметрії розподілу, що є важливим контекстом для інтерпретації показників надійності (Таблиця 3). Результати опитування показали, що існує кілька питань, у яких частка однакових відповідей становить 80–90%, тобто майже всі респонденти демонструють однастайність. Така висока однорідність відповідей свідчить про низьку диференціювальну здатність цих пунктів. Так, для дев'яти пунктів було виявлено ефекти підлоги або стелі, тобто накопичення відповідей на крайніх значеннях шкали (Team, 2026), внаслідок чого ефективний діапазон варіації значно звужується.

Чотири пункти демонструють ефект підлоги, коли частка відповідей «так» не перевищує 15%: питання 1 «Чи вірите ви, що якщо не перейматися, то проблеми вирішаться самі собою?» (12,5%), питання 4 «Вас часто звинувачують у речах, у яких ви не винні?» (9,7%), питання 6 «Чи відчуваєте ви, що в більшості випадків не варто докладати зусиль, оскільки все завжди йде не за планом?» (4,2%) та питання 11 «Чи відчуваєте ви, що одним з найкращих способів вирішити більшість проблем — просто не думати про них?» (9,7%). Переважна більшість респондентів відповіла на ці пункти однаково, що мінімізує дисперсію та ускладнює виявлення значущих кореляцій з іншими пунктами шкали.

Водночас п'ять пунктів демонструють ефект стелі, коли частка відповідей «так» перевищує 85%: питання 7 «Чи відчуваєте ви, що якщо ранок почався поганим, то ви щось можете зробити, щоб далі день продовжувався добре?» (87,5%), питання 16 «Ви коли-небудь відчували, що коли люди сердилися на вас, на це зазвичай є причина?» (91,7%), питання 17 «Чи часто ви відчуваєте, що ваші сьогоднішні дії можуть вплинути на те, що трапиться завтра?» (93,1%), питання 19 «Чи вірите ви, що якщо продовжувати спроби, можна досягти свого?» (91,7%), а також питання 20 «Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, то це завдяки вашим зусиллям?» (83,3%). До цієї групи також можна віднести й питання 21 «Чи часто ви відчували, що є сенс старатися в школі, навіть попри те, що більшість інших учнів розумніші за вас?» (81,9%), яке демонструє помірний ефект стелі. Ці

пункти відображають твердження, з якими погоджується абсолютна більшість респондентів, що робить їх слабкими дискримінативними індикаторами локусу контролю. Загалом дев'ять із двадцяти двох пунктів (40,9%) мають чітко виражену асиметрію розподілу відповідей.

Спостережувані ефекти підлоги та стелі обмежують дискримінативну здатність шкали, тобто її спроможність розрізняти респондентів із різними рівнями досліджуваної змінної. Це означає, що тест втрачає чутливість у певних ділянках континууму вимірюваного конструкта.

Виявлені ефекти підлоги та стелі можуть свідчити про соціальну бажаність формулювань окремих пунктів (King & Bruner, 2000). Унаслідок цього більшість респондентів погоджується або не погоджується з ними незалежно від свого реального рівня локусу контролю. Соціально бажаними зазвичай є відповіді, що відображають інтернальність. Ще у 1976 році подібну проблему описав Kestenbaum (1976), зазначивши, що під час оцінки опитувальника Роттера (на якому базується шкала Новіцькі–Стрікленд) «інтернальні» пункти були значно більш соціально бажаними, ніж «екстернальні».

Таблиця 3

Частота відповідей по пунктах шкали локусу контролю (n = 72)

Питання	Формулювання	Так, %	Ні, %	Примітка
1	Чи вірите ви, що якщо не перейматися, то проблеми вирішаться самі собою?	12,5	87,5	Ефект підлоги
2	Чи вважаєте ви, що шанс захворіти на застуду здебільшого залежить від того, наскільки людина сама дбає про своє здоров'я та вживає заходів безпеки?	72,2	27,8	—
3	Чи є такі люди, хто просто народилися удачливими?	44,4	55,6	
4	Вас часто звинувачують у речах, в яких ви не винні?	9,7	90,3	Ефект підлоги
5	Чи вірите ви, що якби хтось навчався досить старанно, він чи вона змогли б успішно скласти будь-який предмет?	77,8	22,2	—
6	Чи відчуваєте ви, що в більшості випадків не варто докладати зусиль, оскільки все завжди йде не за планом?	4,2	95,8	Ефект підлоги*
7	Чи відчуваєте ви, що якщо ранок почався поганим, то ви щось можете зробити, щоб далі день продовжувався добре?	87,5	12,5	Ефект стелі
8	Чи вірите ви, що варто щось забажати, й це станеться?	34,7	65,3	—
9	Коли вас критикують, чи є у вас відчуття, що вас безпідставно піддають критиці?	26,4	73,6	—
10	Чи вірите ви, що більшість людей просто від народження мають	41,7	58,3	—

	талант до спорту?			
11	Чи відчуваєте ви, що одним з найкращих способів вирішити більшість проблем - просто не думати про них?	9,7	90,3	Ефект підлоги
12	Чи вірите ви в будь-які знаки на удачу?	33,3	66,7	—
13	Чи часто ви відчували, що виконання домашнього завдання мало великий вплив на ваші оцінки?	73,6	26,4	—
14	Чи є у вас талісман на удачу?	18,1	81,9	—
15	Чи вірите ви, що ви можете щось зробити, щоб сподобатися іншій людині?	77,8	22,2	—
16	Ви коли-небудь відчували, що коли люди сердилися на вас, на це зазвичай є причина?	91,7	8,3	Ефект стелі
17	Чи часто ви відчуваєте, що ваші сьогоднішні дії можуть вплинути на те, що трапиться завтра?	93,1	6,9	Ефект підлоги*
18	Чи ви вірите, що коли щось погане має статися, воно все одно станеться, незалежно від того, що ви робите, щоб цьому запобігти?	30,6	69,4	—
19	Чи вірите ви, що якщо продовжувати спроби, можна досягти свого?	91,7	8,3	Ефект стелі
20	Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, то це завдяки вашим зусиллям?	83,3	16,7	Ефект стелі
21	Чи часто ви відчували, що є сенс старатися в школі, навіть попри те, що більшість інших учнів розумніші за вас?	81,9	18,1	Помірний ефект стелі
22	Ви вірите, що краще бути розумним ніж удачливим?	75,0	25,0	—
Примітка. «Так» = відповідь 1; «Ні» = відповідь 0. Ефект підлоги = частка «Так» $\leq 15\%$; ефект стелі = частка «Так» $\geq 85\%$. * = найбільш виражений ефект підлоги/стелі.				

Вищезгаданий тренд на соціальну бажаність інтервальних відповідей посилюється вже після 1970-х років (Twenge et al., 2004), коли відбулося значне поширення наративів особистої відповідальності, самоефективності та установок на зростання (growth mindset). Детальніше це питання буде розглянуто в розділі «Дискусія».

Таким чином, можна стверджувати, що, згідно з отриманими результатами, певна частка відповідей з інтервальною орієнтацією за окремими пунктами може частково відображати не стільки реальний рівень суб'єктивного контролю респондентів, скільки вплив соціально бажаних патернів реагування. Водночас відповіді, що вказують на залежність від зовнішніх обставин, можуть сприйматися

як такі, що суперечать культурно нормативному образу активної, відповідальної та впевненої у собі людини, через що респонденти можуть їх уникати.

2.2.2. Оцінка надійності опитувальника

Статистичний аналіз даних проводився за допомогою програмного середовища R (версія 4.5.3; R Core Team, 2026) з використанням пакетів psych (Revelle, 2023) та corrplot (Wei & Simko, 2021). З огляду на бінарний формат відповідей для оцінки надійності використовувалася омега Макдональда: омега загальна ($\omega_t = 0,73$) та омега ієрархічна ($\omega_h = 0,67$). Омега загальна ($\omega_t = 0,73$) свідчить про прийнятний рівень надійності сукупного балу шкали, що відповідає рекомендованому мінімальному порогу $\geq 0,70$ (Kline, 2016). Омега ієрархічна ($\omega_h = 0,67$) відображає частку загальної дисперсії пунктів, що пояснюється загальним латентним фактором — тобто наскільки правомірно інтерпретувати загальний бал шкали як відображення єдиного конструкта. Значення 0,67 вказує на помірний, але прийнятний внесок загального фактора, що свідчить про наявність спільної латентної змінної попри багатовимірну природу шкали.

Омега Макдональда була розрахована на основі тетракоричної кореляційної матриці, що моделює латентні нормально розподілені змінні, які лежать в основі бінарних відповідей, і таким чином дозволяє коректно оцінювати надійність на рівні латентного конструкта, а не на рівні спостережуваних індикаторів (Revelle, 2023). Отримані значення свідчать про прийнятний рівень внутрішньої узгодженості шкали та є коректними показниками надійності для бінарних психометричних інструментів (Revelle, 2023; Sijtsma, 2009). Значення $\omega_t = 0,73$ є достатнім для пілотного дослідження та вказує на прийнятну внутрішню узгодженість інструменту для дослідницьких цілей (Nunnally & Bernstein, 1994). Це дозволяє використовувати загальний бал шкали для подальшого аналізу в межах даного дослідження з урахуванням таких методологічних обмежень: невеликого обсягу вибірки, хоч й достатнього для пілотного дослідження; наявності ефектів підлоги та стелі за окремими пунктами; а також математичної нестабільності тетракоричної кореляційної матриці.

Альфа Кронбаха ($\alpha = 0,48$), KR-20 (0,49) та KR-21 (0,45) виявилися низькими, що є очікуваним результатом для бінарних даних з вираженими ефектами підлоги та стелі. За таких умов дисперсія пунктів є обмеженою, що унеможливорює формування значущих міжпунктових кореляцій на рівні сирих даних незалежно від реального рівня узгодженості шкали (Sijtsma, 2009; Nunnally & Bernstein, 1994). Крім того, коефіцієнт α базується на припущеннях одновимірності,

безперервності вимірювання та рівноцінності внеску пунктів, жодне з яких не виконується для даної шкали, що додатково занижує оцінку надійності (Warne, 2025). KR-20 розраховувався як традиційний показник для дихотомічних шкал, однак наводиться лише як порівняльний орієнтир (Sijtsma, 2009).

Таблиця 4

Показники внутрішньої узгодженості шкали локусу контролю (n = 72)

Показник	Значення	95% ДІ	Тип даних	Примітка
Альфа Кронбаха (α)	0,48	[0,29; 0,64]	Сирі бінарні	Занижена через ефект підлоги/стелі
Альфа Кронбаха (α) ¹	0,72	—	Тетрахоричні	Прийнятний рівень $\geq 0,70$
KR-20	0,49	—	Сирі бінарні	Точний аналог α для дихотомічних даних
KR-21	0,45	—	Сирі бінарні	Нижня межа KR-20
Омега загальна (ω) ²	0,73	—	Тетрахоричні	Рекомендований показник; прийнятний рівень $\geq 0,70$
Омега ієрархічна (ω_h)	0,67	—	Тетрахоричні	Частка дисперсії загального фактора
1 Розраховано на основі тетрахоричної кореляційної матриці. Значення $\geq 0,70$ вважається прийнятним (Nunnally & Bernstein, 1994).				
2 Розраховано на основі тетрахоричної кореляційної матриці методом мінімальних залишків ($\text{fm} = \text{"minres"}$). Значення $\geq 0,70$ вважається прийнятним (Kline, 2016).				
Примітка. ДІ = довірчий інтервал; KR = формула Кудера-Річардсона; ω = омега загальна; ω_h = омега ієрархічна.				

Відповідно до підходу Santos et al. (2016) для порівняння було розраховано альфу Кронбаха на тетрахоричній матриці ($\alpha = 0,72$), що відповідає порогу прийнятності $\geq 0,70$ (Nunnally & Bernstein, 1994). Схоже значення омеги Макдональда на тій самій матриці ($\omega = 0,73$) свідчить про стабільність оцінки надійності. Послідовне зростання показників KR-20 (0,49) $\rightarrow \alpha$ тетрахорична (0,72) $\rightarrow \omega$ (0,73) наочно демонструє, що показники надійності суттєво залежать від обраного підходу до моделювання бінарних даних. Омега Макдональда є найбільш методологічно обґрунтованим показником для даного типу інструменту, оскільки на відміну від класичних показників не припускає тау-еквівалентності пунктів та коректно враховує бінарну природу даних (Santos et al., 2016; Sijtsma, 2009). Водночас отримані оцінки надійності на основі тетрахоричних кореляцій потребують підтвердження на більшій та більш репрезентативній вибірці.

2.2.3. Порівняння психометричних характеристик ANS-IE з оригінальною шкалою

Порівняння психометричних характеристик оригінальної шкали ANS-IE та пілотної скороченої україномовної версії, розробленої на основі ANS-IE, використаної в даному дослідженні, представлено в Таблиці 5. Слід зазначити, що пряме порівняння є частково обмеженим з кількох методологічних причин: по-перше, оригінальна шкала містить 40 пунктів, тоді як поточна версія — 22; по-друге, оригінальні психометричні характеристики були отримані на значно більшій вибірці ($n = 766$ у 12 окремих дослідженнях) порівняно з даним дослідженням ($n = 72$); по-третє, автори оригінальної шкали використовували метод розщепленої надійності, тоді як у даному дослідженні застосовувалася омега Макдональда на основі тетракоричної матриці, що є методологічно більш коректним підходом для бінарних даних, але ускладнює пряме зіставлення числових значень.

З урахуванням зазначених застережень можна відзначити наступне. Оригінальна шкала ANS-IE демонструє вищі показники розщепленої надійності (0,74–0,86) та тест-ретест надійності ($r = 0,83$ за шість тижнів) порівняно з показниками даного дослідження. Водночас омега загальна, розрахована на тетракоричній матриці у даному дослідженні ($\omega = 0,73$), є зіставною з нижньою межею оригінальної розщепленої надійності (0,74), що свідчить про прийнятний рівень внутрішньої узгодженості україномовної версії. Окрім того, оригінальна шкала демонструє конвергентну валідність через значущі кореляції зі шкалою Роттера ($r = 0,44$ – $0,68$) та дискримінантну валідність через відсутність зв'язку з показниками соціальної бажаності та інтелекту. У даному дослідженні ці показники не розраховувалися через відсутність відповідних критеріальних змінних, що є одним із його обмежень.

Таблиця 5

Порівняння психометричних характеристик оригінальної шкали ANS-IE (Nowicki & Duke, 1974) та україномовної версії

Порівняння психометричних характеристик		
Характеристика	Оригінальна ANS-IE (Nowicki & Duke, 1974)	Дане дослідження
Вибірка		
Обсяг вибірки	$n = 766$ (12 окремих досліджень)	$n = 72$
Популяція	Дорослі — студенти коледжу та особи без вищої освіти, США	Молоді дорослі з вищою освітою (98,6%), Україна, умови воєнного часу

Вік	Не уточнено	18–44 роки (M = 27,65; SD = 7,84)
Структура інструменту		
Кількість пунктів	40 пунктів	22 пункти (україномовна версія)
Формат відповідей	Так / Ні	Так / Ні
Надійність		
Розщеплена надійність (split-half)	0,74–0,86 (n = 158)	— (не розраховувалась)
Тест-ретест надійність	r = 0,83 (6 тижнів, n = 48)	— (не розраховувалась)
Alpha Кронбаха (сирі дані)	— (не наводиться)	0,48
Alpha Кронбаха (тетрахорична матриця)	— (не наводиться)	0,72
KR-20	— (не наводиться)	0,49
Омега загальна (ω_t)	— (не наводиться)	0,73
Омега ієрархічна (ω_h)	— (не наводиться)	0,67
Валідність		
Конвергентна валідність (зі шкалою Роттера)	r = 0,44–0,68 (p < 0,05)	— (не розраховувалась)
Дискримінантна валідність (соціальна бажаність)	Відсутній зв'язок	Виявлено ефект соціальної бажаності (аналіз відгуків)
Дискримінантна валідність (інтелект)	Відсутній зв'язок	— (не розраховувалась)
Змістова валідність	— (не оцінювалась)	Обмежена: проблеми зрозумілості, релевантності та повноти
Примітка. ANS-IE = Adult Nowicki-Strickland Internal-External Control Scale. Порівняння є частково обмеженим через відмінності у кількості пунктів (40 vs 22), обсязі вибірки та соціокультурному контексті збору даних.		

Суттєвою перевагою даного дослідження порівняно з оригінальною валідизацією є проведення оцінки змістової валідності інструменту через когнітивне інтерв'ювання (Willis, 2005) та напівструктуровані інтерв'ю, що Nowicki та Duke (1974) не здійснювали. Саме ця процедура виявила суттєві обмеження змістової та конструктної валідності шкали, які не були зафіксовані в оригінальному дослідженні і які можуть частково пояснювати відмінності в психометричних показниках між оригінальною та україномовною версіями.

Обсяг вибірки (n = 72) є недостатнім для валідизації інструменту — для цього необхідно щонайменше 100 осіб або 7 осіб на пункт, що для 22-пунктової шкали становить 154 особи (Mokkink et al., 2025). Отримані показники надійності слід розглядати як попередні пілотні оцінки, що потребують підтвердження на більшій репрезентативній вибірці. У сукупності результати свідчать про

прийнятний рівень внутрішньої узгодженості україномовної версії шкали для дослідницьких цілей, однак з урахуванням виявлених обмежень змістової та конструктної валідності загальний бал шкали має інтерпретуватися з обережністю і не може розглядатися як однозначний показник єдиного конструкта локусу контролю.

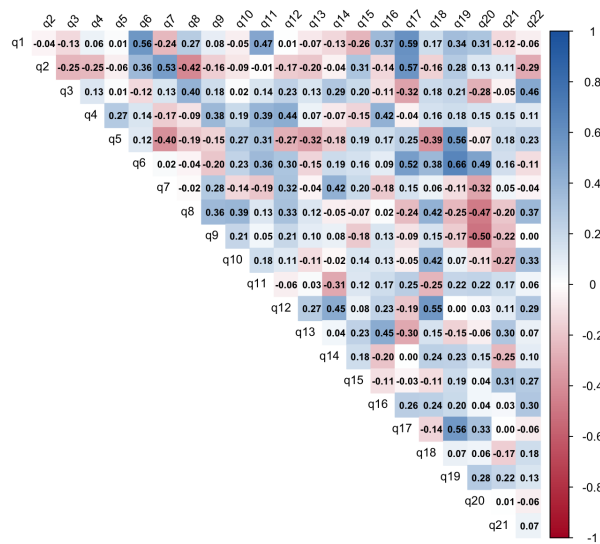
2.2.4. Аналіз структури міжпунктових зв'язків

З метою дослідження структури взаємозв'язків між пунктами шкали було побудовано тетрахоричну кореляційну матрицю (Рисунок 1). Матриця відображає кореляції між 22 бінарними пунктами (q1–q22). Переважна більшість міжпунктових кореляцій є слабкими або помірними ($|r| < 0,40$), що свідчить про відсутність надлишковості пунктів і підтверджує широке змістовне охоплення шкали. Дуже високих кореляцій (понад 0,7), які б свідчили про надлишковість пунктів, не виявлено.

Тетрахоричні кореляції є методологічно коректним аналогом кореляцій Пірсона для дихотомічних змінних: вони моделюють латентний нормальний розподіл, що лежить в основі бінарних відповідей, і не залежать від маргінальних частот розподілу, що робить їх стабільними навіть за вираженої асиметрії (Pearson, 1900; Revelle & Condon, 2019).

Рисунок 1

Теплова карта матриці тетрахоричних кореляцій між пунктами пілотної скороченої україномовної версії шкали ANS-IE (n = 72)

Примітка. Кольорова шкала відображає величину тетрагоричних кореляцій між парами пунктів: синій колір позначає позитивні кореляції, червоний — негативні; інтенсивність кольору відповідає абсолютній величині кореляції (від -1 до $+1$). Тетрагоричні кореляції розраховано за допомогою пакету psych (Revelle, 2023) у програмному середовищі R (версія 4.5.3; R Core Team, 2026). Матриця не була позитивно визначеною, тому було застосовано процедуру згладжування (smoothing).

Аналіз тетрагоричної кореляційної матриці виявив складну та неоднорідну структуру взаємозв'язків між пунктами шкали. Усього зафіксовано 23 кореляції, що за абсолютним значенням перевищують поріг $|r| \geq 0,40$, з яких 20 є позитивними, а 3 — негативними.

Найсильніша позитивна кореляція — q6–q19 ($r = 0,66$): q6 «Чи відчуваєте ви, що в більшості випадків не варто докладати зусиль, оскільки все завжди йде не за планом?» (реверсивний пункт); q19 «Чи вірите ви, що якщо продовжувати спроби, можна досягти свого?». Обидва пункти з урахуванням реверсування відображають переконання, що власні зусилля є ефективними та доцільними, що є ядром внутрішньої орієнтації локусу контролю. Ця кореляція є теоретично очікуваною, однак потребує додаткової інтерпретації, ніж проста внутрішня орієнтація. Пункт q6 у реверсивному формулюванні не просто стверджує, що все залежить від людини — він відображає більш складну психологічну позицію: визнання того, що плани не завжди реалізуються і що зовнішні обставини впливають на результати, і водночас переконання, що зусилля все одно варто докладати.

Це відповідає переосмисленому розумінню локусу контролю, яке Роттер сформулював у 1992 році. Воно відрізняється від оригінальної концепції 1966 року, де локus контролю розглядався як одновимірний континуум між двома полюсами без урахування можливості їх поєднання, і підкреслює, що

оптимальним є не ілюзія повного контролю, а здатність розрізняти чинники (Rotter, 1992). Кореляція з q19, що відображає переконання у силі наполегливості, підтверджує цю інтерпретацію — обидва пункти разом описують психологічну позицію, яка поєднує реалізм щодо зовнішніх обставин із внутрішньою мотивацією до дії.

Таблиця 6

Таблиця значущих тетрагоричних кореляцій спрощена

Значущі тетрахоричні кореляції між пунктами шкали ANS-IE ($ r \geq 0,40$, $n = 72$)			
Позитивні кореляції ($n = 20$)		Негативні кореляції ($n = 3$)	
Пара	r	Пара	r
q6 – q19	0,66	q9 – q20	–0,50
q1 – q17	0,59	q8 – q20	–0,47
q2 – q17	0,57	q2 – q8	–0,42
q1 – q6	0,56		
q5 – q19	0,56		
q17 – q19	0,56		
q12 – q18	0,55		
q2 – q7	0,53		
q6 – q17	0,52		
q6 – q20	0,49		
q3 – q22	0,46		
q12 – q14	0,45		
q13 – q16	0,45		
q4 – q12	0,44		
q8 – q18	0,42		
q4 – q16	0,42		
q7 – q14	0,42		
q10 – q18	0,42		
q3 – q8	0,40		
q1 – q11	0,40		
Примітка. Наведено всі тетрахоричні кореляції, що за абсолютним значенням перевищують поріг $ r \geq 0,40$ ($n = 72$). Кореляції розраховані за допомогою пакету psych (Revelle, 2023) у R (версія 4.5.3; R Core Team, 2026).			

Аналіз значущих кореляцій ($|r| \geq 0,40$) дозволяє виділити чотири змістових кластери.

Перший кластер — внутрішня орієнтація (10 пар) — є найбільшим і об'єднує пункти, що відображають переконання у зв'язку між власними зусиллями та результатами: агентність щодо здоров'я, навчання та загального впливу дій на майбутнє. Найсильніша кореляція кластеру — q6–q19 ($r = 0,66$).

Другий кластер — зовнішня орієнтація та удача (6 пар) — об'єднує пункти, що стосуються магічного мислення, природжених здібностей та фаталізму щодо негативних подій. В цьому кластері кореляція q12–q18 ($r = 0,55$) є однією з найсильніших позитивних і потребує уважної інтерпретації. Змістовний аналіз цієї пари наступний: q12 «Чи вірите ви в будь-які знаки на удачу?» — пункт, що стосується магічного мислення; q18 «Чи вірите ви, що коли щось погане має статися, воно все одно станеться незалежно від того, що ви робите?» — пункт, що відображає переконання щодо неминучості негативних подій. З погляду оригінальної концепції Роттера (1966) ця позитивна кореляція є цілком очікуваною — обидва пункти кодуються як зовнішній локус контролю і за логікою одновимірної шкали мають корелювати позитивно. Людина, що вірить у знаки на удачу, і людина, що вірить у неминучість поганих подій, обидві належать до зовнішнього полюса континууму. Однак саме тут проявляється концептуальне обмеження інструменту, розробленого в логіці 1966 року. За цією логікою будь-яке визнання зовнішніх чинників автоматично трактується як менш адаптивна зовнішня орієнтація — без розрізнення принципово різних психологічних станів. Результати якісного аналізу свідчать, що ці два пункти насправді відображають різні явища: віра у знаки на удачу у даній вибірці є емоційним ресурсом, сумісним із проактивною позицією, тоді як q18 може відображати як дезадаптивний фаталізм, так і реалістичне прийняття того, що певні негативні події є об'єктивно неконтрольованою частиною життя. Прийняття того, що погане може статися (хвороба, втрата близьких, нещасний випадок), без спроби приписати це власній провині є ознакою психологічної зрілості, а не зовнішнього локусу контролю в його дезадаптивному розумінні.

Таким чином позитивна кореляція q12–q18, хоча й узгоджується з одновимірною логікою Роттера (1966), насправді об'єднує під спільним ярликом «зовнішнього локусу» принципово різні психологічні стани — магічне мислення як емоційний ресурс та реалістичне прийняття неконтрольованості. Це є свідченням суттєвого концептуального недоліку інструменту: ця шкала не здатна розрізнити дезадаптивний фаталізм і психологічно зріле прийняття обмежень.

Також спостерігається несподівана кореляція між пунктами q3 та q22 ($r = 0,46$): обидва пункти формально належать до різних полюсів шкали.

Третій кластер — міжособистісний контекст (4 пари) — об'єднує пункти, що стосуються атрибуції у відносинах з іншими людьми. Містить одну несподівану кореляцію q7–q14 ($r = 0,42$), де пункт внутрішньої орієнтації — здатність змінити перебіг дня — позитивно корелює з наявністю талісмана на удачу.

Четвертий кластер — біполярні кореляції (3 пари) — містить єдині негативні кореляції матриці, що відображають протиставлення між зовнішньою атрибуцією та внутрішньою орієнтацією. Найсильніша — q9–q20 ($r = -0,50$).

Таблиця 7

Таблиця кореляцій за кластерами

Значущі тетрагоричні кореляції між пунктами шкали ANS-IE згруповані за змістовими кластерами ($ r \geq 0,40$, $n = 72$)				
Кластер	Пара пунктів	r	Зміст пунктів	Очікуваність
Кластер 1. Внутрішня орієнтація — агентність та наполегливість ($n = 10$)				
Зусилля та результат	q6 – q19	0,66	Зусилля попри обставини (рев.) — наполегливість як стратегія	Очікувана
Дії та майбутнє	q1 – q17	0,59	Проблеми не вирішуються самі (рев.) — дії впливають на майбутнє	Очікувана
Здоров'я та агентність	q2 – q17	0,57	Здоров'я залежить від власної турботи — дії впливають на майбутнє	Очікувана
Активність	q1 – q6	0,56	Обидва реверсивні — власні дії є необхідними	Очікувана
Навчання та наполегливість	q5 – q19	0,56	Старання навчання гарантує успіх — наполегливість як стратегія	Очікувана
Дії та наполегливість	q17 – q19	0,56	Дії впливають на майбутнє — наполегливість як стратегія	Очікувана
Здоров'я та день	q2 – q7	0,53	Здоров'я залежить від турботи — здатність змінити перебіг дня	Очікувана
Зусилля та майбутнє	q6 – q17	0,52	Зусилля попри обставини (рев.) — дії впливають на майбутнє	Очікувана
Зусилля та успіх	q6 – q20	0,49	Зусилля попри обставини (рев.) — успіх завдяки власним зусиллям	Очікувана
Уникання пасивності	q1 – q11	0,40	Проблеми не вирішуються самі (рев.) — не думати про проблеми (рев.)	Очікувана
Кластер 2. Зовнішня орієнтація — удача та фаталізм ($n = 6$)				
Удача та фаталізм	q12 – q18	0,55	Знаки на удачу — фаталізм щодо негативних подій	Очікувана
Удача та розум	q3 – q22	0,46	Народжені удачливими — краще бути розумним ніж удачливим	Несподівана
Магічні атрибути	q12 – q14	0,45	Знаки на удачу — талісман на удачу	Очікувана
Бажання та фаталізм	q8 – q18	0,42	Бажання само виконається — фаталізм щодо негативних подій	Очікувана
Природжені здібності та фаталізм	q10 – q18	0,42	Природжений талант до спорту — фаталізм щодо негативних подій	Очікувана

Вроджена удача та магія	q3 – q8	0,40	Народжені удачливими — бажання само виконається	Очікувана
Кластер 3. Міжособистісний контекст (n = 4)				
Навчання та відносини	q13 – q16	0,45	Домашнє завдання впливає на оцінки — причина для сердитості є (рев.)	Очікувана
Звинувачення та магія	q4 – q12	0,44	Звинувачують безпідставно — знаки на удачу	Очікувана
Атрибуція конфлікту	q4 – q16	0,42	Звинувачують безпідставно — причина для сердитості є (рев.)	Очікувана
Агентність та талісман	q7 – q14	0,42	Здатність змінити перебіг дня — талісман на удачу	Несподівана
Кластер 4. Біполярні кореляції — негативні (n = 3)				
Зовнішня vs внутрішня атрибуція	q9 – q20	–0,50	Безпідставна критика — успіх завдяки власним зусиллям	Очікувана
Магія vs власні зусилля	q8 – q20	–0,47	Бажання само виконається — хороше завдяки власним зусиллям	Очікувана
Внутрішня орієнтація vs магія	q2 – q8	–0,42	Здоров'я залежить від власної турботи — бажання само виконається	Очікувана
Примітка. Наведено всі тетракоричні кореляції, що за абсолютним значенням перевищують поріг $ r \geq 0,40$ ($n = 72$). Червоним кольором позначено несподівані кореляції та від'ємні значення. Скорочення: рев. = реверсивний пункт. Кореляції розраховані за допомогою пакету psych (Revelle, 2023) у R (версія 4.5.3; R Core Team, 2026).				

Дві неочікувані кореляції, виявлені в кластерах «Зовнішня орієнтація: удача та фаталізм» і «Міжособистісний контекст», потребують окремого пояснення.

Кореляція q3–q22 ($r = 0,46$) також є несподіваною з позиції одновимірної моделі Роттера (1966): q3 — «Чи є такі люди, хто просто народилися удачливими?» — пункт, що відображає визнання ролі удачі як зовнішнього чинника; q22 — «Ви вірите, що краще бути розумним, ніж удачливим?» — пункт, що відображає перевагу особистих здібностей над удачею як джерелом успіху. За логікою одновимірної моделі можна було б очікувати негативної кореляції між цими пунктами: людина, яка визнає значущу роль удачі, мала б меншою мірою надавати перевагу особистим здібностям як чиннику досягнення успіху. Однак позитивна кореляція між ними свідчить про психологічно послідовну, але концептуально складнішу позицію: людина може одночасно визнавати, що удача існує та впливає на життєві результати, і водночас вважати, що у власному житті доцільніше покладатися на розум, знання та власні зусилля. Така позиція відповідає переосмисленню локусу контролю, запропонованому Роттером (1992), згідно з яким психологічно адаптивною є не віра в абсолютний контроль над подіями, а здатність реалістично оцінювати співвідношення внутрішніх і зовнішніх чинників

у конкретній ситуації. Одновимірною шкалою, що кодує q3 як прояв зовнішньої, а q22 — внутрішньої орієнтації, не здатна повною мірою відобразити таку інтегровану позицію, яка поєднує визнання ролі випадку з орієнтацією на власну компетентність та активність (Levenson, 1981; Rotter, 1975, 1992).

Розглянемо також кореляцію q7–q14 ($r = 0,42$): q7 — «Чи відчуваєте ви, що якщо ранок почався погано, то ви можете щось зробити, щоб далі день склався добре?» — пункт внутрішньої орієнтації, що відображає переконання у здатності впливати на перебіг подій; q14 — «Чи є у вас талісман на удачу?» — пункт, що стосується наявності магічного атрибута. Ця кореляція є несподіваною в межах моделі Роттера (1966), де внутрішня та зовнішня орієнтації розглядаються як протилежні полюси одного континууму. Відповідно до цієї логіки, переконання у власній здатності змінювати перебіг подій не повинно систематично поєднуватися з використанням талісманів. Проте результати якісного аналізу свідчать, що в даній вибірці наявність талісманів не обов'язково пов'язана з перекладанням відповідальності на зовнішні сили. Натомість талісман може виконувати функцію емоційної підтримки та співіснувати з переконанням у власній здатності впливати на результати. Таким чином, ця кореляція може вказувати на те, що використання символічних ресурсів не суперечить внутрішній агентності, а може співіснувати з нею, що детальніше розглядається в розділі «Дискусія».

Окремої уваги заслуговує пункт q8 — «Чи вірите ви, що варто щось забажати й це станеться?», який за оригінальним кодуванням шкали ANS-IE належить до показників зовнішнього локусу контролю. Результати когнітивного інтерв'ювання (Willis, 2005) показали, що респонденти інтерпретують цей пункт інакше, ніж це передбачалося авторами шкали. Для більшості опитаних «забажати» означає не магічне виконання бажання, а початок цілеспрямованої діяльності, тобто бажання розглядається як джерело мотивації та передумова подальших дій. Також результати напівструктурованих інтерв'ю підтверджують цю інтерпретацію: респонденти розглядають бажання не як «чарівну паличку», а як інструмент структурування думок і джерело мотивації, що має бути підкріплене конкретними діями в межах сфери особистого контролю.

Таким чином, q8 демонструє змістове зміщення порівняно з авторським задумом (Nowicki & Duke, 1974): замість магічного мислення, що мало б відображати зовнішню орієнтацію, респонденти інтерпретують його як переконання в необхідності особистої ініціативи та мотивації для досягнення бажаного результату. Це свідчить про невідповідність між первинною концептуалізацією пункту та його актуальним сприйняттям респондентами, що є

проблемою змістової релевантності, та ставить під сумнів правомірність віднесення цього пункту до показників зовнішнього локусу контролю в сучасному українському контексті (Mokkink et al., 2025).

Окремої уваги потребує позитивна кореляція q8–q18 ($r = 0,42$). По-перше, якщо q8 інтерпретується як індикатор внутрішньої орієнтації через мотиваційне значення бажання («бажання породжує дію»), то її позитивний зв'язок із q18 є концептуально неоднозначним. По-друге, q18 сам по собі є змістовно амбівалентним пунктом: вище розбиралося, що твердження про те, що «коли щось погане має статися, воно все одно станеться незалежно від того, що ви робите», може відображати як дезадаптивний фаталізм, так і реалістичне прийняття того, що частина негативних подій є об'єктивно неконтрольованою. Таким чином, позитивна кореляція між q8 та q18 може пояснюватися тим, що обидва пункти активують у частини респондентів подібну реалістичну установку: бажання як мотиваційний початок дії поєднується з визнанням того, що не всі події є контрольованими. Це узгоджується з психологічно послідовною позицією, яка, однак, у межах шкали ANS-IE кодується як прояв зовнішнього локусу контролю в обох випадках, що вказує на концептуальне обмеження інструменту, розробленого в логіці 1966 року, де будь-яке визнання зовнішніх чинників автоматично інтерпретується як менш адаптивна орієнтація (Rotter, 1975; Mokkink et al., 2025).

Від'ємна кореляція q8–q20 ($r = -0,47$) також потребує переосмисленої інтерпретації з урахуванням якісних даних. За кодуванням шкали ANS-IE q20 — «Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, це завдяки вашим зусиллям?» — належить до показників внутрішньої орієнтації. Однак результати напівструктурованих інтерв'ю свідчать, що реалістична позиція не обов'язково передбачає приписування всіх позитивних результатів виключно власним зусиллям. Респонденти чітко розрізняють власну зону впливу та «сприятливий фон» життя та визнають, що значна частина позитивних подій є результатом зовнішніх чинників, які не перебувають у межах їхнього прямого контролю: сонячна погода, що піднімає настрій; випадкова зустріч, яка відкрила нові можливості; збіг обставин, що звів із потрібними людьми; несподівана підтримка від близьких; або просто те, що «так склалося». Переконавання, що всі позитивні події є результатом лише власних зусиль, частина респондентів описувала як «дитяче» уявлення, тобто прояв гіпервнутрішнього локусу контролю, який може бути пов'язаний із когнітивною спрощеністю.

Таким чином, від'ємна кореляція між q8 та q20 може відображати не протиставлення зовнішньої та внутрішньої орієнтації, а розмежування між двома

типами внутрішньої орієнтації: реалістичною, що визнає внесок зовнішніх чинників у позитивні результати поряд із власною мотивацією та дією, і гіпервнутрішньою, що приписує всі позитивні результати виключно власним зусиллям. У такому випадку шкала ANS-IE фактично кодує лише другий варіант як «внутрішній локус контролю», тоді як реалістична позиція може отримувати проміжні або знижені значення, що свідчить про концептуальне обмеження одновимірного інструменту, який не диференціює адаптивний та гіпервнутрішній варіанти інтернальності (Rotter, 1992; Mokkink et al., 2025).

Несподівані кореляції — q3–q22 ($r = 0,46$), q7–q14 ($r = 0,42$) та кореляції за участю q8 — спільно підтримують центральний аргумент даного дослідження. Кореляція q3–q22 показує, що визнання існування вродженої удачі не суперечить перевазі розуму та власних зусиль як особистої стратегії досягнення результатів. Кореляція q7–q14 демонструє, що внутрішня орієнтація може бути сумісною з використанням магічних атрибутів як емоційного ресурсу. Кореляції за участю q8 демонструють протилежну проблему: пункт, який шкала кодує як показник зовнішнього локусу контролю, респонденти інтерпретують як прояв внутрішньої орієнтації. Усі три випадки вказують на одне й те саме: одновимірна шкала, що апріорно розміщує певні переконання на зовнішньому або внутрішньому полюсі континууму, не здатна адекватно відобразити реальну психологічну складність того, як люди концептуалізують контроль у власному житті. Отримані результати свідчать, що внутрішня та зовнішня орієнтації можуть поєднуватися, співіснувати або набувати різного психологічного змісту залежно від контексту (Levenson, 1981; Rotter, 1975, 1992; Mokkink et al., 2025).

Важливо зазначити, що навіть ті кореляції, які є очікуваними з погляду одновимірної моделі Роттера (1966), не обов'язково відображають концептуальну однорідність конструкта. Позитивна кореляція між двома пунктами, що належать до одного полюса шкали, свідчить лише про те, що респонденти, які погоджуються з одним твердженням, схильні погоджуватися і з іншим. Водночас сама по собі така кореляція не доводить, що обидва пункти вимірюють один і той самий психологічний конструкт. Таким чином, статистична узгодженість пунктів не є достатнім свідченням їхньої концептуальної однорідності. Отримані результати демонструють важливість поєднання кількісного та якісного підходів при оцінці валідності психологічних інструментів, оскільки виключно статистичний аналіз не завжди дозволяє встановити, чи справді пункти відображають єдиний психологічний конструкт (Mokkink et al., 2025).

Загальна структура тетракоричної кореляційної матриці виявляє кілька

принципово важливих закономірностей. По-перше, переважання позитивних кореляцій (20 з 23) свідчить про наявність загального латентного фактора, що об'єднує більшість пунктів. По-друге, пункти утворюють щонайменше три змістові кластери — внутрішньої орієнтації, зовнішньої орієнтації та удачі, міжособистісного контексту — що свідчить про змістову неоднорідність шкали. По-третє, наявність несподіваних кореляцій, зокрема між пунктами внутрішньої орієнтації та магічними атрибутами, узгоджується з результатами якісного аналізу, що виявив складну та контекстно-залежну концептуалізацію локусу контролю у даній вибірці. По-четверте, лише три негативні кореляції, що є теоретично очікуваними, свідчать про відносну однорідність матриці: більшість пунктів корелюють у позитивному напрямку незалежно від теоретичної орієнтації, що є додатковим свідченням проблем змістової та конструктивної валідності інструменту.

2.3. Якісний аналіз валідності інструменту та концептуалізації локусу контролю

2.3.1. Змістово-конструктивна валідність: аналіз якісних даних

Якісний етап дослідження є самостійним внеском у розуміння конструкта локусу контролю в українському контексті (Lefcourt, 1981; Willis, 2005). Шкала ANS-IE, розроблена Новіцькі та Дюком (1974) на американській вибірці 1970-х років, не обов'язково відповідає тому, як локус контролю концептуалізується та переживається в іншому культурному й історичному контексті — як на рівні змісту пунктів, так і на рівні теоретичних припущень, закладених в інструмент.

Оцінка валідності пілотної скороченої україномовної версії, розробленої на основі ANS-IE, здійснювалась за кількома напрямками.

Конструктивна валідність оцінювалась через аналіз патерну міжпунктових зв'язків на основі тетрагоричної кореляційної матриці, зіставлення теоретичної еволюції конструкту від Роттера (1966) до Роттера (1992) з його операціональним визначенням у шкалі, а також якісний аналіз того, наскільки концептуалізація локусу контролю респондентами відповідає теоретичному визначенню, закладеному в інструменті.

Змістова валідність, що охоплює релевантність, повноту та зрозумілість пунктів, оцінювалась через триетапну якісну процедуру: аналіз письмових відгуків після заповнення пілотної опитувальника, когнітивне інтерв'ювання (Willis, 2005) та напівструктуровані інтерв'ю (Mokkink et al., 2025). Обидва види валідності частково оцінювались на основі тих самих якісних даних, що є

методологічно обґрунтованим підходом при валідизації існуючих інструментів (Mokkink et al., 2025). Додатково розглядались екологічна валідність — через аналіз впливу воєнного контексту на інтерпретацію пунктів — та часова валідність (temporal validity) — через оцінку відповідності інструменту сучасному соціальному контексту (Bauman, 2000).

Усі учасники на момент дослідження проживали в Україні поза прифронтовими територіями. Такі географічні обмеження були запроваджені з двох методологічних міркувань: по-перше, для забезпечення гомогенності вибірки за умовами проживання; по-друге, для мінімізації впливу екстремального стресу, пов'язаного з безпосередньою близькістю до бойових дій або вимушеним переїздом, на інтерпретацію пунктів шкали. Таким чином, загальна кількість учасників процедури оцінки змістовної валідності склала 17 осіб, що відповідає мінімальним рекомендованим параметрам для когнітивного інтерв'ювання (Willis, 2005).

З позиції конструктивної валідності необхідно враховувати еволюцію самого конструкту. Роттер у 1992 році уточнив, що оптимальним є здатність адекватно розрізняти чинники підкріплення в кожній конкретній ситуації (Rotter, 1992). Це вказує на концептуальний розрив між теоретичною еволюцією конструкта та одновимірною шкалою, що залишилась незмінною: якщо адаптивною є ситуативна гнучкість атрибуції, то інструмент, який вимірює лише позицію на континуумі «внутрішній — зовнішній», принципово не здатен вловити цю гнучкість. Шкала ANS-IE успадковує ці концептуальні обмеження. З одного боку, десятиліття досліджень підтверджують її прогностичну валідність — показники стабільно корелюють з академічними досягненнями, благополуччям та адаптивною поведінкою (Findley & Cooper, 1983; Judge & Bono, 2001). З іншого боку, концептуальна застарілість інструменту є суттєвим обмеженням, що потребує перегляду як на рівні формулювань пунктів, так і на рівні теоретичної моделі (Lefcourt, 1981; Rotter, 1992; Wallston, 1992).

Також, наявність ефектів підлоги або стелі може знижувати конструктивну валідність інструмента, оскільки спостережувані бали не повною мірою відображають реальні індивідуальні відмінності. Це призводить до викривлення інтерпретації результатів, особливо у випадках, коли вибірка є однорідною.

Таблиця 8

Процедура оцінки валідності інструменту: етапи, учасники та результати

Етап	Метод	n	Стать	Зв'язок з основною вибіркою	Охоплення пунктів	Вид валідності	Основні результати
1	Аналіз письмових відгуків у процесі заповнення шкали	24	Жін. — 17; Чол. — 6; не вказано — 1	Вся основна вибірка; участь у відгуках була добровільною	Всі 22 пункти	Змістова, конструктивна	Радикальність формату так/ні; широкі формулювання; соціальна бажаність; тест як саморефлексія
2	Когнітивне інтерв'ювання (Willis, 2005)	4	Жін. — 2; Чол. — 2	Підгрупа основної вибірки (n = 4 з 72); проводилося після заповнення опитувальника	Всі 22 пункти	Змістова, конструктивна	Неоднозначність інтерпретації формулювань; контекстно-залежне розуміння пунктів; складна синтаксична конструкція q2 q7; змістова застарілість q14
3	Напівструктуроване інтерв'ю для оцінки концептуалізації локусу контролю в українському контексті	13	Жін. — 10; Чол. — 3	2 особи з основної вибірки; 11 осіб — незалежні учасники, що не заповнювали опитувальника	16 концептуально значущих пунктів	Змістова, конструктивна	Контекстно-залежна інтерпретація; недостатня ситуативна специфікація; різне розуміння абстрактних понять; відмінності в концептуалізації локусу контролю залежно від обізнаності респондента
Примітка. Етап 1 охоплює всю основну вибірку (n = 24); не всі респонденти залишили письмові відгуки — участь була добровільною. Етап 2 проводився з підгрупою основної вибірки після заповнення опитувальника. Етап 3 проводився переважно з незалежними учасниками (n = 11); двоє учасників етапу 3 також входили до основної вибірки. Всі 22 пункти отримали якісний зворотній зв'язок від 28 осіб; 16 ключових пунктів — від 13 учасників етапу 3.							

Перший етап. На першому етапі було проведено аналіз відгуків, залишених респондентами основної вибірки (n = 24) у процесі заповнення шкали. Якісний аналіз відгуків респондентів у процесі заповнення шкали (Додаток 3) виявив низку проблем, що стосуються різних аспектів валідності інструменту.

Основною проблемою виявилася надто широке та контекстно невизначене формулювання пунктів. Респонденти зазначали, що «деякі питання неможливо оцінити просто так або ні», а також що відповіді «так/ні» недостатньо відображають весь можливий спектр: «єдине, що було — важко було точно вирішитися між відповіддю «так» чи «ні», бо самі питання були відносно загальними й потрібно було обрати чітку позицію». Вони також вказували на брак опції «залежить від ситуації» або градаційної шкали (наприклад, Лайкерта чи 1–10). Окремо респонденти зазначали, що «на кожне питання хотілося дати більш розгорнуту відповідь, пояснити детальніше, що саме я маю на увазі».

Особливо показовим є відгук одного з респондентів щодо питання 20 («Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, то це завдяки вашим зусиллям?»), який унаочнює проблему абстрактності формулювань: респондент зазначив, що йому важко відповісти на питання через відсутність чіткого визначення того, що саме можна класифікувати як «хорошу подію». Намагаючись відповісти коректно, він послідовно розглядав різні події повсякденного життя — академічний результат, вибір кафе, покупку зі знижкою — і доходив висновку, що кожна з них має різний ступінь залежності від власних зусиль. Цей приклад наочно демонструє ключову проблему зрозумілості інструменту: абстрактне поняття «щось хороше» не має операційного визначення в межах пункту й активує у різних респондентів принципово різні референтні ситуації — від великих життєвих досягнень до дрібних побутових подій. Відповідно, відповіді різних респондентів на той самий пункт відображають не єдиний конструкт, а гетерогенний набір суб'єктивних референтів, що є суттєвим обмеженням як зрозумілості, так і релевантності пункту (Mokkink et al., 2025). Цей випадок також ілюструє більш широку теоретичну проблему, на яку вказував сам Роттер (1992): локус контролю є контекстно-чутливим конструктом, тому спроба вимірювати його через абстрактні загальні формулювання без ситуативної прив'язки призводить до систематичної неоднозначності вимірювання.

Ще одним прикладом проблеми зрозумілості є відгук щодо питання 1 («Чи вірите ви, що якщо не перейматися, то проблеми вирішаться самі собою?»). Респондент зазначив, що не знав, як відповісти, оскільки його реальне переконання не вкладається в жодну з двох запропонованих альтернатив: він вважає, що проблеми можуть вирішуватися, але не «самі собою», а за умов активних власних дій і відсутності надмірної тривоги. Це є прикладом того, як бінарний формат відповідей у поєднанні з двозначним формулюванням пункту призводить до вимірювальної помилки. Пункт синтаксично поєднує два різні твердження — «не перейматися» та «проблеми вирішаться самі собою» — які респондент сприймає як роздільні, а не як єдиний причинно-наслідковий зв'язок. У результаті людина з вираженим внутрішнім локусом контролю, яка розглядає зниження надмірної тривоги як адаптивну стратегію, змушена або обрати відповідь «так» — що некоректно класифікує її як більш зовнішньо орієнтовану — або «ні» — що також не повністю відображає її переконання. Таким чином, пункт не забезпечує однозначного відображення зв'язку між відповіддю та теоретичним конструктом, що вимірюється, що є порушенням як зрозумілості, так і релевантності (Mokkink et al., 2025).

Слід виділити проблему екологічної валідності в умовах воєнного часу. Ряд пунктів — зокрема питання 18 («Чи вірите ви, що коли щось погане має статися, воно все одно станеться?») — респонденти інтерпретували крізь призму досвіду війни («у*бе [описується влучання ворожого удару], так у*бе [описується влучання ворожого удару], що вже зробиш»). Це свідчить про те, що екстремальний соціальний контекст (війна) систематично зміщує інтерпретацію окремих пунктів у бік зовнішнього локусу (Bronfenbrenner, 1979) в межах цього опитувальника, незалежно від реальних узагальнених переконань респондента. У результаті відповідь на такі пункти може відображати як зовнішній локус контролю, так і реалістичну оцінку неконтрольованих подій в умовах бойових дій. Інструмент не розрізняє ці два випадки, що і становить проблему його екологічної валідності.

Зокрема, питання 19 («Чи вірите ви, що якщо продовжувати спроби, можна досягти свого?») отримало принципово різні інтерпретації залежно від того, яку сферу життя респондент мав на увазі — навчання, міжособистісні стосунки або інші контексти. На думку учасників, наполегливість у досягненні мети, наприклад у процесі навчання або засвоєння нових навичок, є цілком доречною стратегією, що стосується власних зусиль і об'єктивних обставин. Водночас у міжособистісному контексті така стратегія не може бути застосована аналогічно, оскільки передбачає врахування волі та автономії іншої особи («ні, це може призвести до звинувачень у сталкінгу або навіть до тимчасового заборонного припису»).

Таким чином, пункти шкали, що формулюють наполегливість як універсальну ознаку внутрішнього локусу контролю без розрізнення контексту — міжособистісного чи предметного, — є концептуально неоднорідними і можуть отримувати принципово різні відповіді від одного й того самого респондента залежно від інтерпретованої ситуації. Це є додатковим свідченням обмеженої змістової валідності інструменту в частині зрозумілості та релевантності формулювань (Mokkink et al., 2025).

Таким чином, з точки зору змістової валідності — зокрема її виміру зрозумілості (Mokkink et al., 2025), — найбільш значущим результатом є те, що окремі пункти шкали допускають множинні інтерпретації та по-різному розуміються різними респондентами. Це створює ризик того, що однакові відповіді відображають різні психологічні смисли, а отже, не забезпечують однозначного вимірювання заявленого конструкта, що є суттєвим обмеженням як змістової, так і конструктної валідності інструменту.

Другий етап. На другому етапі було проведено повне когнітивне інтерв'ювання (Willis, 2005) з чотирма учасниками, які послідовно обговорювали всі 22 пункти шкали (Додаток 3) — коментували своє розуміння формулювань та пояснювали логіку власних відповідей. На відміну від кількісних методів психометричного аналізу, когнітивне інтерв'ювання дозволяє виявити проблеми на рівні семантики та когнітивної обробки стимульного матеріалу в процесі збору основних даних (Beatty & Willis, 2007). Результати когнітивного інтерв'ювання (Beatty & Willis, 2007) виявили систематичну закономірність, що має принципове значення для оцінки конструктивної валідності інструменту: кілька респондентів із вираженою внутрішньою орієнтацією за більшістю пунктів давали відповіді, що формально кодуються як зовнішній локус — не через зміну переконань, а через проблеми формулювання пунктів. Зокрема, респондентка відповіла «так» на пункт 8 («Чи вірите ви, що варто щось забажати, й це станеться?»), що формально кодується як зовнішній локус. Однак вона пояснила: «бажання породжує дію — бажання саме по собі нічого не дає, але без бажання не буде дії». Тобто для неї «забажати» означало не магічне виконання бажання, а мотиваційний початок цілеспрямованої діяльності, що є цілком внутрішньою орієнтацією. Пункт не розрізняє ці дві принципово різні інтерпретації. Аналогічне розуміння цього пункту було зафіксоване й під час напівструктурованих інтерв'ю.

Під час проговорювання питання та надання відповідей окремі пункти шкали виявили проблеми зрозумілості на рівні синтаксичного оформлення. Зокрема, питання 2 та 7 потребували повторного прочитання через складну синтаксичну конструкцію речень. Респондент зазначив, що просто «заплутався» у питанні 2 про застуду, що свідчить про недостатню зрозумілість формулювання. Показово, що після усного роз'яснення змісту питання дослідником респондент змінив свою початкову відповідь, що вказує на те, що відповідь була зумовлена не позицією респондента щодо змісту пункту, а труднощами його інтерпретації. Така ситуація є свідченням недостатньої зрозумілості інструменту: формулювання пунктів не забезпечують однозначного розуміння змісту особами, залученими до вимірювання, у спосіб, що відповідає намірам розробників (Mokkink et al., 2025). Зміна відповіді після роз'яснення є особливо значущим індикатором, оскільки в умовах стандартного групового або онлайн-адміністрування такого роз'яснення не відбувається, і респондент залишається з неправильно інтерпретованим пунктом, що систематично знижує валідність отриманих даних.

Респонденти з вищим рівнем обізнаності щодо концепції локусу контролю могли свідомо обирати відповіді, що відповідають «правильному» образу, тобто

демонструвати соціально бажану внутрішню орієнтацію незалежно від реальних переконань. Натомість менш обізнані та молодші респонденти підходили до питань більш безпосередньо. Це створює ризик того, що шкала по-різному функціонує для різних груп респондентів залежно від рівня їхньої обізнаності — що є проблемою вимірювальної інваріантності (*measurement invariance*) та становить суттєве обмеження конструктної валідності інструменту (Beauvois & Dubois, 1988; Mokkink et al., 2025).

Так, респондент відповів «так» на пункт питання 3 («Чи є такі люди, які просто народилися удачливими?»), посилаючись на спостереження у спорті, де деякі люди мають природні фізичні переваги. Водночас він чітко розрізнив природжені переваги та успіх у бізнесі, зазначивши, що заможний підприємець не є «удачливим», оскільки «отримує результат того, що напружувався». Якби питання стосувалося більшості людей, він відповів би «ні». Таким чином, пункт не дозволяє врахувати це ситуативне розрізнення, і відповідь не відображає загальну орієнтацію респондента. З іншого боку, респондентка також відповіла на це питання «так», маючи на увазі соціальний капітал та стартові умови («народилася в гарній сім'ї»), але водночас наголосила на власній вірі у працю та наполегливість.

Той самий респондент відповів «ні» на пункт 5 («Чи вірите ви, що якби хтось навчався досить старанно, він чи вона змогли б успішно скласти будь-який предмет?»), однак після уточнювального обговорення погодився, що якщо людина справді хоче вивчити щось, то зможе. Первинна відповідь «ні» виникла через інтерпретацію примусового навчання, а не добровільного, що є артефактом широкого формулювання пункту. Аналогічно, пункт 11 («Одним з найкращих способів вирішити більшість проблем — просто не думати про них») отримав відповідь «так», однак респондент мав на увазі не уникання реальних проблем, а відмову від надуманих тривог: «багато людей собі надумують проблеми, тому якщо вони не будуть багато думати, то не будуть видумувати собі проблеми». Пункт 15 («Чи можете ви щось зробити, щоб сподобатися іншій людині?») респондент інтерпретував виключно в романтичному контексті, при цьому вважав будь-який вплив у цій сфері нещирим, тоді як у контексті загального соціального впливу він відповів би «так».

На пункт 18 («Чи ви вірите, що коли щось погане має статися, воно все одно станеться, незалежно від того, що ви робите, щоб цьому запобігти?») респондентка відповіла «ні», хоча мала на увазі «так», оскільки вважала, що існують події, які не залежать від людини. Пункт 22 («Краще бути розумним, ніж

удачливим?») викликав труднощі через бінарність вибору: інша респондентка вважала, що в житті необхідні й розум, і удача, і відмовлялася від такого спрощеного протиставлення. Додатково слово «розумний» інтерпретувалося як «надто інтелектуальний», тоді як ключовим для неї є поєднання гнучкості, відкритості та вміння опинитися у правильному місці.

Ці дані спільно демонструють системну проблему: пункти шкали активують у респондентів ситуації та концептуальні рамки, що виходять за межі того, що вимірює конструкт локусу контролю, або не охоплюють усіх релевантних нюансів переконань респондента. Внаслідок цього люди з вираженим внутрішнім локусом систематично отримують відповіді, що кодуються як зовнішній локус — не через реальну зовнішню орієнтацію, а через артефакти формулювань. Це є суттєвим обмеженням змістової валідності інструменту відповідно до критеріїв релевантності та зрозумілості (Mokkink et al., 2025).

Третій етап. На третьому етапі змістово-конструктної валідності було проведено 13 напівструктурованих інтерв'ю, спрямованих на розуміння того, як представники української вибірки концептуалізують локус контролю в актуальному соціокультурному контексті. Також було проаналізовано інтерпретації респондентами пунктів шкали, зокрема те, як вони розуміють формулювання запитань, які ситуації актуалізують під час відповідей і наскільки ці інтерпретації відповідають авторському задуму інструменту. Двоє учасників цих інтерв'ю також входили до основної вибірки, що уможливило зіставлення їхніх кількісних відповідей із якісними поясненнями; решта 11 осіб були залучені незалежно і не заповнювали основного опитувальника. В межах напівструктурованих інтерв'ю обговорювалися 16 концептуально значущих пунктів шкали, що безпосередньо стосуються ключових вимірів локусу контролю (Додаток 4). Детальніше про учасників напівструктурованих інтерв'ю, питання та аналіз відповідей можна прочитати в пункті 3.2 «Концептуалізація локусу контролю на підставі аналізу напівструктурованих інтерв'ю».

За результатами було виявлено, що окремі пункти шкали допускають неоднозначне тлумачення — респонденти інтерпретували однакові формулювання по-різному залежно від індивідуального досвіду, актуального контексту та сфери життя, яку вони асоціювали з пунктом під час відповіді. Зокрема, пункти що стосуються контролю над здоров'ям, академічними результатами та міжособистісними ситуаціями викликали найбільшу варіативність інтерпретацій. Виявлена неоднозначність інтерпретації є свідченням часткових обмежень змістової валідності інструменту в його поточному вигляді та свідчить про

необхідність подальшого доопрацювання формулювань пунктів перед повторним використанням шкали.

Результати напівструктурованих інтерв'ю виявили суттєві зміни у ставленні сучасних українських респондентів до магічних атрибутів та символів удачі порівняно з культурним контекстом, у якому створювалася оригінальна шкала.

Пункт 14 («Чи є у вас талісман на удачу?») є показовим прикладом проблеми часової валідності (*temporal validity*) інструменту — відповідності шкали, розробленої в середині ХХ століття, сучасному соціокультурному контексту. Результати інтерв'ю свідчать, що багато сучасних респондентів не використовують талісмани в традиційному розумінні цього слова, однак мають власні символічні предмети або практики, які виконують схожі функції емоційної підтримки та підвищення впевненості: браслети, камінці, татуювання, певні ритуали або предмети, що мають особисте значення. Таким чином, відповідь «ні» на даний пункт не обов'язково означає відсутність символічних практик чи переконань, пов'язаних з удачею, а може відображати те, що поняття «талісман» не повною мірою відповідає сучасним формам їх прояву. Це знижує здатність пункту виконувати функцію індикатора зовнішнього локусу контролю та може розглядатися як приклад явища *item obsolescence* — поступової втрати пунктом діагностичної валідності внаслідок соціокультурних змін, за яких трансформуються форми прояву певних практик за збереження їхнього психологічного змісту (Cattell, 1979). Ширше питання часової валідності шкали ANS-IE розглянуто в розділі «Дискусія» (Bauman, 2000; Rotter, 1992).

Таким чином, питання 14 втратило як змістовна релевантність щодо конструкту локусу контролю, так і дискримінативну здатність для даної вибірки, що є подвійним аргументом на користь його виключення з наступних версій інструменту (Cattell, 1979; Mokkink et al., 2025).

Також, за результатами інтерв'ю стало зрозуміло, що хоча віра в знаки удачі (питання 12) як культурний феномен зберігається, її психологічна функція принципово змінилася: знаки удачі сприймаються переважно як засіб емоційної регуляції та підтримки позитивного настрою, але жодним чином не розглядаються як основне джерело підкріплення результату або реальний чинник контролю над подіями. Більш того, віра у знаки на удачу нерідко поєднувалася з вираженою проактивною позицією респондентів та явно вираженим внутрішнім локусом контролю. Тобто люди, які мали знаки на удачу (учасники інтерв'ю демонстрували свої татуювання, браслети або камінці, які в них вдома, розказували про шарпетки або ручки, які їм надають впевненість, наприклад, при публічних

виступах) або вірили у знаки, водночас демонстрували переконання у власній здатності впливати на результати та брали активну відповідальність за своє життя. Це означає, що питання 12 та 14 вимірюють щось принципово відмінне від зовнішнього локусу контролю — використання символічних об'єктів як психологічної підтримки є сумісним із внутрішньою орієнтацією і тому не може слугувати індикатором зовнішнього локусу. Така закономірність підтверджує, що пункт має низьку дискримінативну валідність і систематично спотворює вимірювання конструкту: він може помилково класифікувати людей із внутрішнім локусом контролю як зовнішніх лише на підставі культурної практики використання талісманів.

Щодо питань 5 та 13, то респонденти зазначають, що існують і альтернативні шляхи отримання, наприклад, оцінок — не лише через виконання домашнього завдання, яке наводилося як приклад взаємозв'язку між зусиллями та результатом (питання відсутності гарантій і фрагментарності сучасного світу детальніше розглянуто в розділі «Дискусія»). Також у контексті оцінок важливо, що вони не є самоціллю: пріоритетом може виступати, наприклад, знання (що простежується з дорослішанням і зміщенням фокусу на професійну діяльність) або те, що людина наразі визначає як свій пріоритет (детальніше про прорахунок витрачених зусиль можна переглянути у розділі «Дискусія»).

Виявлені проблеми змістової валідності мають практичні наслідки для інтерпретації результатів. По-перше, вони частково пояснюють відносно низькі міжпунктові кореляції для окремих пунктів шкали: пункти, що неоднозначно інтерпретуються різними респондентами, не здатні демонструвати стабільні кореляції незалежно від реального рівня узгодженості шкали. По-друге, вони свідчать про необхідність доопрацювання формулювань пунктів, зокрема їх конкретизації та прив'язування до чіткого життєвого контексту, що дозволить зменшити варіативність інтерпретацій та підвищити змістову однозначність інструменту.

Таким чином, проблема валідності інструменту є багаторівневою — вона охоплює змістову, конструктну, екологічну та часову (temporal) валідності — і потребує комплексного вирішення, що виходить за межі суто психометричного вдосконалення окремих пунктів та передбачає переосмислення теоретичної моделі, що лежить в основі інструменту.

2.3.2. Концептуалізація локусу контролю на підставі аналізу напівструктурованих інтерв'ю

Окрім оцінки змістової валідності, напівструктуровані інтерв'ю слугували інструментом оцінки конструктивної валідності шкали — через аналіз того, наскільки концептуалізація локусу контролю респондентами відповідає теоретичному визначенню, закладеному в інструменті, — а також джерелом якісного розуміння того, як локус контролю проявляється в повсякденному житті українців в умовах воєнного часу: як вони розуміють межі власного впливу, які стратегії використовують у ситуаціях невизначеності та як концептуалізують контроль у різних життєвих контекстах.

Участь в глибинних інтерв'ю (13) взяли молоді люди від 18 до 44 років (10 жінок та 3 чоловіки), які на момент опитування проживають в Україні та не в прифронтових місцях. Такі географічні обмеження були запроваджені з двох методологічних міркувань: по-перше, для забезпечення гомогенності вибірки за умовами проживання; по-друге, для мінімізації впливу екстремального стресу, пов'язаного з безпосередньою близькістю до бойових дій або вимушеним переїздом. Напівструктуровані інтерв'ю дозволили вийти за межі формального психометричного аналізу і звернутися до змістового ядра конструкту локусу контролю.

Для проведення напівструктурованих інтерв'ю було розроблено гайд (Додаток 4), що охоплював 16 концептуально значущих пунктів шкали ANS-IE, згрупованих у тематичні блоки відповідно до змістових сфер що вони охоплюють (Таблиця 9).

Таблиця 9

Тематичні блоки напівструктурованого інтерв'ю

№	Тематичний блок	Пункти шкали	Зміст пунктів
1	Ставлення до проблем	q1, q8	Чи вирішуються проблеми самі собою; чи варто щось забажати — і це станеться
2	Здоров'я	q2	Чи залежить шанс захворіти від власної турботи про здоров'я
3	Навчання та досягнення	q5, q13	Чи може старання навчання гарантувати успіх; чи впливає домашнє завдання на оцінки
4	Агентність та особистий контроль	q6, q7, q17, q18, q19, q20	Чи варто докладати зусиль; вплив подій на перебіг дня; зв'язок сьогоdnішніх дій з майбутнім; невідворотність негативних подій; досягнення через наполегливість; зв'язок між зусиллями та позитивними результатами

5	Стосунки з іншими та вплив на них	q4, q15	Чи звинувачують вас у тому в чому ви не винні; чи можна зробити щось щоб сподобатися іншій людині
6	Удача та зовнішні чинники	q3, q12, q22	Чи є люди що народились удачливими; віра в знаки на удачу та талісмани; що краще — бути розумним чи удачливим

Примітка. До кожного пункту додавалися стандартні зонduючі питання: "Чому ви так думаєте?" та "Чи є випадки, коли це було інакше?" (Willis, 2005). Пункти, що не увійшли до гайду інтерв'ю (q9, q10, q11, q14, q16, q21), обговорювалися у повному когнітивному інтерв'ю з чотирма учасниками основної вибірки.

Процедура тематичного аналізу

За результатами напівструктурованих інтерв'ю було проведено тематичний аналіз отриманих даних відповідно до підходу Braun та Clarke (2006). Аналіз здійснювався в кілька етапів: транскрибування та первинне ознайомлення з матеріалом, відкрите кодування фрагментів, що стосуються особистого контролю, групування кодів у попередні теми та їх уточнення. За результатами аналізу було виділено кілька тематичних блоків, які відображають ключові аспекти концептуалізації локусу контролю в українських респондентів. Усі інтерв'ю були транскрибовані дослівно з аудіозаписів із збереженням мовних особливостей респондентів — включно з паузами, повторами та незавершеними реченнями, що несли змістове навантаження. Одиницею аналізу слугував смисловий фрагмент — висловлювання або його частина, що містила завершену думку щодо досліджуваного явища. Обсяг одиниці аналізу варіювався від одного речення до кількох пов'язаних висловлювань залежно від змістової завершеності.

Кодування здійснювалося індуктивно — коди формувалися безпосередньо з матеріалу інтерв'ю, а не на основі попередньо визначеної теоретичної схеми. Це відповідає підходу Braun та Clarke (2006), які рекомендують індуктивне кодування, коли мета аналізу полягає у виявленні нових закономірностей, а не перевірці існуючих теоретичних положень. На першому етапі кодування кожному смислового фрагменту присвоювався описовий код, що якомога точніше відображав його зміст — наприклад: «визнання ролі зовнішніх чинників», «гнучкість як стратегія», «магічне мислення як емоційна підтримка», «межі власного контролю», «фаталізм vs реалізм». Загалом на першому етапі кодування було сформовано понад 20 первинних кодів.

На наступному етапі первинні коди систематизувалися у тематичні кластери на основі змістової спорідненості — коди, що описували схожі психологічні явища або стратегії, об'єднувалися у попередні теми. Цей процес відбувався ітеративно — теми переглядалися та уточнювалися у міру повторного звернення до

транскриптів для перевірки того, чи адекватно тема відображає відповідний масив даних. Остаточно було виділено сім тематичних блоків, що охоплюють як оцінку інструменту, так і концептуалізацію конструкту локусу контролю респондентами: визначення локусу контролю як динамічного розмежування зон впливу, визнання важливості зовнішніх факторів, невизнання інших факторів, прорахунок своїх ресурсів, бонуси від чіткого розуміння контролю, вихід за межі контролю та зменшення своєї зони контролю.

Для контролю суб'єктивності інтерпретації застосовувалися кілька стратегій. По-перше, велася таблиця кодів, де для кожного коду зазначалися його визначення та приклади з тексту, що забезпечувало послідовність кодування впродовж усього аналізу. По-друге, у процесі формування тем здійснювалося повторне звернення до транскриптів для перевірки репрезентативності кожної теми — тема включалася до фінального аналізу лише якщо вона була підкріплена матеріалом щонайменше від кількох різних респондентів. По-третє, застосовувався принцип негативного випадку (*negative case analysis*) — активний пошук висловлювань, що суперечать або ускладнюють сформовані теми з метою підвищення аналітичної точності. Критерієм включення цитати до звіту слугувала її ілюстративна цінність — цитати добиралися таким чином, щоб якомога точніше передати суть теми й водночас відображати різноманітність позицій респондентів, а не лише підтверджувати авторську інтерпретацію.

Слід зазначити, що тематичний аналіз проводився однією дослідницею без незалежного перехресного кодування, що є обмеженням даного дослідження. Для підвищення надійності аналізу проводилися регулярні рефлексивні нотатки, у яких фіксувалися аналітичні рішення та їхнє обґрунтування відповідно до принципів рефлексивного тематичного аналізу (Braun & Clarke, 2019).

Визначення локусу контролю

Аналіз розповідей респондентів показує, що загалом респонденти бачать взаємозв'язок зусиль і результату, що сьогоднішні дії безпосередньо формують майбутнє, а успіх у навчанні чи професії є результатом накопичених зусиль, а не лише везіння чи вроджених схильностей. Хоча респонденти визнають важливість індивідуальних схильностей, вони наголошують, що визначальним є те, як саме людина реалізує цей потенціал — використовує його чи ні. Тобто респонденти зазначають, що об'єктивні фактори не є повністю визначальними для життя людини, однак вона зберігає можливість впливати на ситуацію та результати своїх дій. Вони зазначили, що проблеми не вирішуються самі собою, а потребують

цілеспрямованих дій і зусиль, а бажання розглядається лише як орієнтир і не сприймається як дієве без докладання праці.

Щобільше, вони виокремлюють переваги внутрішньої орієнтації: так, респондентка 12 каже, що розуміння власного внеску в успіх є джерелом стабільності: вона вважає, що зовнішні фактори можуть зникнути, але її власні напрацювання залишаться з нею назавжди; респондентка 3 описує «смак перемоги» як найприємніше відчуття, яке можливе лише тоді, коли результат досягнутий завдяки реальним зусиллям, а не простому везінню. Але водночас з одночасним з визнанням важливості внутрішнього локусу, розуміння локусу контролю пов'язане зі здатністю розрізняти власну зону впливу та зовнішні обставини. Учасники інтерв'ю проводили цю межу, щоб визначити, де варто докладати зусиль, а де краще покладатися на випадок або прийняти ситуацію. Це розмежування проявляється в їхніх відповідях, наприклад через введення поділу на «можу вплинути» та «зовнішні обставини», тобто через диференціацію проблем за критерієм можливості контролю. Респондентка 3 зазначає, що якщо вона може вплинути на проблему, то втручається, а якщо це зовнішні обставини — «немає сенсу» витрачати сили. Вона наводить приклад війни: неможливо зупинити її масштабно, але можна волонтерити (у межах власної зони контролю), пришвидшуючи допомогу. Респондентка 1 зазначає, що кар'єра чи виховання дітей самі не вирішуються і потребують її дій, на відміну від дрібних робочих моментів, які іноді «розсмоктуються» самі. Респондентка 2 каже, що проблеми, пов'язані не з нею особисто, а з іншими людьми, часто лежать поза межами її впливу, тому вона може обрати стратегію бездіяльності в таких випадках.

Таким чином, з огляду на уточнення самого Роттера (1992), який зазначав, що «однією з умов оптимальної адаптації є не крайня інтернальність, а здатність адекватно розрізняти чинники підкріплення в кожній конкретній ситуації», доцільно розглядати локус контролю як контекстуально залежну характеристику атрибуції, а не як фіксовану дихотомію «внутрішній–зовнішній». Також, говорячи про «зовнішній» та «внутрішній» локус контролю, слід розуміти їх як напрямки атрибуції без апіорного оціночного навантаження, оскільки їхня адаптивність визначається не самою орієнтацією, а її відповідністю реальним характеристикам конкретної ситуації (Rotter, 1966, 1992). Як підкреслював Роттер (1975), вже на ранніх етапах рецепції теорії виникала тенденція до нормативного трактування інтернальності: «попри побоювання й навіть застереження щодо протилежного, деякі психологи швидко почали виходити з припущення, що внутрішній локус контролю є чимось позитивним, тоді як зовнішній — негативним», що вказує на

ризик спрощеної оціночної інтерпретації конструкта.

Таким чином, адекватний — щодо поточної ситуації та контексту — локус контролю є **вмінням адекватно оцінювати межі своєї відповідальності та контролю**: розуміти, де зусилля є доречними та ефективними, а де вони становлять марну витрату ресурсів або навіть джерело додаткового стресу через спроби контролювати те, що об'єктивно перебуває поза межами впливу людини. Водночас дезадаптивною є і протилежна ситуація — суб'єктивна «сліпота» щодо власної зони контролю, коли людина не «бачить» або не визнає тих аспектів ситуації, що об'єктивно перебувають у межах її реального впливу, і тим самим добровільно відмовляється від власної агентності. Обидва полюси — надмірний контроль та недостатнє визнання власного впливу — є формами неадекватного локусу контролю, що призводять до дезадаптації, хоча й через різні механізми (Rotter, 1975; Lazarus & Folkman, 1984). Це також піднімає ширшу проблему адаптивної поведінки людини, зв'язок якої з локусом контролю Роттер намагався продемонструвати (Rotter, 1975).

Саме здатність до точного розрізнення між цими двома зонами — того що підлягає і того що не підлягає контролю — є, за результатами якісного аналізу даного дослідження, функціональним ядром конструкту локусу контролю в його практичному вимірі. Це визначення є водночас критичним щодо усталеного розуміння локусу контролю в науковому середовищі та підтверджуючим щодо висновків самого Роттера. З одного боку, воно критикує спрощену дихотомічну інтерпретацію конструкту — поширене у дослідницькій практиці ототожнення внутрішнього локусу з адаптивністю, а зовнішнього з дезадаптивністю — що Роттер сам називав однією з головних концептуальних помилок у дослідженнях локусу контролю (Rotter, 1975). З іншого боку, воно підтверджує більш зрілу позицію Роттера (1992), тобто саме те динамічне та контекстно-чутливе розмежування між зонами контролю і не-контролю, яке емпірично виявилось ключовою психологічною компетентністю респондентів у даному дослідженні. Це узгоджується з оригінальним теоретичним положенням Роттера (1966) про те, що локус контролю є узагальненим очікуванням щодо причинно-наслідкового зв'язку між власною поведінкою та підкріпленням — і водночас розширює його, акцентуючи на динамічному характері цього розмежування.

Респонденти відчують себе впевненіше, коли чітко розуміють, де закінчуються їхні зусилля і починаються «знаки долі» чи об'єктивні обставини. Це про межі впливу: тобто розуміння зони власної відповідальності, де вплив на інших людей або глобальні події визнається обмеженим. Отже, локус контролю, за

баченням респондентів, — це не просто вибір між внутрішнім і зовнішнім локусом, а динамічний процес оцінки реальності, у межах якого людина бере на себе відповідальність там, де це можливо, і адаптується там, де її вплив обмежений або відсутній.

Й ця зона контролю завжди змінюється. Респондентка 3 згадує батька, якого нещодавно мобілізували, і зазначає, що все, що вона могла зробити, — це приїхати та провести з ним певний час: «Я розумію, що я з тим нічого не можу вдіяти, ніяк не протестувати, нічого. І все, що я змогла, — це приїхати додому, побути два дні з ним, провести час. Але саму проблему я ніяк не змінила». Тобто саме в цьому випадку вона бачить свою зону контролю — приїхати та провести час з батьком. Також та ж респондентка 3 зазначає, що коли вона прагне сподобатися комусь, то може впливати на емоційний стан іншої людини, однак не здатна контролювати її глибинні почуття. Таким чином, вона чітко розрізняє власну зону впливу та межі іншої особи. Іноді контроль звужується до зміни ставлення: респондентка 1 зазначає, що не завжди може змінити самі обставини, але може «змінити ставлення до цього», хоча для цього потрібні час і усвідомлення.

Таким чином, за результатами якісного аналізу, локус контролю охоплює не лише безпосередньо певну поведінку щодо зовнішніх обставин, **а й здатність людини керувати власними емоційними реакціями, настроєм та внутрішніми станами в умовах несприятливих зовнішніх обставин.** Це розширює класичне розуміння конструкта: зона контролю людини може звужуватися до виключно внутрішнього психологічного простору — управління власними реакціями та ставленням до ситуації — і це може бути адаптивною формою функціонування. Ця ідея перегукується з концепцією Віктора Франкла (1946), який на основі власного досвіду виживання в нацистських концентраційних таборах сформулював ключове положення логотерапії: навіть у ситуації крайнього зовнішнього безсилля людина зберігає останню з можливих свобод — свободу обирати власне ставлення до обставин, які не піддаються зміні. Франкл стверджував, що між стимулом і реакцією завжди існує простір — і саме в цьому просторі полягає свобода та відповідальність людини. Це положення є принципово антибіхевіористичним: на відміну від класичного біхевіоризму, що розглядає поведінку як автоматичну реакцію на зовнішній стимул за схемою S–R, Франкл наполягає на існуванні суб'єктивного психологічного простору між стимулом і реакцією, де людина є активним агентом, а не пасивним реципієнтом зовнішніх впливів. У термінах локусу контролю це означає, що навіть за умов максимально зовнішнього

об'єктивного середовища внутрішній психологічний простір людини — її емоційні реакції, ставлення та смисл — залишається потенційною зоною внутрішнього контролю. Це особливо релевантно в контексті даного дослідження, проведеного в умовах воєнного часу, де об'єктивна непередбачуваність зовнішніх обставин є надзвичайно високою, однак респонденти демонструють здатність зберігати суб'єктивне відчуття контролю саме через управління власними реакціями та внутрішніми станами.

Це положення методологічно узгоджується з теорією поля Левіна (1951), який так само відкидав механістичний біхевіоризм і наполягав, що поведінка є функцією не об'єктивного стимулу, а суб'єктивно сприйманого психологічного поля — $B = f(P, E)$. Для Левіна реальністю, що визначає поведінку є не зовнішній стимул сам по собі, а те, як людина його сприймає та інтерпретує в межах свого психологічного життєвого простору. Таким чином, і Франкл, і Левін, і Роттер у своїх принципово різних теоретичних традиціях сходяться в одному ключовому положенні: між зовнішнім світом і поведінкою людини завжди існує суб'єктивний психологічний простір.

Так, респонденти вказують не лише на контроль дій, а й на контроль думок та уваги щодо того, що перебуває поза межами їхнього впливу: респондентка 10 намагається не «зависати» на проблемах, які від неї зовсім не залежать, а респондентка 12 вважає, що якщо вона зробила все можливе (наприклад, підготувалася до інтерв'ю для вступу в магістратуру), то її зона відповідальності на цьому завершується, і далі вона може лише очікувати рішення, хоча зізнається, що на практиці їй важко дотримуватися такої позиції і вона постійно перевіряє результати. Респондент 11 вважає, що він не відповідає за бажання та дії інших людей, оскільки «інша людина — це інша галактика». Його зона контролю обмежується власною комунікацією.

Питання здоров'я найкраще ілюструє спроби респондентів окреслити межі власної зони контролю. Так, респондентка 1 розуміє, що для запобігання застуді вона може вживати вітаміни або займатися спортом, однак не здатна повністю контролювати реакцію імунної системи чи випадковий вплив зовнішніх факторів, як-от протяг. Респондентка 3 розрізняє грип (де рівень контролю є вищим — наприклад, достатньо вдягнути куртку) та серйозні захворювання, зокрема рак, де вона більше покладається на «випадок», хоча й визнає важливу роль профілактичних заходів.

Респонденти намагаються чітко розмежовувати, де закінчується їхній вплив і починається вплив інших людей або обставин. Отже, локус контролю за баченням

респондентів — це не просто вибір між внутрішнім і зовнішнім, а динамічний процес оцінки реальності, де людина бере на себе відповідальність там, де це можливо, і адаптується там, де її вплив закінчується.

Таким чином, за результатами якісного аналізу локус контролю може бути визначений — на відміну від узагальненого очікування щодо джерела підкріплення (внутрішнього або зовнішнього) у визначенні Роттера (1966) — **як когнітивна конструкція, що відображає здатність людини адекватно розрізняти детермінанти підкріплення в конкретній ситуації та спрямовувати зусилля в межах реальної зони власного впливу.** При цьому зона контролю охоплює не лише поведінку щодо зовнішніх обставин, а й здатність керувати власними емоційними реакціями, настроєм та внутрішніми станами в умовах несприятливих зовнішніх обставин. Це розширює класичне розуміння конструкту: зона контролю людини може звужуватися до внутрішнього психологічного простору — управління власними реакціями та ставленням до ситуації — і це є адаптивною, а не дезадаптивною формою функціонування. Нижче подано детальніший аналіз структури цього концепту.

Визнання важливості зовнішніх факторів

Респонденти визнають важливість врахування дії зовнішніх факторів за збереження проактивності. Так, респондентка 8 вважає, що хороші події часто приходять самі собою як Божа благодать і не завжди є прямим результатом її зусиль. Респондентка 2 припускає, що іноді їй просто «везе», і намагається не бути егоцентричною, не приписуючи всі свої досягнення виключно собі. В цьому сенсі, питання 20 («Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, то це завдяки вашим зусиллям?»), позитивна відповідь на яке, згідно з Новіцькі та Стрікланд, є ознакою внутрішнього локусу контролю, насправді може відображати переоцінку власних можливостей (як зазначено в розділі «Аналіз структури міжпунктових зв'язків»).

Респондентам важливо бути суб'єктами власного життя, і тому перекладання відповідальності на інших сприймається або як рідкісний виняток (стратегія самозаспокоєння), або як об'єктивне визнання того, що світ не повністю підвладний людині.

У респондентів чітко простежується уявлення про те, що визнання обмеженості власних можливостей є ознакою психологічної зрілості та адекватного сприйняття реальності. Так, респондент 11 прямо протиставляє дитячий і дорослий світогляди через призму контролю. Він зазначає, що, зокрема

через залученість до професійного спорту в дитинстві та підлітковому віці, у дитинстві був максималістом і вважав, що все перебуває в його силах, а якість життя залежить виключно від прикладених зусиль: «в моєму дитинстві, в дитячому світогляді все можна досягнути і все можна зробити». Проте дорослішання змістило цей фокус: «А вже в дорослому житті ти розумієш, що так світ не працює». Відтак визнання зовнішніх факторів, які також впливають, він описує як «це для мене про дорослість». Він наголошує, що дорослі люди розуміють: успіх не є гарантованим на 100%, а радше є ймовірнісним, оскільки завжди залишається частка непередбачуваних зовнішніх чинників. На його думку, покладатися лише на себе, ігноруючи зовнішній світ, є неадекватною позицією, оскільки світ є потужнішим за індивіда, і якщо особиста картина світу не враховує його об'єктивних законів, «світ по голові бахне».

Інші респонденти також підтримують думку про те, що людина не може контролювати все, і це нормально. Респондентка 10 стверджує, що необхідно відмовитися від ідеї тотального контролю, оскільки об'єктивно людина не здатна керувати всім навіть за нормальних обставин: «це нормально, і це треба прийняти». Вона також додає, що неможливо щодня бути на 100% кращою версією себе. Респондентка 8 прямо каже: «я проти того, щоб повністю на себе покладатися», оскільки існують зовнішні чинники, які іноді «настільки тебе затисли, що ти вже просто не в силі і не в змозі нічого робити». Респондент 7 наголошує на важливості «розуміння власних безпосередніх можливостей і рівня впливу на цю проблему». На його думку, людина може збільшувати кількість своїх можливостей, але не може впливати на те, якими саме ці можливості будуть (наприклад, з ким вона опиниться в одній навчальній групі).

Особливим внеском даного дослідження є вимірювання локусу контролю в умовах повномасштабного воєнного вторгнення — у соціальному контексті, який не має аналогів у попередніх дослідженнях із використанням даної шкали. Окремої уваги заслуговує роль воєнного фактора як тотального контексту, що докорінно змінив сприйняття контролю, планування та особистої відповідальності. Результати аналізу інтерв'ю свідчать, що війна стала тією об'єктивно непереборною обставиною, яка змусила респондентів переглянути межі власної агентності, і саме в цьому переосмисленні найбільш яскраво проявляється те, що можна описати як адекватний локус контролю. Респонденти не відмовилися від планування — натомість воно трансформувалося у гнучкий «менеджмент життя», де план може швидко втратити актуальність, але водночас залишається необхідною опорою. Управління ризиками — підготовка до відключень світла,

купівля зарядних станцій, створення запасів води — стало способом відновлення контролю над власною зоною життя в умовах, де зовнішні події є невідконтрольними. Водночас респонденти чітко розрізняли те, на що вони можуть впливати (власна безпека, допомога армії, волонтерство, професійний розвиток), і те, що мають прийняти як об'єктивну даність (ракетні обстріли, глобальні політичні процеси, втрата близьких). Це розрізнення є саме тим, що Роттер (1992) визначав як оптимальне — здатність адекватно розрізняти детермінанти підкріплення в кожній конкретній ситуації — і що респонденти описували через поняття гнучкості.

Таким чином, респонденти вказують, що доросла людина діє в межах свого «поля контролю», але водночас визнає існування зовнішніх сил і випадковостей як природної частини життя. Отже, респондентам важливо бути суб'єктами власного життя, і вони не схильні перекладати відповідальність на інших та визнають, що світ не повністю підвладний людині.

Також важливим виміром розуміння локусу контролю є здатність людини коректно визначати міру впливу інших людей на власну поведінку та результати. Соціальний вплив є об'єктивним і невід'ємним елементом психологічної ситуації людини. Його правильне визначення і є ознакою адекватного локусу контролю попри навіть зовнішнє проявлення.

Респондентка 12 пояснює свій потяг до «досягаторства» прикладом матері-бізнесвумен, яка досягала всього всупереч обставинам, а респондент 7 зазначає, що його проактивна позиція (робити зауваження тим, хто сміється, рознімати бійки) закладена батьком як «рольова модель поведінки».

Людина може зовні демонструвати підпорядкування соціальному тиску — тобто явне виконання соціальних вимог, що у соціальній психології позначається як експліцитний комплаєнс (*explicit compliance*) — і водночас внутрішньо зберігати чітке розуміння реальної причинності подій та власної відповідальності. Це розмежування між публічною поведінкою та внутрішнім переконанням є принципово важливим: зовнішня відповідність соціальним очікуванням не є тотожною зовнішньому локусу контролю, якщо людина усвідомлює власну агентність і свідомо обирає стратегію соціальної адаптації (Rotter, 1975; Beauvois & Dubois, 1988). Так, респондентка 13 прямо зазначає, що під час обговорення поганих результатів тестів вона «спихує вину на когось іншого [викладача, тест]», але водночас усвідомлює, що просто недостатньо підготувалася.

Невизнання інших факторів

Респонденти не в усіх випадках коректно атрибутували підкріплення: тобто успіх, що мав значну зовнішню складову, приписувався виключно або переважно власним зусиллям. Респондентка 12 відкрито зазначає, що їй подобається думати, ніби саме її внесок у будь-якій події був вирішальним. Навіть у ситуації, коли знайомі допомогли їй потрапити на престижний проєкт в Альпах, вона наголошує, що без її попереднього досвіду та зусиль цього б не сталося, фактично приписуючи основну роль у цьому успіху собі, а не зовнішнім зв'язкам. Вона також підкреслює, що їй приємно відчувати «авторство» над позитивними змінами у своєму житті, оскільки це дає відчуття безпеки: зовнішні фактори можуть зникнути, тоді як власні досягнення залишаються з нею. Водночас це має і зворотний бік, оскільки така підвищена інтернальність, або, в термінах даного дослідження, неадекватний локус контролю, відображається у життєвому досвіді респондентки. Відповідаючи на питання 17 («Чи часто ви відчуваєте, що ваші сьогоднішні дії можуть вплинути на те, що трапиться завтра?»), вона згадала про період депресії, коли їй «не хотілося навіть трошки доглядати за собою» і вона буквально «не могла піднятися». Зараз респондентка намагається змінити свій підхід, хоча визнає, що це дається їй важко.

Респондентка 3, коли друзі роблять їй приємні сюрпризи або дарують подарунки, інтерпретує це не як випадкову удачу чи просто добру волю інших, а як прямий результат власних зусиль. Вона вважає, що це сталося лише тому, що вона сама знайшла цих людей, вкладалася у стосунки та розвивала їх, тобто фактично «заслужила» такий зовнішній прояв доброти своїми діями. Респондент 7 вважає, що його запрошення на викладацьку роботу в Києво-Могилянську академію було наслідком виключно його особистих якостей та попередніх успіхів (активності, стипендії, гарного навчання). Хоча він визнає, що фінальне рішення ухвалювали інші люди на кафедрі, він усе одно розглядає це як закономірний результат своїх дій, а не як збіг обставин чи везіння. Респондентка 9, попри те, що все життя вважала себе «нездатною до мов», приписує свій успіх в англійській достатній кількості праці та часу, наголошуючи, що вивчила мову, бо «продовжила спроби», коли з'явилася нова мотивація. Усвідомлення того, що англійська — це не про «талант», а про інструмент для роботи, прийшло до неї в університеті. Вона зрозуміла, що для проходження співбесід у великих міжнародних компаніях (Google, Facebook, Microsoft) їй критично потрібна мова. Водночас вона не повною мірою враховує, як зовнішні фактори — зокрема професійні вимоги та контекст ринку праці — сприяли досягнутому результату. З одного боку, вона не схильна пояснювати успіх везінням, однак з іншого — переоцінює власні зусилля,

недооцінюючи роль зовнішнього тиску, який фактично стимулював опанування мови.

Бонуси від чіткого розуміння контролю

Чітке розуміння меж контролю — здатність розрізняти власну зону впливу та зовнішні обставини — надає респондентам низку психологічних і практичних переваг, що сприяють більш ефективній дії та збереженню ментальної стійкості. Це уявлення про межі контролю простежується в інтерв'ю. Респондентка 2 зазначає, що, на відміну від людини, яка значною мірою покладається на випадкові зовнішні чинники, що не піддаються контролю, розумна людина здатна аналізувати власні помилки та коригувати подальші дії. Респондентка 1 вважає, що бути розумним означає здатність встановлювати логічні зв'язки та планувати, тоді як пояснення життєвих результатів через випадковість заперечує можливість контролю над власним життям.

Для багатьох респондентів реальний контроль виступає фундаментом внутрішнього спокою. Респондент 11 прямо зазначає, що діяльність у межах свого «поля контролю» створює відчуття безпеки, оскільки людина чітко розуміє, на що саме може спиратися. Загалом для респондентів контроль є способом формування відчуття безпеки та впевненості. Це можна розглядати як своєрідний «гнучкий менеджмент» власного життя, який дозволяє структурувати плани та рухатися до цілей попри зовнішню невизначеність. Респондентка 1 додає, що спроби контролювати те, що об'єктивно не піддається контролю, є «вищою мірою знущання з себе» та лише підсилюють тривожність. Респондентка 10 підкреслює, що розрізнення контрольованих і неконтрольованих факторів дозволяє не «зависати» на проблемах, які не залежать від неї, і не витрачати емоційні ресурси на марні переживання. Респондентка 8 вважає, що чітке розмежування допомагає позбутися «вуалі провини» за події, на які людина не могла вплинути (наприклад, випадкова аварія, про яку неможливо було знати заздалегідь).

Респондент 11 розглядає чітке розуміння контролю як ознаку психологічної зрілості, коли замість очікування повної визначеності або зовнішньої атрибуції подій людина оперує категоріями ймовірності та межі власного впливу. У його інтерпретації адекватний локус контролю проявляється у здатності діяти в межах доступної зони контролю. Зокрема, замість фокусування на непродуктивних діях, які не можуть розв'язати наявну проблему, він зазначає, що багато людей схильні до скарг на ДТЕК у ситуаціях відключення електроенергії, хоча цей фактор не перебуває в межах їхнього контролю. Натомість він обирає дії, що знаходяться в

межах його впливу та можуть принести практичну користь, зокрема підготовчі заходи (наприклад, придбання зарядної станції), формуючи таким чином власну зону стабільності в межах наявних обмежень. Респондентка 9 зазначає, що «розумна» людина усвідомлює межі власного контролю і свідомо делегує відповідальність за ті аспекти ситуації, на які не може впливати, з метою збереження ресурсів для більш значущих сфер діяльності.

Розуміння контролю дозволяє респондентам застосовувати прагматичний підхід до витрат сил і часу. Респондентка 1 та респондентка 13 демонструють здатність до відмови від неефективних зусиль: якщо вони оцінюють, що «вартість» витрачених ресурсів (часу, енергії) у спілкуванні або діяльності перевищує очікуваний результат, вони свідомо припиняють подальші спроби. Це дозволяє виокремити аспект, пов'язаний із рефлексивною оцінкою власних ресурсів, що більш детально аналізується у розділі «Дискусія». Частина респондентів демонструє розширене розуміння меж контролю, включаючи аналіз витрат власних зусиль. Зокрема, респондентка 10 зазначає, що регуляція емоційного стану також потребує ресурсів, тому іноді доцільніше дозволити собі відпочинок, ніж підтримувати стан примусового позитивного настрою. Ці дані свідчать про те, що у респондентів, які свідомо оцінюють витрати власних ресурсів, формується більш реалістична оцінка ситуації, незалежно від зовнішнього тиску чи соціальних очікувань. У цьому контексті локус контролю набуває ознак не атрибуції причинності, а й здатності оцінювати доцільність власних зусиль залежно від потенційної результативності дій.

Респонденти демонструють зрілий підхід до локусу контролю, який полягає не лише у виборі між дією та бездіяльністю, а в прагматичній оцінці співвідношення витрачених зусиль і ймовірного результату. Власні ресурси — час, енергія та емоційна стабільність — розглядаються як обмежений ресурс, який не доцільно витрачати неефективно. У цьому контексті респонденти відмовляються від спроб впливу на інших у випадках, коли оцінюють, що витрати зусиль перевищують потенційну цінність результату. Респондентка прямо зазначає, що більше не намагається подобатися всім: «Нащо я буду витрачати, грубо кажучи, сили, енергію, ресурс на те, щоб сподобатись людині, яка не хоче і не зацікавлена...». Якщо вона оцінює свої зусилля як неефективні, то припиняє відповідні спроби.

Деякі учасники свідомо не втручаються в проблеми, якщо прогнозують занадто великі витрати часу без гарантії успіху: респондент 4 іноді обирає не діяти, якщо бачить, що у нього «немає на це часу» і він може «зависнути на дуже

довго», але проблему не вирішить. Респондентка 13 припиняє спроби досягти мети, якщо розуміє, що в неї «немає ресурсу, часу пробувати ще раз», навіть якщо мета їй подобається.

Респонденти оцінюють власну спроможність бути ефективними в конкретних умовах і пріоритезують результативність над орієнтацією на досягнення як самоціль. У цьому контексті респондентка 12 прийняла рішення звільнитися з роботи через надмірне навантаження, оскільки після самоаналізу дійшла висновку, що не зможе залишатися ефективною в таких умовах і що запропонований формат діяльності їй не підходить. Адекватний локус контролю у цьому вимірі включає здатність припиняти діяльність, яка не приносить ані задоволення, ані очікуваного результату. Так, респондентка 10 зазначає, що не готова продовжувати діяльність, якщо вона не є для неї прийнятною та не дає бажаного ефекту: «В цьому немає сенсу. Це вже там межує з якимось мазохізмом». Респондентка 1 також іноді свідомо відкладає виконання завдань (зокрема магістерської роботи), якщо відчуває брак ресурсів. Таким чином, розмежування контролю у респондентів ґрунтується на рефлексивній оцінці власних можливостей: вони інвестують зусилля лише у ті сфери, де бачать сенс або де витрати ресурсів є виправданими з точки зору власного добробуту.

Підсумовуючи результати якісного аналізу щодо практичних переваг чіткого розуміння меж власного контролю, можна виокремити три взаємопов'язані адаптивні функції цієї компетентності.

По-перше, точне розмежування зон контролю та не-контролю дозволяє уникати надмірної відповідальності за події, що об'єктивно перебувають поза межами власного впливу, і, відповідно, запобігає психологічному виснаженню. Спроби контролювати неконтрольоване пов'язані з ризиком когнітивного перевантаження та зниження психологічного благополуччя — феномен, описаний у літературі як ілюзія контролю (Langer, 1975). Особи, які чітко усвідомлюють межі власного впливу, не витрачають психологічні ресурси на дії, що не можуть змінити об'єктивні обставини.

По-друге, чітке розуміння контролю сприяє раціональному збереженню та розподілу емоційних ресурсів як обмеженого психологічного ресурсу. Відповідно до моделі когнітивної оцінки Лазаруса та Фолкман (1984), вторинна оцінка ситуації — тобто оцінка власних ресурсів для її подолання — є ключовим регулятором емоційного реагування. У цьому контексті реалістична оцінка власних можливостей впливу зменшує як безпорадність у ситуаціях, що є контрольованими, так і тривожність щодо подій, що перебувають поза контролем.

По-третє, адекватне розуміння власної зони контролю є основою формування реалістичної та функціональної картини світу, у якій людина виступає активним суб'єктом власної життєдіяльності не через ілюзію всевладдя, а через точне розуміння сфер, у яких її дії є релевантними та ефективними. Така інтерпретація узгоджується з емпіричними уточненнями конструкта, запропонованими Роттером (1992), а також із положенням Франкла (1946) про те, що людська свобода полягає не у контролі над зовнішніми обставинами, а у здатності обирати власне ставлення до них, що зберігає суб'єктність людини навіть в умовах обмеженого зовнішнього контролю.

Вихід за межі контролю та зменшення своєї зони контролю

Респонденти також демонстрували випадки суб'єктивного звуження або розширення меж власного контролю, тобто тенденцію або до спроб контролювати події, що об'єктивно перебувають поза межами їхнього впливу, або до ігнорування тих аспектів ситуації, на які вони фактично можуть впливати. Помилкове розширення зони контролю проявляється у спробах індивіда впливати на події, що не залежать від його дій, з одночасним приписуванням собі відповідальності за результати або поведінку інших людей. У термінах Лангера (1975) це відповідає феномену ілюзії контролю — когнітивному упередженню, що призводить до неадекватних очікувань керованості ситуації, марної витрати ресурсів і підвищення психологічного дистресу у випадках невідповідності очікуваного та реального контролю. Натомість помилкове звуження зони контролю є протилежним явищем і полягає у невизнанні або ігноруванні тих елементів ситуації, які перебувають у межах реального впливу індивіда.

У таких випадках суб'єкт фактично відмовляється від доступної агентності, що створює когнітивну основу вивченої безпорадності (Seligman, 1975), коли поведінкова активність не реалізується навіть у ситуаціях, де вона могла б бути ефективною. Наприклад, респондентка 13 демонструє схильність до швидкого припинення зусиль у разі відсутності негайного результату. Відповідаючи на запитання про можливість досягнення цілей через повторні спроби, вона зазначає невпевненість у власній наполегливості: «Я думаю, я б здалася на якійсь другій, можливо, спробі». Респондентка також описує уникнення ситуацій, які викликають інтенсивне розчарування: якщо шлях до результату є надто складним або емоційно виснажливим, вона схильна припиняти спроби. Негативний емоційний досвід у разі невдачі («дуже пригнічує, коли щось не виходить із першого разу») виступає додатковим фактором, що обмежує подальшу

наполегливість.

Обидва типи помилок мають передусім перцептивний характер і стосуються того, як індивід інтерпретує власну агентність у взаємодії з середовищем, а не об'єктивних характеристик самої ситуації. Це узгоджується з теорією психологічного поля Левіна (1951), відповідно до якої поведінка визначається не об'єктивною реальністю як такою, а суб'єктивно сприйнятим психологічним простором; у цьому контексті точність такого сприйняття виступає ключовим чинником адаптивності поведінки. Подібний підхід відображено і в теорії соціального навчання Роттера, яка підкреслює суб'єктивний характер очікувань: між когнітивними уявленнями індивіда та об'єктивною ймовірністю отримання підкріплення може не існувати прямої відповідності. Відповідно, люди можуть як переоцінювати, так і недооцінювати ступінь власного контролю над підкріпленням, причому обидва типи викривлень потенційно мають дезадаптивні наслідки (Mearns, 2021).

Наприклад, респондент 7 демонструє тенденцію до спроб контролювати поведінку інших осіб, що виходить за межі його безпосередньої зони впливу, зокрема через активні зауваження щодо соціально неприйнятної поведінки: «До цього я був дуже нахабним... Якщо я бачу, що хтось веде себе антисоціально, я намагався втрутитись. Наприклад, сміття викидає там, де не треба». Після початку повномасштабного вторгнення, зокрема у зв'язку з інцидентом агресивної взаємодії («на мене кинулися з ножем»), який він інтерпретує як наслідок загальної соціальної напруженості, респондент зазначає зміну власної стратегії поведінки: він почав більш уважно оцінювати ситуації з погляду потенційних ризиків для себе. Також у його наративі простежується розширення зони відповідальності, оскільки він інтерпретує використання «слабкостей» інших людей як форму маніпуляції, якої слід уникати. Таким чином, його локус контролю виходить за межі власних фізичних можливостей і поширюється на сферу поведінки та взаємодії інших людей.

Респондентка 10 зізнається, що в робочому контексті схильна брати на себе надмірну відповідальність, часто виконуючи або виправляючи роботу за колег замість надання їм зворотного зв'язку. Респондентка 9, описуючи випадок із розбитим телефоном, не покладає відповідальність на особу, яка випадково його вибила з рук, натомість приписує провину собі («я так тримала телефон»). Це є прикладом надмірної інтернальної атрибуції у ситуації, де причинно-наслідковий зв'язок є розподіленим між діями кількох учасників. У таких випадках індивід систематично приписує відповідальність собі навіть тоді, коли об'єктивно

значущим чинником є дія іншої особи, що свідчить про суб'єктивне розширення зони контролю за межі обґрунтованої відповідальності.

Щодо подібних випадків Роттер зазначав, що «має існувати й певна межа особистого контролю. Багато людей, можливо, вже вважають, що мають більше контролю, ніж це виправдано реальністю, і в майбутньому вони можуть зазнати (або вже зазнали) значного психологічного потрясіння, коли усвідомлять, що не здатні контролювати такі речі, як автомобільні аварії, банкрутства компаній, хвороби тощо» (Rotter, 1975).

Результати інтерв'ю підтверджують теоретичне положення, сформульоване Роттером (1992), згідно з яким оптимальною є не максимальна внутрішня орієнтація як така, а здатність адекватно розрізняти ситуації, в яких внутрішній контроль є доречним і ефективним, від тих, у яких він є ілюзорним або дезадаптивним. Таким чином, ключовою характеристикою виступає ситуативна гнучкість у виборі між цими орієнтаціями відповідно до об'єктивних обставин. Примітно, що саме термін «гнучкість» спонтанно використовувався респондентами для опису оптимальної стратегії.

Отримані результати також мають важливе методологічне значення для психометрики локусу контролю. Якщо ключовою характеристикою є не позиція на континуумі внутрішній–зовнішній, а здатність до ситуативного переключення між цими орієнтаціями, то одновимірні шкали, що вимірюють узагальнену диспозиційну орієнтацію — зокрема ця пілотна скорочена україномовна версія, розроблена на основі шкали Новіцькі–Стрікланда — можуть бути принципово недостатніми для фіксації цієї гнучкості як окремого конструкту. Це аргументує необхідність розробки нових інструментів вимірювання локусу контролю, що враховують його динамічну та контекстно-чутливу природу, а також підкреслює доцільність поєднання кількісних і якісних методів у дослідженнях цього конструкту (Rotter, 1992; Wallston, 1992).

ДИСКУСІЯ

Локус контролю поза теорією соціального навчання: концептуальні викривлення та їх наслідки

Сам Новіцькі, як і Роттер, хоча й застерігає від надмірної інтернальності (2016), все ж залишається в парадигмі, в якій внутрішній локус контролю розглядається як апріорно більш бажаний, а його розвиток — як нормативно позитивний. У своїй науково-популярній книзі «Choice or Chance», орієнтованій на широку аудиторію, Новіцькі (2016) послідовно підкреслює цінність внутрішнього, а не зовнішнього локусу контролю. Водночас він визнає окремі ситуації, в яких зовнішня орієнтація є доречною, наприклад у взаємодії з лікарем, де «в цій ситуації бути екстернальним є правильним вибором». Ця позиція відрізняється від підходу Роттера (1992), який наголошував на ситуативній адекватності атрибуції, а не на нормативній перевазі внутрішнього полюса. Бо зовнішній локус постає як такий, що потребує контекстного виправдання, тоді як внутрішній імпліцитно виступає стандартом. Однак у наведеному прикладі (взаємодія з лікарем) саме довіра до зовнішнього експерта є проявом адаптивного локусу контролю, оскільки він відповідає вимогам ситуації. У цьому сенсі релевантною є не фіксована орієнтація як така, а її відповідність контексту. Відповідно, інструменти, що операціоналізують локус контролю як одновимірну диспозицію, мають обмеження як на рівні психометричних властивостей, так і на рівні концептуальної валідності, оскільки відображають більш ранню версію конструкта, ніж його пізніше ситуативно-диференційоване розуміння (Rotter, 1992).

Тобто, з одного боку, десятиліття емпіричних досліджень демонструють стабільний зв'язок між внутрішнім локусом контролю та широким спектром позитивних життєвих результатів у різних сферах; зокрема, інтернальність значно підсилює людей у вразливому становищі. Так, Коулман (1966) показав, що академічна успішність має високу кореляцію з внутрішнім локусом контролю, особливо серед темношкірих студентів. Левенсон зазначала, що «жінки, здається, досягають більшого успіху, якщо вони вирости в несприятливому сімейному середовищі» (Levenson, 1981). Таким чином, внутрішній локус контролю може бути особливо значущим ресурсом для представників соціально вразливих груп — тих, хто стикається з системними обмеженнями, дискримінацією або несприятливими соціальними умовами. Водночас це має балансуватися з визнанням обмеженості власного впливу в окремих ситуаціях.

З іншого боку, це сприяло формуванню сприйняття внутрішнього локусу контролю як позитивного, а зовнішнього — як негативного, а також створило

передумови для соціального тиску, пов'язаного з нормативною інтернальністю. Роттер (1975) визнавав цю проблему «хороший хлопець — поганий хлопець» і наголошував, як ми вище зазначали, що «має існувати й певна межа особистого контролю». Дослідження виявило питання, які демонструють ефект соціальної бажаності та нормативності щодо «внутрішнього локусу контролю», де велика частка респондентів мали одну й ту саму відповідь (наприклад, питання 17 — 93,1%; питання 19 — 91,7%). Щобільше, така суспільна норма інтернальності створює певний нормативний тиск: коли людина перебуває в умовах об'єктивно неконтрольованих обставин — наприклад, воєнних дій, економічної нестабільності або тяжкої хвороби — від неї очікується дотримання внутрішнього локусу контролю незалежно від об'єктивних характеристик ситуації. Це може спричиняти значний психологічний дистрес через невідповідність між соціально нав'язаною орієнтацією «я сам(а) відповідаю за все» та реальним відчуттям безсилля перед обставинами.

Проблема пов'язана не стільки з Новіцькі, скільки з тим, як був застосований цей конструкт у науковому середовищі, оскільки саме ця практична реалізація призвела до низки концептуальних труднощів. Роттер (1975) зазначав проблему відриву локусу контролю від його теорії соціального навчання, яка включає чотири класи змінних, що були описані в розділі «Теорія» (поведінка, очікування, підкріплення та психологічні ситуації). Нагадаємо загальну формулу поведінки за Роттером: «потенціал виникнення певної поведінки в конкретній психологічній ситуації є функцією очікування того, що ця поведінка призведе до певного підкріплення в цій ситуації, а також цінності цього підкріплення» (Rotter, 1954, p. 102; Rotter et al., 1972). Роттер підкреслював, що локус контролю не є центральним конструктом його теорії: «Наш інтерес до цієї змінної виник через стає спостереження того, що збільшення та зменшення очікувань після підкріплення, здається, систематично змінюються залежно від характеру ситуації, а також як стабільна характеристика конкретної особи, яка отримує підкріплення» (Rotter, 1975). Він зазначав, що ключовим є не лише характер підкріплення (позитивний чи негативний), його попередня історія, послідовність і патерн, а й суб'єктивна цінність цього підкріплення. Важливою є також психологічна ситуація, яка визначає як очікування, так і цінність підкріплень і, відповідно, впливає на потенціал поведінки. Так, наприклад, деякі респонденти, відповідаючи на питання 5 («Чи вірите ви, що якби хтось навчався досить старанно, він чи вона змогли б успішно скласти будь-який предмет?»), зазначали, що їх не цікавить оцінка як така (респондент 4), оскільки для них важливішими є взаємодія та сам

процес навчання (респондентка 3), а також отримання знань (респондентка 10). Щодо виконання домашнього завдання (питання 13: «Чи часто ви відчували, що виконання домашнього завдання мало великий вплив на ваші оцінки?»), респонденти описували альтернативні стратегії досягнення результату: формування репутації активної учениці та швидке опрацювання матеріалу перед уроком замість глибокої підготовки (респондентка 1), імітацію знання на уроці, що дозволяло отримувати високі оцінки без підготовки вдома (респондентка 3), а також використання списування з отриманням середнього балу (респондент 4). Тому людина з адекватним локусом контролю може мати низькі оцінки, оскільки вони не мають для неї цінності, а не тому, що вона сумнівається у здатності досягати результату та впливати на ситуацію.

Це має наслідки як для ширшого класу інструментів вимірювання локусу контролю, що використовуються без оновлення протягом десятиліть, так і для результатів, отриманих на їхній основі. Так, Twenge et al. (2004) на великій вибірці студентів ($n = 18\,310$) та дітей віком 9–14 років ($n = 6\,554$) показують, що показники локусу контролю стали суттєво більш зовнішніми (приблизно на 0,80 стандартного відхилення) між 1960 і 2002 роками. Тобто середній студент у 2002 році мав більш зовнішній локус контролю, ніж 80% студентів на початку 1960-х років. Дослідження Twenge et al. (2004) базувалося виключно на кількісних даних шкали Роттера без якісного компонента. Відтак висновок про «зростання зовнішнього локусу контролю» ґрунтується лише на зміні балів, без урахування того, як респонденти різних поколінь інтерпретують пункти шкали. Такі зміни можуть мати три пояснення: реальне зростання відчуття безсилля та відчуження (Twenge et al., 2004); зміна інтерпретації пунктів у різних соціокультурних контекстах; або нечутливість інструменту до розрізнення між дезадаптивним зовнішнім локусом і реалістичним визнанням обмежень контролю. Без розмежування цих пояснень неможливо однозначно інтерпретувати зміни балів — як відображення психологічного стану населення чи як артефакт вимірювання. Отже, висновок Twenge et al. про «майже однозначно негативні наслідки» зростаючої зовнішньої орієнтації може бути інструментальним артефактом, що є важливим застереженням для крос-темпоральних досліджень локусу контролю без якісного компоненту.

Таким чином, визнання людиною меж власного контролю, що може сприйматися соціальним середовищем як пасивність або слабкість, може бути проявом психологічно зрілої та адаптивної позиції, тоді як спроба контролювати неконтрольоване — проявом менш адаптивної стратегії (Rotter, 1992). Це

протиріччя є важливим контекстом для інтерпретації результатів як кількісного, так і якісного етапів цього дослідження.

Переосмислення конструкту локусу контролю

Одним із результатів дослідження є емпіричне підтвердження теоретичного положення, сформульованого Роттером лише у 1992 році: оптимальною є не крайня інтернальність, а здатність адекватно розрізняти ситуації, де внутрішній контроль є доречним і ефективним, від ситуацій, де він є ілюзорним або дезадаптивним (Rotter, 1992).

На основі якісного аналізу можна запропонувати розширене операціональне визначення локусу контролю: як когнітивна конструкція, що відображає здатність людини адекватно розрізняти детермінанти підкріплення в конкретній ситуації та спрямовувати зусилля в межах реальної зони власного впливу. Це визначення одночасно критикує усталене розуміння конструкту в науковому середовищі та підтверджує переглянуту позицію самого Роттера (1966, 1992). Йдеться не про стабільну орієнтацію на себе або зовнішні сили, а про динамічну здатність визначати, де підкріплення залежить від власних дій, а де — від зовнішніх чинників. Важливо, що зона контролю може змінюватися залежно від обставин і охоплює як поведінку, так і ставлення.

Виявлена двоїста природа дезадаптивного локусу контролю — ілюзія контролю (Langer, 1975) як надмірне розширення суб'єктивної зони впливу та вивчена безпорадність (Seligman, 1975) як її надмірне звуження — є важливим теоретичним уточненням. Обидва полюси відображають проблему неточного картування власної зони контролю. Це узгоджується із застереженням Роттера (1975) проти дихотомії «внутрішній — добрий, зовнішній — поганий» і розширює його: дезадаптивними можуть бути як надмірно внутрішні, так і надмірно зовнішні атрибуції — залежно від ситуації.

Це визначення одночасно визнає важливість агентності та легітимізує прийняття меж власного контролю, що особливо значуще в умовах воєнного часу, коли значна частина подій визначається зовнішніми та непередбачуваними чинниками. Визнання цього не є слабкістю, а є психологічно зрілою та адаптивною позицією, що узгоджується з переглянутим розумінням конструкту (Rotter, 1992; Frankl, 1946).

Матриця адекватності локусу контролю залежно від характеристик ситуації та напрямку дій

	Утримання від дії	Здійснення дії
Поза межами контролю	Адекватний зовнішній локус контролю Прийняття об'єктивних меж впливу. Збереження психологічних ресурсів. Адаптивне переключення уваги на підконтрольні аспекти ситуації	Неадекватний внутрішній локус контролю Ілюзія контролю (Langer, 1975). Марна витрата ресурсів. Психологічне виснаження та дистрес через спроби контролювати неконтрольоване
В межах контролю	Неадекватний зовнішній локус контролю * Вивчена безпорадність (Seligman, 1975). Відмова від власної агентності. Пасивність та бездіяльність там, де дія є можливою і доцільною	Адекватний внутрішній локус контролю Цілеспрямована дія в зоні реального впливу. Раціональне інвестування ресурсів. Відчуття власної агентності та ефективності
Примітка. Адекватність локусу контролю визначається відповідністю між суб'єктивною атрибуцією та реальними характеристиками ситуації (Rotter, 1992).		
* Слід зазначити, що утримання від дії в межах контролю може також бути адекватною позицією. Зокрема у випадку, коли людина свідомо оцінює, що витрати на здійснення дії перевищують очікуваний результат або що пріоритет слід надати іншим аспектам ситуації. Однак цей випадок виходить за межі фокусу даного аналізу і потребує окремого розгляду.		

Результати дослідження дозволяють запропонувати додаткове розрізнення, відсутнє в класичній концептуалізації, — між активним та пасивним локусом контролю (Таблиця 10, Таблиця 11). Як показав якісний аналіз, утримання від дії (пасивний локус контролю) може бути цілком адекватною та функціональною позицією у випадках, коли ситуація цього вимагає. Наприклад, респондентка 12, яка очікує результатів вступних випробувань, свідомо не здійснює жодних додаткових дій — ні поведінкових, ні когнітивних — після того, як зробила все можливе в межах своєї зони контролю. Це є проявом адекватного пасивного локусу контролю: людина усвідомлює, що подальші зусилля не змінять результату, і зберігає психологічні ресурси. Натомість активне домагання результату в ситуації, що перебуває поза зоною реального контролю — як у випадках, описаних респондентами, коли наполегливе прагнення сподобатися іншій людині переходить межу та набуває ознак нав'язливості, — є проявом неадекватного активного локусу контролю: людина докладает зусиль там, де вони є не лише марними, а й потенційно соціально шкідливими.

Типологія локусу контролю за критерієм адекватності поточній ситуації та зв'язок з іншими концептами

Тип	Характеристика	Приклад	Наслідки
Внутрішній локус контролю			
Адекватний внутрішній	Людина бере відповідальність за те, що реально залежить від її дій. Докладає зусиль там, де вони є ефективними	Готується до іспиту, бо розуміє, що результат залежить від підготовки. Волонтерить під час війни як реальний вплив в межах своїх можливостей	Ефективна дія, раціональне використання ресурсів, психологічне благополуччя, досягнення результату
Неадекватний внутрішній	Людина намагається контролювати те, що об'єктивно перебуває поза її впливом. Ілюзія всемогутності та надмірна відповідальність	Звинувачує себе за те, що снаряд влучив не в її будинок («я мала щось зробити»). Намагається контролювати почуття іншої людини	Психологічне виснаження, самозвинувачення, дистрес, ілюзія контролю (Langer, 1975)
Зовнішній локус контролю			
Адекватний зовнішній	Людина визнає, що певні події об'єктивно перебувають поза її контролем і приймає це без надмірного дистресу. Раціональне прийняття меж власного впливу	Визнає, що не може зупинити війну масштабно, тому зосереджується на тому, що може («приїхати до батька на два дні»).	Збереження психологічних ресурсів, прийняття реальності, психологічна стійкість, адаптація (Lazarus & Folkman, 1984)
Неадекватний зовнішній	Людина не «бачить» власної зони реального впливу та відмовляється від агентності там, де вона є можливою. Вивчена безпорадність	«Від мене нічого не залежить» — відмова готуватися до іспиту бо «все одно пощастить або ні». Не волонтерить, бо «один нічого не змінить»	Пасивність, відмова від власної агентності, вивчена безпорадність (Seligman, 1975)
Примітка. Типологія розроблена на основі теоретичних положень Роттера (1966, 1975, 1992) та результатів якісного аналізу напівструктурованих інтерв'ю даного дослідження. Критерієм адекватності є відповідність напряму атрибуції реальним або суб'єктивно сприйманим характеристикам конкретної психологічної ситуації.			

Таким чином, типологія локусу контролю набуває двовимірного характеру — за осями адекватності (адекватний/неадекватний) та активності (активний/пасивний), що дозволяє точніше описувати реальні патерни поведінки, ніж класична одновимірна дихотомія «внутрішній–зовнішній».

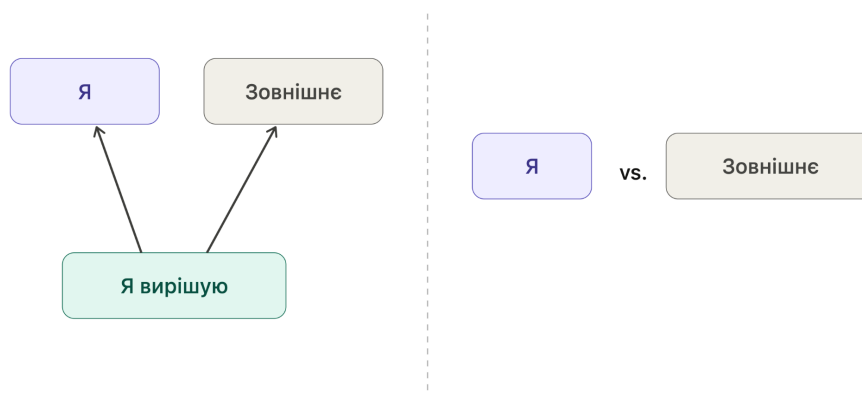
Теоретичне зближення: локус контролю та психологічні кордони

Результати якісного аналізу інтерв'ю дозволяють запропонувати додаткову теоретичну рамку для розуміння локусу контролю через концепт психологічних кордонів та диференціації себе (Bowen, 1978). Якщо прийняти, що локус контролю пов'язаний зі здатністю людини чітко розрізняти сфери, де вона має реальний вплив, від тих, де його не має, то локус контролю і психологічні кордони описують принципово схожий психологічний процес. Людина з чіткими психологічними кордонами добре розуміє, де закінчується її зона відповідальності й де починається зона відповідальності іншого — так само як людина з адекватним локусом контролю розуміє, де її зусилля є ефективними, а де вони є марними.

Натомість людина, що «зливається зі світом» і не бачить власних кордонів, може демонструвати два протилежних патерни: або ілюзію контролю (Langer, 1975) — намагаючись керувати тим, що від неї не залежить, або невизнання власного контролю там, де він є — піддаючись зовнішнім впливам у ситуаціях, де вона могла б діяти. Боуен (1978) описував осіб із вищим рівнем диференціації як таких, що мають чітко сформульовані переконання, принципи, погляди та цінності, розроблені через власне мислення, а не засвоєні через злиття з іншими. Диференціація себе включає здатність формувати власні цінності, переконання, ідеї та цілі, а також підтримувати емоційну й психологічну дистанцію від значущих інших (Bowen, 1978).

Показовим є приклад, наведений Nowicki (2016): «Люди, схильні до азартних ігор, можуть припускатися помилки надмірної інтернальності, коли вірять, що здатні контролювати результати всіх своїх ставок». Автор інтерпретує це як прояв внутрішнього локусу контролю, оскільки гравці покладаються на власні рішення. Однак у межах запропонованого в цьому дослідженні підходу ситуація виглядає інакше. Гра в казино за своєю природою є випадковою, а результат не залежить від дій гравця, незалежно від його стратегій чи впевненості. Відтак переконання у можливості впливу на результат виходить за межі реальної зони контролю і може бути інтерпретоване як ілюзорний контроль (Langer, 1975), а не як внутрішній локус. Це свідчить про те, що шкала Новіцькі–Стрікленда не розрізняє реалістичне визнання зовнішніх обмежень і справжній зовнішній локус контролю, що може призводити до систематичної помилкової класифікації відповідей.

Локус контролю через призму психологічних кордонів проти класичного розуміння Роттера (1966) та Новицькі (2016)

Локус контролю може бути концептуалізований як когнітивна конструкція, що визначає напрямок уваги та концентрації зусиль людини, тобто те, де вона бачить сенс докладати зусилля, і відображає здатність розрізняти чинні важелі впливу в будь-якій ситуації. Адекватний (внутрішній) локус у цьому розумінні — це орієнтація уваги та зусиль у межах власних кордонів впливу, тоді як неадекватний — орієнтація поза ними.

Принципово важливо, що контроль над власними рішеннями та увагою завжди залишається у людини незалежно від зовнішніх факторів. Визнання того, що певний результат не залежить від власних дій, є не проявом зовнішнього локусу, а проявом реалістичного внутрішнього локусу, оскільки саме людина вирішує, на що спрямовувати увагу та зусилля. У цьому сенсі внутрішній локус контролю є не переконанням у власній всемогутності, а здатністю утримувати фокус на тому, що реально перебуває в межах впливу, не витрачаючи ресурси на те, що від людини не залежить (Rotter, 1992).

Історичний контекст шкали локусу контролю: від стабільного суспільства до сучасної складності

Розуміння обмежень шкали локусу контролю неможливе без урахування того соціального контексту, в якому вона створювалася та того в якому використовується сьогодні. Шкала локусу контролю Новицькі-Стрікланд (1973) була розроблена в соціальному та культурному середовищі, що суттєво відрізняється від сучасного. Підхід Роттера (1966) формувався в умовах повоєнного американського суспільства 1950–1960-х років, де домінувала відносно стабільна нормативна біографія: освіта — стабільна робота — шлюб — житло — пенсія. І в таких стабільних умовах концепція «я стараюся — отримаю

стабільний результат» працювала. Саме тоді й сформувався упередження справедливого світу (Lerner, 1980): «хороші люди отримують хороші результати». Сучасне життя стало «менш гарантованим» порівняно з 1950–1960-ми: життєвий шлях став менш лінійним, зміна професій кілька разів упродовж життя є нормою, а нестабільні форми зайнятості замінили довгострокову кар'єру в одній організації (Beck, 1992). Лінійна формула «хороша освіта — хороша робота — стабільне життя» перестала надійно працювати. Ця ситуація, з одного боку, послаблює зв'язок між власними зусиллями та результатом (що відзначають Twenge et al., 2004), тобто нібито посилює зовнішній локус контролю. Але, як ми вже встановили, це радше свідчить про те, що людина бачить ускладнення та фрагментацію життєвих траєкторій і визнає чинники, на які вона дійсно не може впливати. Тому, коли Twenge et al. (2004) у своєму крос-темпоральному мета-аналізі зафіксували значне зміщення показників у бік зовнішнього локусу контролю між 1960 і 2002 роками та пояснили це змінами в особистісних характеристиках людей, альтернативним поясненням може бути артефакт вимірювання. Пункти шкали, сформульовані в контексті 1970-х років, можуть по-іншому сприйматись сучасними респондентами, що призводить до систематичного зміщення відповідей у бік зовнішності не через зміну переконань, а через зміну ставлення до самих питань та розуміння самих питань.

Окремо варто зазначити роль процесів соціального порівняння (Festinger, 1954). Завдяки медіа та цифровим платформам сучасна людина постійно стикається з великою кількістю альтернативних життєвих сценаріїв і моделей успіху. Це розширює поле соціального порівняння та підсилює усвідомлення того, що життєві результати можуть залежати від багатьох чинників, які виходять за межі індивідуального контролю. Водночас послаблюється вплив традиційних соціальних норм і стандартизованих життєвих траєкторій: оцінки, професійні ролі, кар'єрні шляхи та інші соціальні орієнтири дедалі менше сприймаються як універсальні критерії успіху. Унаслідок цього люди отримують більшу свободу у визначенні того, які результати є для них значущими та цінними. Така трансформація соціального контексту ускладнює вимірювання локусу контролю за допомогою інструментів, розроблених на основі раннього одновимірного розуміння цього конструкту (Rotter, 1966), оскільки вони можуть недостатньо враховувати складність сучасних уявлень про взаємодію особистісної агентності та зовнішніх обставин. Це, своєю чергою, порушує питання історичної валідності використаного інструменту.

Переосмислення магічного мислення: від індикатора зовнішнього локусу контролю до ресурсу емоційної регуляції

Окремої уваги заслуговує переосмислення ролі магічного мислення у контексті локусу контролю. У шкалі Новіцькі та Стрікленд (Nowicki & Duke, 1974) використання талісманів і віра в удачу (питання 12 та 14) розглядаються як індикатори зовнішнього локусу контролю, тобто покладання на зовнішні сили замість власних зусиль. Однак дані інтерв'ю виявили принципово інший характер цього зв'язку у сучасних молодих дорослих. Респонденти описували використання символічних об'єктів — татуювань, каменів, браслетів, «щасливих» шкарпеток, ручок та інших — не як заміну власних зусиль, а як психологічний інструмент емоційної регуляції та підтримки впевненості. Вони чітко розуміли, що ці об'єкти не визначають результат і не замінюють дії. Таким чином, магічне мислення тут функціонує не як атрибуція результату зовнішнім силам, а як копінгова стратегія управління тривогою перед невизначеністю при збереженні активної позиції, тобто визнанні того, що не все є підвладним контролю.

Можна висунути гіпотезу, що магічне мислення не є функцією низької освіти чи неукцтва: дослідження свідчать, що воно може виконувати адаптивну копінгову функцію в умовах невизначеності, а не бути ознакою ірраціональності чи зовнішнього локусу контролю.

Воно може співіснувати з вираженою внутрішньою орієнтацією та чітким розумінням причинно-наслідкових зв'язків між власними діями та результатами. Якщо у Роттера існувала дихотомія — або покладання на зовнішні чинники (інших людей, талісмани, вищі сили), або виключно на себе — то сучасна молодь демонструє інший патерн: орієнтацію на власні зусилля як основне джерело результату при одночасному використанні символічних об'єктів як засобів психологічної підтримки. Ці два виміри є незалежними, а не взаємовиключними.

Можна висунути гіпотезу, що магічне мислення не є функцією низької освіти чи неукцтва: дослідження свідчать, що воно може виконувати адаптивну копінгову функцію в умовах невизначеності, а не бути ознакою ірраціональності чи зовнішнього локусу контролю. Так, St. James et al. (2011) показали, що магічне мислення дозволяє конструювати простір невизначеності й неоднозначності, трансформуючи «неможливе» у «можливе» та підтримуючи надію й відчуття агентності в умовах об'єктивної непередбачуваності. З психометричної точки зору це означає, що питання 12 та 14 можуть бути концептуально невалідними індикаторами зовнішнього локусу контролю для сучасної україномовної вибірки: вони не розрізняють реальну зовнішню атрибуцію та адаптивне використання

символічних об'єктів для емоційної регуляції, що потенційно призводить до систематичної хибної класифікації осіб із внутрішнім локусом контролю як зовнішньо орієнтованих.

Виявлений феномен поєднання внутрішньої агентності з магічним мисленням як копінговою стратегією набуває особливого теоретичного значення в контексті концепцій плинної модерності Баумана (2000) та ризикового суспільства Бека (1992). В умовах світу, де передбачуваність зв'язку між зусиллями та результатом суттєво знизилася порівняно з періодом розробки як шкали Роттера, так і Новіцькі, використання символічних об'єктів як психологічних якорів може розглядатися як адаптивна відповідь на зростаючу невизначеність і складність.

Це спостереження вказує на важливий напрям для майбутніх досліджень. Класичні моделі локусу контролю — включаючи шкали Роттера та Новіцькі–Стрікланда — були сформовані в умовах відносно стабільного суспільства 1960–1970-х років. Подальші дослідження мають перевірити гіпотезу про те, що в умовах високої невизначеності, зокрема воєнного часу, поєднання внутрішньої агентності з магічним мисленням як емоційним регулятором є не протиріччям, а інтегрованою адаптивною стратегією. Для цього потрібні інструменти вимірювання, які розрізняють атрибуцію результату та механізми емоційної регуляції — чого класичні шкали локусу контролю принципово не враховують.

Терапевтичний та рефлексивний ефект опитувальника

Окремої уваги заслуговує незапланований, але показовий ефект, що спостерігався як під час заповнення опитувальника, так і в ході напівструктурованих інтерв'ю, побудованих на його основі. Частина учасників спонтанно зазначала, що сам процес дослідження мав для них рефлексивну, а подекуди й терапевтичну цінність.

У письмових відгуках після заповнення шкали респонденти відзначали, що опитувальник спонукав їх до роздумів над питаннями, яких вони зазвичай не порушують у повсякденному житті: «ми ніколи не замислюємось якраз над такими питаннями», «цікаве опитування, яке змусило замислитися», «класний тест навіть для саморефлексії». Ці відгуки свідчать, що вже сам формат опитувальника активує процеси самопізнання незалежно від його психодіагностичного призначення.

Ще більш вираженим цей ефект виявився в процесі напівструктурованих інтерв'ю. Так, респондентка 3 наприкінці розмови зазначила: «Отаке відчуття, що

я сходила на сесію до психолога, якщо чесно». Питання інтерв'ю змушували учасників замислюватися над темами, які вони рідко аналізують у повсякденному житті: респондентка 1 зазначала, що для усвідомлення своїх досягнень їй потрібно було «прям сісти й так подумати, який у мене був шлях». Вона також визнала, що зазвичай не замислюється над тим, чи є успіх результатом її власних зусиль.

Респондентка 2 оцінила досвід як корисний і цікавий: «мені поки проходила опитування теж було так цікаво подумати». Респондентка 12 використовувала інтерв'ю для аналізу свого «депресивного періоду», що допомогло їй краще зрозуміти зв'язок між амбіціями та виснаженням. Респондент 9 активно взаємодівав під час розмови, зазначивши, що деякі питання є «дуже цікавими» для аналізу власної поведінки. Інші учасники, зокрема респондент 11, хоча й не використовували термін «терапевтичний», виявляли глибоку зацікавленість у темі та доповнювали обговорення власними рефлексіями.

Інтерв'ю допомогло респондентам ідентифікувати власні деструктивні установки. Так, респондентка 8 через питання дійшла висновку, що звичка звинувачувати себе у випадкових подіях є «поганими думками, тому що вони на тебе накидують вуаль провини», і що від цієї «ментальної звички» варто позбутися. Респондент 11 аналізував свою боротьбу з «ефектом відмінника», а респондентка 10 усвідомила власну схильність до «мазохізму» в роботі через надмірну відповідальність.

Для багатьох участь у дослідженні стала способом «навести лад» у думках: під час відповідей респонденти намагалися осмислити власні зони контролю, що саме по собі може виконувати функцію зниження тривожності. Інтерв'ю, побудоване на основі окремих питань опитувальника, фактично спрацювало як інструмент інтроспекції, дозволяючи учасникам не лише відповідати на запитання, а й рефлексувати над власними рішеннями, що сприяло посиленню відчуття суб'єктності та усвідомленості.

Можна зробити висновок, що процес заповнення опитувальника та подальше інтерв'ю мали для респондентів терапевтичний ефект, який полягав у глибокій рефлексії, переосмисленні життєвого досвіду та структуруванні власних переконань.

Цей ефект є теоретично значущим з кількох причин. По-перше, він свідчить про те, що конструкт локусу контролю є психологічно близьким і суб'єктивно значущим для респондентів, що опосередковано підтверджує змістову релевантність конструкта для даної популяції. По-друге, він узгоджується з положенням про те, що усвідомлення власної зони контролю та її меж є

психологічно цінним процесом, який сприяє відчуттю суб'єктності та психологічному благополуччю (Frankl, 1946; Rotter, 1992). По-третє, це вказує на практичний потенціал досліджень локусу контролю не лише як інструменту вимірювання, а й як засобу розвитку психологічної рефлексії, що є перспективним напрямом для прикладної соціальної психології та психологічного консультування.

ПРАКТИЧНІ РОЗРОБКИ Й РЕКОМЕНДАЦІЇ

Розвиток здатності до адекватного розрізнення агентності та її меж як протидія неадекватному локусу контролю

Традиційні підходи до підвищення психологічної стійкості населення зосереджуються на посиленні агентності — розвитку переконання, що людина може і повинна впливати на своє життя та суспільство. Однак результати даного дослідження вказують, що підвищення агентності без розвитку здатності реалістично розрізняти, де ця агентність є доречною, а де вона є ілюзорною, може мати зворотний ефект — породжуючи фрустрацію та відкат до неадекватного локусу контролю, коли очікувані результати не настають.

Дослідження має практичне значення, що виходить за межі адаптації інструменту. Запропоноване на основі якісного аналізу переосмислення конструкту локусу контролю може слугувати концептуальним ресурсом для зниження соціальної напруги, пов'язаної з домінуванням дискурсу високої ефективності та підвищеної особистої відповідальності. Культура, що апріорно винагороджує внутрішній локус контролю та імпліцитно стигматизує визнання зовнішніх обмежень, створює умови для хронічного відчуття провини та неспроможності у людей, які стикаються з об'єктивно неконтрольованими обставинами — втратою роботи, хворобою або наслідками війни.

Відтак соціальні психологи мають зосередитися не на підвищенні агентності як самоцілі, а на розвитку здатності суспільства в цілому адекватно розрізняти, де зусилля справді можуть змінити ситуацію, а де вони є марними. Соціальна психологія як дисципліна, що вивчає взаємодію між індивідом і соціальним середовищем, має особливу відповідальність за виявлення та протидію шкідливим соціальним впливам, зокрема тим, що систематично спотворюють сприйняття людьми власної зони контролю, а також за підтримку умов, що сприяють реалістичному та адаптивному розумінню особистого контролю (Moscovici, 1984; Beauvois & Dubois, 1988; Rotter, 1992).

Окремо варто відзначити терапевтичний ефект самого процесу дослідження, що спостерігався як під час заповнення опитувальника, так і в ході напівструктурованих інтерв'ю. Відтак структуровані інтерв'ю та опитувальники, що фокусуються на розумінні особистого контролю, можуть використовуватися не лише як діагностичні, а й як психопросвітницькі інструменти — зокрема в групових форматах роботи з населенням у кризових умовах, у програмах

психологічної реабілітації ветеранів та внутрішньо переміщених осіб, а також у превентивних програмах психічного здоров'я.

ОБМЕЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Результати даного дослідження слід інтерпретувати з урахуванням низки методологічних обмежень.

Перше обмеження пов'язане з етапом підготовки опитувальника. Зворотній переклад як елемент стандартної процедури культурно-мовної адаптації не проводився з огляду на характер самого інструменту: пункти шкали ANS-IE сформульовані як прості повсякденні твердження, доступні для розуміння на рівні п'ятого класу (Nowicki & Duke, 1974), що суттєво знижує ризик концептуальних похибок при перекладі. Результати когнітивного інтерв'ювання (Willis, 2005) та напівструктурованих інтерв'ю не виявили проблем, що могли б бути пов'язані з якістю перекладу — труднощі розуміння, що виникали у респондентів стосувалися оригінальних формулювань пунктів та бінарного формату відповідей, що є характеристиками оригінального інструменту, а не його україномовної версії.

Друге обмеження стосується характеристик вибірки. Вибірка є зручною та нерепрезентативною, бо формувалась через університетські чати та особисті знайомства, що додатково обмежує її різноманітність. Вибірка охоплює переважно молодих освічених жінок (78,9% жінок) та осіб з вищою освітою (98,6%), що суттєво відрізняється від загальної структури дорослого населення України. Це обмежує зовнішню валідність результатів.

Третє обмеження пов'язане з обсягом вибірки. Обсяг вибірки у 72 особи є достатнім для пілотного дослідження, метою якого є не повноцінна валідизація, а виявлення методологічних обмежень інструменту та концептуальних проблем конструкта, що і становить основний внесок цієї роботи. Водночас цей обсяг є меншим за рекомендований мінімум для повноцінної психометричної валідизації — щонайменше 154 особи, розраховані з урахуванням правила 7 осіб на пункт для 22-пунктової шкали (Mokkink et al., 2025). Отримані психометричні результати слід розглядати як попередні пілотні дані, що потребують підтвердження на більшій і більш репрезентативній вибірці в межах повноцінного валідизаційного дослідження.

Четверте обмеження пов'язане з відсутністю критеріальних змінних. У дослідженні не вимірювались конкурентна та прогностична валідність інструменту — тобто його зв'язок з іншими психологічними конструктами (самоефективністю, психологічним благополуччям, стресостійкістю) та здатність передбачати реальну поведінку. Це не дозволяє зробити висновки про конструктну валідність у повному обсязі.

П'яте обмеження стосується контексту збору даних. Дослідження проводилось

в умовах війни в Україні, що могло систематично впливати на відповіді респондентів, зокрема через інтерпретацію окремих пунктів шкали крізь призму воєнного досвіду. Це обмежує можливості порівняння результатів з дослідженнями проведеними в мирних умовах та ускладнює встановлення того, чи відображають отримані показники стійкі узагальнені очікування чи ситуативні реакції на надзвичайні обставини.

НАПРЯМИ МАЙБУТНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Роль локусу контролю у формуванні стратегії пошуку зовнішніх винуватців та протидія дезінформації: перспективи дослідження

Наразі інформаційно-психологічна війна (Abrams, 2022) є складовою війни, яку з 2014 року росія веде проти України, у якій пропаганда та дезінформація виступають одним із ключових інструментів (Rashi & Schleifer, 2023).

Протягом тривалого часу серед дослідників домінувала думка, що віра людей у дезінформацію є наслідком браку знань — так звана модель інформаційного дефіциту (Simis et al., 2016). Однак такий підхід «не враховує когнітивні, соціальні та афективні чинники формування ставлень і суджень про істину» (Ecker et al., 2022). Тобто саме знання саме по собі не захищає від конспірологічного мислення, аномії, мотивованого міркування, страхів і популізму — явищ, що активно експлуатуються пропагандою. Таким чином, на перший план виходить психологічний вимір дії дезінформації.

Задовго до актуалізації проблематики дезінформації в суспільних і наукових дискусіях у межах теорії соціального навчання було зафіксовано зв'язок між зовнішнім локусом контролю та конспірологічним мисленням. Це показав у своєму дослідженні сам автор концепту локусу контролю Джуліан Роттер (Hamsher et al., 1968): недовіра до офіційної доповіді щодо загибелі президента Кеннеді — тобто схильність до конспірологічного пояснення — корелювала із зовнішнім локусом контролю у чоловіків. Значно пізніше дослідники показали, що переживання загрози втрати контролю на суспільному рівні пов'язане з вірою у поширені конспірологічні теорії — так звана конспірологічна ментальність (Van Acker & Van Prooijen, 2015). Соціально-психологічним предиктором сприйняття фейкових новин є конспірологічна ментальність (Szebeni et al., 2021), яка пов'язана із зовнішнім локусом контролю (Van Der Meulen, 2025; Abalakina-Paap et al., 1999; Hamsher et al., 1968; Van Prooijen & Van Acker, 2015). Також локус контролю пов'язаний зі зниженням критичного мислення (Oğuz & Sarıçam, 2015).

Відтак важливою є перевірка гіпотези щодо зв'язку між зовнішнім локусом контролю та схильністю до сприйняття дезінформації. Якщо прийняти запропоноване в даному дослідженні розуміння локусу контролю як здатності реалістично розрізняти детермінанти підкріплення в конкретній ситуації, то його зв'язок з протидією дезінформації набуває нового теоретичного змісту. Ймовірно, що люди з когнітивною звичкою фокусуватися на чинниках поза межами власного контролю (неадекватний або ситуаційно невідповідний локус контролю) частіше

шукають в інформаційному просторі підтвердження своїх наявних переконань (Gagliardi, 2025; Zhou & Shen, 2024). Конспірологічні наративи зазвичай будуються на зовнішній атрибуції — поясненні подій діями зовнішніх агентів (влада, групи, таємні організації). Особи з неадекватним локусом контролю можуть частіше звертати на них увагу, активніше їх шукати та більше їм довіряти. Натомість люди з адекватним локусом контролю, які реалістично розрізняють межі власного впливу, менш схильні до сприйняття такого контенту, оскільки він не відповідає їхнім когнітивним схемам. Ця гіпотеза спирається на мотиваційну теорію дезінформації (Kunda, 1990) та упередження підтвердження (Zhou & Shen, 2024). У результаті формується взаємопідсилюючий цикл: відчуття безконтрольності, пошук зовнішніх пояснень, сприйняття конспірологічних наративів, посилення відчуття безконтрольності (Rotter, 1966; Van Prooijen & Acker, 2015; Zhou & Shen, 2024).

Додатковим механізмом, що пов'язує неадекватний локус контролю зі сприйнятливістю до дезінформації, є апофенія — схильність виявляти значущі зв'язки там, де їх об'єктивно немає (Brugger, 2001). Конспірологічні наративи, по суті, є апофенічними конструкціями, що встановлюють приховані зв'язки між розрізненими подіями та пояснюють їх діями зовнішніх агентів (влада, групи, організації). Людина з неадекватним локусом контролю, яка звикла атрибутувати результати зовнішнім чинникам, є більш схильною до таких інтерпретацій, оскільки вони відповідають її когнітивним схемам. Апофенічне мислення може проявлятися як у звинуваченні зовнішніх агентів, так і в надмірному самозвинуваченні за події, що не залежать від людини. Спільним є нечітке розуміння меж власного контролю, що підвищує вразливість як до самозвинувачення, так і до дезінформації (Rotter, 1992; Brugger, 2001; Van Prooijen & Van Acker, 2015).

Локус контролю відображає очікування, що визначає ймовірність поведінки: людина діє там, де очікує результату, і утримується від дій за відсутності такого очікування (Rotter, 1954). Відтак вплив на сприйняття та розрізнення власної зони контролю може знижувати рівень активності через формування неадекватних уявлень про можливості впливу. У цьому контексті локус контролю є значущим чинником інформаційного впливу, оскільки спотворення уявлень про межі власного контролю через дезінформацію, конспірологічні наративи та популістські меседжі, що апелюють до зовнішньої атрибуції (безсилля перед владою, долею або всесильним ворогом), зменшує мотивацію до громадянської участі та опору (Zhou & Shen, 2024). Таким чином, цілеспрямоване формування дезадаптивного

зовнішнього локусу контролю через дезінформацію може розглядатися не лише як інформаційний вплив, але і як чинник, що індукує вивчену безпорадність (політичну апатію, деморалізацію), знижуючи агентність та одночасно підвищуючи міжгрупову ворожість через спрямування фрустрації на призначені ворогом внутрішні цілі як-от мігранти або інші соціальні групи замість конструктивного спротиву (Seligman, 1975; Abalakina-Paap et al., 1999; Van Prooijen & Acker, 2015).

Таким чином, практичне значення майбутнього дослідження пов'язане з розвитком здатності розрізняти власну зону контролю та те, що перебуває поза нею, що може одночасно сприяти кільком цілям: зниженню сприйнятливості до дезінформації, зокрема конспірологічної та такої, що базується на зовнішніх атрибутіях і негативних групових стереотипах (чиновники, поліція, ТЦК); зменшенню деструктивних форм активності, що не дають реального результату (наприклад, скарг у соціальних мережах замість звернень до відповідних інституцій, які, своєю чергою, можуть надавати додаткову інформацію противнику); а також підвищенню конструктивної громадянської активності там, де зусилля справді можуть змінити ситуацію.

Тому перевірка гіпотези про зв'язок між локусом контролю та сприйнятливістю до дезінформації окрім теоретичної важливості, має пряме стратегічне значення для інформаційної безпеки України. Для реалізації цього дослідження необхідний психометрично обґрунтований україномовний інструмент вимірювання локусу контролю на базі фінального визначення Роттером локусу контролю від 1992 року, розробка якого є безпосереднім продовженням даної роботи.

Серед перспективних напрямів для подальших досліджень варто виокремити такі. Заслуговує на увагу питання про те, наскільки особистісні чинники впливають на локus контролю з огляду на його первинну розробку Роттером як соціально-психологічного конструкту. Важливим є також дослідження зв'язку між локусом контролю та психологічними кордонами як суміжними конструктами, що описують подібні процеси розрізнення зон власного впливу (Bowen, 1978). Практично значущим є дослідження можливостей розвитку адекватного локусу контролю — здатності реалістично розрізняти детермінанти ситуації — як психологічної компетентності, що може підвищувати стресостійкість і психологічне благополуччя в умовах непередбачуваного соціального середовища. Розробка та оцінка ефективності відповідних інтервенцій становить перспективний напрям прикладної соціальної психології.

ВИСНОВКИ

Дослідження спрямоване на критичний аналіз концепції локусу контролю Роттера на основі психометричної оцінки пілотної скороченої версії опитувальника Новіцькі-Стрікленд (ANS-IE) на україномовній вибірці молодих дорослих в умовах воєнного часу. Пілотне дослідження охоплює культурно-мовну адаптацію шкали та часткову психометричну валідизацію інструменту із застосуванням кількісного психометричного аналізу і якісної оцінки конструктної та змістової валідності.

Оригінальна концепція локусу контролю Дж. Роттера (Rotter, 1966), розроблена в межах теорії соціального навчання, у подальшій літературі була інтерпретована в межах диспозиційного підходу до особистості як відносно стабільна індивідуальна риса з нормативним зміщенням у бік інтеральної орієнтації. Така інтерпретація частково відходить від первинної моделі, у якій поведінка розглядається як результат взаємодії між очікуванням підкріплення та його цінністю. Згодом Роттер (Rotter, 1992) уточнив, що оптимальним є не крайній інтернальний локus контролю, а здатність людини гнучко враховувати ситуаційні чинники підкріплення. Це підкреслює певну напругу між подальшим теоретичним розвитком конструкта та тим, як він був операціоналізований у психометричних інструментах.

Пілотна скорочена україномовна версія опитувальника Новіцькі–Стрікленд (ANS-IE) демонструє прийнятний рівень внутрішньої узгодженості за показником омеги Макдональда, розрахованої на основі тетрахоричної матриці ($\omega = 0,73$), що відповідає мінімально прийнятному порогу надійності. Результати тетрахоричного кореляційного аналізу у поєднанні з якісними даними вказують на суттєві обмеження конструктної валідності інструменту. Отримані кореляційні патерни, хоча й загалом відповідають очікуваній структурі, не підтверджують, що шкала вимірює саме заявлений конструкт локусу контролю. Якісний аналіз показав систематичну зміщеність у класифікації окремих пунктів. Зокрема, частина тверджень, що кодуються як індикатори зовнішнього локусу, фактично відображає реалістичне усвідомлення зовнішніх обмежень або адаптивне прийняття невизначеності, а не екстернальність у класичному розумінні. Водночас окремі індикатори внутрішнього локусу можуть фіксувати не адаптивну інтернальність, а гіпертрофоване відчуття контролю, пов'язане з ілюзією контролю (Langer, 1975).

Аналіз змістової та конструктної валідності інструменту виявив низку суттєвих обмежень. Якісний аналіз напівструктурованих інтерв'ю показав, що респонденти концептуалізують локus контролю як динамічний, ситуативно

чутливий процес розрізнення власної зони впливу та факторів, що перебувають поза нею. Спонтанне використання терміна «гнучкість» як ключової характеристики оптимального локусу контролю є показовим і узгоджується з теоретичними положеннями Роттера (Rotter, 1992), а також свідчить про їхню феноменологічну релевантність.

У результаті шкала ANS-IE в її поточній версії не забезпечує чіткого розрізнення між адаптивним прийняттям зовнішніх обмежень і фаталізмом, а також між реалістичною внутрішньою атрибуцією та ілюзорною гіперінтернальністю. Це відображає обмеження одновимірної моделі локусу контролю, яка зосереджується переважно на полярності шкали напрямку підкріплень, не враховуючи якості і реалістичності оцінки контролю в конкретних ситуаціях (Rotter, 1992; Levenson, 1981; Mokkink et al., 2025). У зв'язку з цим застосування поточної пілотної скороченої україномовної версії шкали ANS-IE як основного інструменту вимірювання локусу контролю є обмеженим і потребує подальшого перегляду як на рівні формулювання пунктів, так і на рівні теоретичної моделі, що лежить в її основі.

На основі теоретичного аналізу та якісних даних запропоновано переосмислення конструкта локусу контролю: від одновимірного континууму «внутрішній–зовнішній» до когнітивної конструкції як динамічної системи сприйняття та оцінки контролю в ситуації.

У запропонованому трактуванні локус контролю визначається як когнітивна конструкція, що відображає здатність людини адекватно розрізняти детермінанти підкріплення та спрямовувати зусилля в межах реальної зони власного впливу. Зона контролю при цьому охоплює не лише поведінку щодо зовнішніх обставин, а й здатність регулювати власні емоційні реакції, настрій та внутрішні стани в умовах несприятливих зовнішніх факторів. Адекватний локус контролю трактується не як переконання, що «все залежить від людини», а як реалістичне усвідомлення меж власного впливу в конкретній ситуації. Натомість неадекватний локус контролю визначається як стійка тенденція фіксуватися на факторах поза зоною реального впливу незалежно від того, чи оформлюється така орієнтація як внутрішня або зовнішня атрибуція.

Запропонований підхід може слугувати теоретичною основою для розробки психометричного інструменту вимірювання локусу контролю в його переосмисленому трактуванні, а також для подальшої операціоналізації конструкта в україномовних вибірках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T. Y., & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647. <https://doi.org/10.1111/0162-895x.00160>
2. Abrams, Z. (2022). The role of psychological warfare in the battle for Ukraine. *Monitor on Psychology*, 53(4). <https://www.apa.org/monitor/2022/06/news-psychological-warfare>
3. Abramson, L. Y., Seligman, M. E. P., & Teasdale, J. D. (1978). Learned helplessness in humans: Critique and reformulation. *Journal of Abnormal Psychology*, 87(1), 49–74.
4. American Psychological Association. (2017). Ethical principles of psychologists and code of conduct (2002, amended effective June 1, 2010, and January 1, 2017). <https://www.apa.org/ethics/code>
5. April, K. A., Dharani, B., & Peters, K. (2012). Impact of locus of control expectancy on level of Well-Being. *Review of European Studies*, 4(2). <https://doi.org/10.5539/res.v4n2p124>
6. Are, M., Santos, E., Oliveira, B., Correia, F., & Póinhos, R. (2022). Eating behaviour, health locus of control and stages of change among undergraduate students. *Acta Portuguesa De Nutrição*, 29. <https://doi.org/10.21011/apn.2022.2906>
7. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
8. Arnett, J. J. (2008). The neglected 95%: Why American psychology needs to become less American. *American Psychologist*, 63(7), 602–614.
9. Ashley, S., Maksl, A., & Craft, S. (2017). News media literacy and political engagement. *Journal of Media Literacy Education*, 9(1), 79–98.
10. Auslander, M. V., Thomas, A. K., & Gutchess, A. (2017). Confidence moderates the role of control beliefs in the context of Age-Related changes in misinformation susceptibility. *Experimental Aging Research*, 43(3), 305–322. <https://doi.org/10.1080/0361073x.2017.1298960>
11. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
12. Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive

theory. Prentice-Hall.

13. Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. In A. Bandura (Ed.), *Self-Efficacy in Changing Societies* (pp. 1–45). chapter, Cambridge: Cambridge University Press.
14. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. Freeman.
15. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
16. Beatty, P. C., & Willis, G. B. (2007). Research synthesis: The practice of cognitive interviewing. *Public Opinion Quarterly*, 71(2), 287–311.
17. Beauvois, J. L., & Dubois, N. (1988). The norm of internality in the explanation of psychological events. *European Journal of Social Psychology*, 18(4), 299–316.
18. Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
19. Beretvas, S. N., Suizzo, M.-A., Durham, J. A., & Yarnell, L. M. (2008). A Reliability Generalization Study of Scores on Rotter's and Nowicki-Strickland's Locus of Control Scales. *Educational and Psychological Measurement*, 68(1), 97-119.
20. Berk, L. E. (2017). *Development through the lifespan* (7th ed.). Pearson Education (US).
21. Borovkova, K. (2024). Comparing locus of control as feelings of confidence and power in conspirational ideation and disinformation research [Неопублікована навчальна робота]. Київська школа економіки.
22. Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
23. Bowes, S. M., Costello, T. H., & Tasimi, A. (2023). The conspiratorial mind: A meta-analytic review of motivational and personological correlates. *Psychological Bulletin*, 149(5–6), 259–293. <https://doi.org/10.1037/bul0000392>
24. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101.
25. Brown, J. C., & Strickland, B. R. (1972). Belief in internal-external control of reinforcement and participation in college activities. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 38(1), 148. <https://doi.org/10.1037/h0032441>
26. Brugger, P. (2001). From haunted brain to haunted science: A cognitive neuroscience view of paranormal and pseudoscientific thought. In J. Houran & R. Lange (Eds.), *Hauntings and poltergeists: Multidisciplinary perspectives* (pp. 195–213). McFarland.
27. Bukowski, M., Potoczek, A., Barzykowski, K. et al. What do we manipulate when reminding people of (not) having control? In search of construct validity. *Behav Res* 56, 3706–3724 (2024). <https://doi.org/10.3758/s13428-023-02326-8>

28. Calatrava, M., Martins, M. V., Narciso, I., ZiASCII, E., & Rodriguez-Gonzalez, M. (2022). Differentiation of self: A scoping review of Bowen Family Systems Theory's core construct. *Clinical Psychology Review*, 91, 102101.
29. Cassidy, S., & Eachus, P. (2000). Learning style, academic belief systems, self-report student proficiency and academic achievement in higher education. *Educational Psychology*, 20(3), 307–322.
30. Cattell, R. B. (1979). *The scientific use of factor analysis in behavioral and life sciences*. Plenum Press.
31. Chang, B. L. (1979). Locus of control, trust, situational control and morale of the elderly. *International Journal of Nursing Studies*, 16(2), 169–181.
[https://doi.org/10.1016/0020-7489\(79\)90050-6](https://doi.org/10.1016/0020-7489(79)90050-6)
32. Clark, L. A., & Watson, D. (1995). Constructing validity: Basic issues in objective scale development. *Psychological Assessment*, 7(3), 309–319.
33. Cobb-Clark, D. A., Kassenboehmer, S. C., & Schurer, S. (2014). Healthy habits: The connection between diet, exercise, and locus of control. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 98, 1–28.
34. Coleman, J. S., et al. (1966). *Equality of Educational Opportunity U.S.* Department of Health, Education, and Welfare
35. Collins B. E. (1974). Four components of the Rotter Internal-External scale: belief in a difficult world, a just world, a predictable world, and a politically responsive world. *Journal of personality and social psychology*, 29(3), 381–391.
<https://doi.org/10.1037/h0036015>
36. Collins, D. (2003). Pretesting survey instruments: An overview of cognitive methods. *Quality of Life Research*, 12(3), 229–238.
37. Cone, J. D. (1971). Locus of control and social desirability. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36(3), 449. <https://doi.org/10.1037/h0031107>
38. Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). Sage.
39. Danyliuk, I. V., Yahiaiev, I. I., Kurapov, A. O., Malysheva, K. O., Loshenko, O. A., & Lytvyn, S. V. (2023). A Ukrainian-language adaptation and psychometric properties of the conspiracy mentality questionnaire. *Ukrainian Psychological Journal*, 1 (19), 24–45. [https://doi.org/10.17721/upj.2023.1\(19\).2](https://doi.org/10.17721/upj.2023.1(19).2)
40. de la Fuente, J., Kauffman, D. F., & Boruchovitch, E. (2023). Editorial: Past, present and future contributions from the social cognitive theory (Albert Bandura). *Frontiers in psychology*, 14, 1258249.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1258249>

41. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
42. Dixon, D., & Johnston, M. (2019). Content validity of measures of theoretical constructs in health psychology: Discriminant content validity is needed. *British Journal of Health Psychology*, 24(3), 477–484. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12373>
43. Drennan, J. (2003). Cognitive interviewing: Verbal data in the design and pretesting of questionnaires. *Journal of Advanced Nursing*, 42(1), 57–63.
44. Dubois, N. and Beauvois, J.-L. (2008), The Social Value of Internal Explanations and the Norm of Internality. *Social and Personality Psychology Compass*, 2: 1737-1752. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00126.x>
45. Duke, M. P., & Nowicki, S. (1974). Locus of Control and Achievement—the Confirmation of a Theoretical Expectation. *The Journal of Psychology*, 87(2), 263–267. <https://doi.org/10.1080/00223980.1974.9915699>
46. Duke, M. P., & Nowicki, S., Jr (1973). Personality correlates of the Nowicki-Strickland locus of control scale for adults. *Psychological reports*, 33(1), 267–270. <https://doi.org/10.2466/pr0.1973.33.1.267>
47. Duttweiler, P. C. (1984). The internal control index: A newly developed measure of locus of control. *Educational and Psychological Measurement*, 44 (2), 209–221.
48. Ecker, U. K. H., Lewandowsky, S., Cook, J., Schmid, P., Fazio, L. K., Brashier, N., Kendeou, P., Vraga, E. K., & Amazeen, M. A. (2022). The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction. *Nature Reviews Psychology*, 1, 13–29 (2022). <https://doi.org/10.1038/s44159-021-00006-y>
49. Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1–4.
50. Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117–140.
51. Finch, A., Jr, Spirito, A., Kendall, P. C., & Mikulka, P. J. (1981). Multidimensionality of the Nowicki-Strickland Locus of Control Scale for adults. *Journal of Personality Assessment*, 45(2), 151–154. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4502_8
52. Findley, M. J., & Cooper, H. M. (1983). Locus of control and academic achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(2), 419–427.
53. Frankl, V. E. (1946). *Man's search for meaning*. Beacon Press.

54. Furnham, A., & Steele, H. (1993). Measuring locus of control: A critique of general, children's, health-and work-related locus of control questionnaires. *British Journal of Psychology*, 84 (4), 443-479.
55. Gagliardi, L. (2025). The role of cognitive biases in conspiracy beliefs: A literature review. *Journal of Economic Surveys*, 39, 32–65. <https://doi.org/10.1111/joes.12604>
56. Gamble, Jowaun (2018) Menace II Society: A Social Learning Perspective. *The Graduate Review*, 3, 24-37.
57. Gao, M., Jiang, F., Wang, J., & Wu, B. (2024). Population ageing and income inequality in rural China: An 18-year analysis. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1605. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-04110-1>
58. Gore, P. M., & Rotter, J. B. (1963). A personality correlate of social action. *Journal of Personality*, 31, 58–64.
59. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Pearson.
60. Halevy N, Kreps TA, De Dreu CKW. Psychological situations illuminate the meaning of human behavior: Recent advances and application to social influence processes. *Soc Personal Psychol Compass*. 2019;13:e12437. <https://doi.org/10.1111/spc3.12437>
61. Hamsher, J. H., Geller, J. D., & Rotter, J. B. (1968). Interpersonal trust, internal-external control, and the Warren Commission report. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9(3), 210–215. <https://doi.org/10.1037/h0025900>
62. Hirsch, L. S., McCrady, B. S., & Epstein, E. E. (1997). The Drinking-Related Locus of Control Scale: the factor structure with treatment-seeking outpatients. *Journal of Studies on Alcohol*, 58(2), 162–166. <https://doi.org/10.15288/jsa.1997.58.162>
63. Hjelle, L. A., & Ziegler, D. (1976). *Personality Theories: basic assumptions, research and applications*. <http://psycnet.apa.org/record/1992-97146-000>
64. Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30(2), 179–185.
65. Huckstadt, A. (1987), Locus of control among alcoholics, recovering alcoholics, and non-alcoholics. *Res. Nurs. Health*, 10: 23-28. <https://doi.org/10.1002/nur.4770100105>
66. Huizing, R. L. (2015). Measuring locus of control: Cross-cultural validity and reliability threats. *International Journal of Leadership Studies*, 9(1).

67. Iles-Caven, Y., et al. (2021). The association between locus of control and psychopathology: A cross-cohort comparison. *Frontiers in Psychology*, 12, 600941. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.600941>
68. ITC Guidelines for Translating and Adapting Tests (Second Edition). (2018). *International Journal of Testing*, 18(2), 101–134. <https://doi.org/10.1080/15305058.2017.1398166>
69. Joe, V. C. (1971). Review of the internal-external control construct as a personality variable. *Psychological Reports*, 28(2), 619–640. <https://doi.org/10.2466/pr0.1971.28.2.619>
70. Johnson, B. L., & Kilmann, P. R. (1975). Locus of control and perceived confidence in problem-solving abilities. *Journal of Clinical Psychology*, 31(1), 54–55. [https://doi.org/10.1002/1097-4679\(197501\)31:1<54::AID-JCLP2270310116>3.0.CO;2-6](https://doi.org/10.1002/1097-4679(197501)31:1<54::AID-JCLP2270310116>3.0.CO;2-6)
71. Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits — self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability — with job satisfaction and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80–92.
72. Judge, T. A., Locke, E. A., & Durham, C. C. (1997). The dispositional causes of job satisfaction: A core evaluations approach. *Research in Organizational Behavior*, 19, 151–188.
73. Keinan, G. (1994). Effects of stress and tolerance of ambiguity on magical thinking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(1), 48–55.
74. Kerr, M. E., & Bowen, M. (1988). *Family evaluation*. Norton.
75. Kestenbaum J. M. (1976). Social desirability scale values of locus of control scale items. *Journal of personality assessment*, 40(3), 306–309. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4003_10
76. Kim, S., & Kim, S. (2020). Searching for General Model of Conspiracy Theories and Its Implication for Public Health Policy: Analysis of the Impacts of Political, Psychological, Structural Factors on Conspiracy Beliefs about the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(1), 266. <https://doi.org/10.3390/ijerph18010266>
77. King, M.F. and Bruner, G.C. (2000), Social desirability bias: A neglected aspect of validity testing. *Psychology & Marketing*, 17: 79-103. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6793\(200002\)17:2<79::AID-MAR2>3.0.CO;2-0](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(200002)17:2<79::AID-MAR2>3.0.CO;2-0)

78. Kline, R. B. (2016). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling* (4th ed.). New York, NY: The Guilford Press.
79. Kobasa, S. C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(1), 1–11.
80. Krampen, G. (1989). Perceived childrearing practices and the development of locus of control in early adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 12(2), 177–193.
81. Kuder, G. F., & Richardson, M. W. (1937). The theory of the estimation of test reliability. *Psychometrika*, 2(3), 151–160.
82. Lally, M., & Valentine-French, S. (2020, May 18). Emerging and early adulthood. Parenting and Family Diversity Issues. <https://www.saskoer.ca/parentingfamilydiversity/chapter/early-adulthood/>
83. Lally, M., & Valentine-French, S. (2023). *Lifespan development: A psychological perspective* (2nd ed.). LibreTexts.
84. Langer, E. J. (1975). The illusion of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32(2), 311–328. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.32.2.311>
85. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer.
86. Lefcourt, H. M. (1966). Internal versus external control of reinforcement: A review. *Psychological Bulletin*, 65, 206–220.
87. Lefcourt, H. M. (1976). *Locus of control: Current trends in theory and research*. Lawrence Erlbaum.
88. Lefcourt, H. M. (1982). *Locus of control: Current trends in theory and research* (2nd ed.). Erlbaum.
89. Lefcourt, H. M. (Ed.). (1981). *Research with the locus of control construct* (Vol. 1). Academic Press.
90. Lefcourt, H. M., Von Baeyer, C. L., Ware, E. E., & Cox, D. J. (1979). The multidimensional-multiattributational causality scale: The development of a goal specific locus of control scale. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 11(4), 286–304. <https://doi.org/10.1037/h0081598>
91. Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. Plenum Press.
92. Levenson, H. (1972). Levenson Locus of Control Scales (LLOC) [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t09156-000>
93. Levenson, H. (1973). Multidimensional locus of control in psychiatric patients. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 41(3), 397–404.

94. Levenson, H. (1981). Differentiating among internality, powerful others, and chance. In H. M. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct* (Vol. 1, pp. 15–63). Academic Press.
95. Lewin, K. (1951). *Field theory in social science: Selected theoretical papers*. Harper & Row.
96. Liebert, R. M., & Spiegel, M. D. (1974). Personality; strategies for the study of man. In Dorsey Press eBooks. <http://ci.nii.ac.jp/ncid/BA12615356>
97. Locke, K. D. (2000). The measurement of locus of control: Assessing more than meets the eye? PubMed. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/10654847/>
98. Lowery B. J. (1981). Misconceptions and limitations of locus of control and the I-E scale. *Nursing research*, 30(5), 294–298.
99. Maks, A., Ashley, S., & Craft, S. (2015). Measuring news media literacy. *Journal of Media Literacy Education*, 6(3), 29–45.
100. May, J. C. (1978). The relationship between locus of control, achievement, and demographic variables among blacks in a personalized instructional program [Doctoral dissertation, Michigan State University]. Michigan State University Libraries. <https://d.lib.msu.edu/etd/42968>
101. McDonald, R. P. (1999). *Test theory: A unified treatment*. Erlbaum.
102. McGrath, M. (n.d.). Chapter 13, Part 2: Basic Constructs in Rotter's Social Learning Theory. Pressbooks. <https://open.baypath.edu/psy321book/chapter/c13p2/>
103. McHorney, C. A., & Tarlov, A. R. (1995). Individual-patient monitoring in clinical practice: Are available health status surveys adequate? *Quality of Life Research*, 4(4), 293–307.
104. McNeish, D. (2018). Thanks coefficient alpha, we'll take it from here. *Psychological Methods*, 23(3), 412–433.
105. Mearns, J. (2021, August). The Social Learning Theory of Julian B. Rotter. <https://psychology.fullerton.edu/>. Retrieved May 29, 2026, from <https://psych.fullerton.edu/jmearns/rotter.htm>
106. Menéndez-González, L., & Orts-Cortés, M. I. (2018). Psychosocial and behavioural factors in the regulation of weight: Self-regulation, self-efficacy and locus control. *Enfermería Clínica (English Edition)*, 28(3), 154–161. <https://doi.org/10.1016/j.enfcle.2018.02.004>
107. Mookink, L. B., Herbelet, S., Tuinman, P. R., & Terwee, C. B. (2025). Content validity: judging the relevance, comprehensiveness, and comprehensibility of an

- outcome measurement instrument — a COSMIN perspective. *Journal of Clinical Epidemiology*, 185, 111879.
108. National Academies Press (US). (1943). Forces behind food habits and methods of change. *The Problem of Changing Food Habits* - NCBI Bookshelf. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK224347/>
 109. Nejad, F. S., & Nasrollahi, B. (2018). Predicting external control source based on the obedience schemas, Self-Sacrifice and seeking acceptance. *Revista Publicando*, 5(15), 216–229. https://revistapublicando.org/revista/index.php/crv/article/download/1333/pdf_971
 110. Ng, T. W. H., Sorensen, K. L., & Eby, L. T. (2006). Locus of control at work: A meta-analysis. *Journal of Organizational Behavior*, 27(8), 1057–1087.
 111. Norman P, Bennett P, Smith C, Murphy S. Health Locus of Control and Health Behaviour. *Journal of Health Psychology*. 1998;3(2):171-180. doi:10.1177/135910539800300202
 112. Nowicki S, Iles-Caven Y, Gregory S, Ellis G, Golding J. Stability of, and Associations Between, Parent and Child Locus of Control Expectancies. *Front Psychol*. 2018 Oct 25;9:2018. doi: 10.3389/fpsyg.2018.02018. PMID: 30410460; PMCID: PMC6209655.
 113. Nowicki S., Jr., Duke M. P. (1974). A locus of control scale for noncollege as well as college adults. *J. Pers. Assess.* 38 136–137. 10.1080/00223891.1974.10119950
 114. Nowicki, S. (2016). *Choice or chance: Understanding your locus of control and why it matters*. Prometheus Books.
 115. Nowicki, S., & Duke, M. P. (2016). Foundations of locus of control. In Oxford University Press eBooks (pp. 147–170). <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190257040.003.0007>
 116. Nowicki, S., & Roundtree, J. (1971). Correlates of locus of control in a secondary school population. *Developmental Psychology*, 4(3), 477–478. <https://doi.org/10.1037/h0030989>
 117. Nowicki, S., & Strickland, B. R. (1973). A locus of control scale for children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 40(1), 148–154. <https://doi.org/10.1037/h0033978>
 118. Nowicki, S., Iles-Caven, Y., Kalechstein, A. D., & Golding, J. (2021). Editorial: Locus of control: Antecedents, consequences and interventions using Rotter's definition. *Frontiers in Psychology*, 12, 698917.

119. Nowicki, S., Iles-Caven, Y., Kalechstein, A. D., & Golding, J. (2021). Editorial: Locus of Control: Antecedents, Consequences and Interventions Using Rotter's Definition. *Frontiers in Psychology*, 12.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.698917>
120. Nowicki, Stephen, and Marshall P. Duke, 'Foundations of Locus of Control: Looking Back over a Half-Century of Research in Locus of Control of Reinforcement', in John W. Reich, and Frank J. Infurna (eds), *Perceived Control: Theory, Research, and Practice in the First 50 Years* (New York, 2016; online edn, Oxford Academic, 22 Sept. 2016),
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190257040.003.0007>
121. Nunnally, J.C. and Bernstein, I.H. (1994) *The Assessment of Reliability. Psychometric Theory*, 3, 248-292.
122. Oğuz, A., & Sarıçam, H. (2015). The Relationship between Critical Thinking Disposition and Locus of Control in Pre-Service Teachers. *Journal of Education and Training Studies*, 4(2). <https://doi.org/10.11114/jets.v4i2.1196>
123. Palenzuela, D. L. (1984). Critical evaluation of locus of control: Towards a reconceptualization of the construct and its measurement. *Psychological Reports*, 54(3), 683–709.
124. Palenzuela, David. (1987). The Expectancy Construct Within the Social Learning Theories of Rotter and Bandura:t A Reply to Kirsch's Approach. *Journal of Social Behavior and Personality*. 2. 437-452.
125. Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Sage Publications.
126. Pearson, K. (1900). Mathematical contributions to the theory of evolution. *Philosophical Transactions*, 195, 1–47.
127. Pérez-Fuentes, M. C., et al. (2025). Locus of control and its association with depression, anxiety, and stress among Mexican university students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC12841129/>
128. R Core Team. (2026). *R: A language and environment for statistical computing* (Version 4.5.3). R Foundation for Statistical Computing.
<https://www.R-project.org/>
129. Rashi, T., & Schleifer, R. (2023). The Ethics of Psychological Warfare – Lessons from Israel. *Democracy and Security*, 19(2), 199–210.
<https://doi.org/10.1080/17419166.2023.2210472>

130. Revelle, W. (2023). psych: Procedures for psychological, psychometric, and personality research. R package.
131. Revelle, W., & Condon, D. M. (2019). Reliability from α to ω : A tutorial. *Psychological assessment*, 31(12), 1395–1411.
<https://doi.org/10.1037/pas0000754>
132. Reynolds, C. H. (1976). Correlational Findings, Educational Implications, and Criticisms of Locus of Control Research: A Review. *Journal of Black Studies*, 6(3), 221–256. <http://www.jstor.org/stable/2783953>
133. Risen, J. L. (2016). Believing what we do not believe. *Psychological Review*, 123(2), 182–207.
134. Roe, R. A. (2014). Test validity from a temporal perspective: Incorporating time in validation research. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(5), 754–768. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2013.804177>
135. Rotter, J. B. (1954). Social learning and clinical psychology. In Prentice-Hall, Inc eBooks. <https://doi.org/10.1037/10788-000>
136. Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
137. Rotter, J. B. (1975). Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 43(1), 56–67.
138. Rotter, J. B. (1992). Some comments on the Cognates of personal control. *Applied and Preventive Psychology*, 1(2), 127–129.
[https://doi.org/10.1016/s0962-1849\(05\)80154-4](https://doi.org/10.1016/s0962-1849(05)80154-4)
139. Saltzer, E. B. (1982). The weight locus of control (WLOC) scale: a specific measure for obesity research. *Journal of Personality Assessment*, 46 (6), 620–628.
140. Santos, K. O., Carvalho, F. M., & de Araújo, T. M. (2016). Internal consistency of the self-reporting questionnaire-20 in occupational groups. *Revista de saude publica*, 50, 6. <https://doi.org/10.1590/S1518-8787.2016050006100>
141. Seligman, M. E. P. (1975). Helplessness: On depression, development, and death.
142. Sijsma, K. (2009). On the use, the misuse, and the very limited usefulness of Cronbach's alpha. *Psychometrika*, 74(1), 107–120.
<https://doi.org/10.1007/s11336-008-9101-0>
143. Simis, M. J., Madden, H., Cacciato, M. A., & Yeo, S. K. (2016). The lure of rationality: Why does the deficit model persist in science communication?. *Public*

- understanding of science (Bristol, England), 25(4), 400–414.
<https://doi.org/10.1177/0963662516629749>
144. Skinner, E. A. (1996). A guide to constructs of control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(3), 549–570.
<https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.3.549>
 145. Smith, Valerie L., Analysis Of Locus Of Control And Educational Level Utilizing The Internal Control Index (2003). Theses, Dissertations and Capstones. Paper 881.
 146. Southam-Gerow, M., McLeod, B., Brown, R., Quinoy, A., & Avny, S. (2011). Cognitive-Behavioral therapy for adolescents. In Elsevier eBooks (pp. 100–108).
<https://doi.org/10.1016/b978-0-12-373951-3.00106-x>
 147. Spector, Paul E., Development of the Work Locus of Control Scale (1988). Psychology Faculty Publications. 646.
https://digitalcommons.usf.edu/psy_facpub/646
 148. St. James, Y., Handelman, J. M., & Taylor, S. F. (2011). Magical thinking and consumer coping. *Journal of Consumer Research*, 38(4), 632–649.
 149. Stensen, K., & Lydersen, S. (2022). Internal consistency: Alpha to omega? *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 142.
<https://doi.org/10.4045/tidsskr.22.0114>
 150. Stotland, S., & Zuroff, D. C. (1990). A new measure of weight locus of control: The Dieting Beliefs Scale. *Journal of personality assessment*, 54 (1-2), 191-203.
 151. Suárez-Álvarez, J., Pedrosa, I., García-Cueto, E., & Muñoz, J. (2016). Locus of Control revisited: Development of a new bi-dimensional measure. *Anales De Psicología*, 32(2), 578. <https://doi.org/10.6018/analesps.32.2.200781>
 152. Szabó-Morvai, Á., & Kiss, H. J. (2024). Locus of control, educational attainment, and college aspirations: the relative role of effort and expectations. *Education Economics*, 32(6), 862–881.
<https://doi.org/10.1080/09645292.2023.2273220>
 153. Szebeni Z, Lönnqvist J-E and Jasinskaja-Lahti I (2021) Social Psychological Predictors of Belief in Fake News in the Run-Up to the 2019 Hungarian Elections: The Importance of Conspiracy Mentality Supports the Notion of Ideological Symmetry in Fake News Belief. *Front. Psychol.* 12:790848. doi: 10.3389/fpsyg.2021.790848
 154. Team, E. C. (2026, May 3). Ceiling & Floor Effects: How they distort test scores. Cogn-IQ. <https://www.cogn-iq.org/learn/theory/ceiling-floor-effects/>

155. Terwee, C. B., Bot, S. D., de Boer, M. R., van der Windt, D. A., Knol, D. L., Dekker, J., Bouter, L. M., & de Vet, H. C. (2007). Quality criteria were proposed for measurement properties of health status questionnaires. *Journal of clinical epidemiology*, 60(1), 34–42. <https://doi.org/10.1016/j.jclinepi.2006.03.012>
156. The Meaning of 'Theory' Author(s): Gabriel Abend Source: *Sociological Theory*, Vol. 26, No. 2 (Jun., 2008), pp. 173-199.
157. Twenge, J. M., Zhang, L., & Im, C. (2004). It's beyond my control: A cross-temporal meta-analysis of increasing externality in locus of control, 1960–2002. *Personality and Social Psychology Review*, 8(3), 308–319.
158. Tyler, N., Heffernan, R., & Fortune, C. (2020). Reorienting locus of control in individuals who have offended through Strengths-Based interventions: personal Agency and the Good Lives model. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.553240>
159. Tyner, A.H., Abatayo, A.L., Daley, M. et al. Investigating the replicability of the social and behavioural sciences. *Nature* 652, 143–150 (2026). <https://doi.org/10.1038/s41586-025-10078-y>
160. Uçar, T., & Duy, B. (2013). The Relationship between Locus of Control and Self-Confidence with Problem Solving Skills of Midwifery and Nursing Students. *Türk Silahlı Kuvvetler Koruyucu Hekimlik Bilgisi*, 12(6), 689. <https://doi.org/10.5455/pmb.1-1356300604>
161. Uebersax, J. S. (2015). Introduction to the tetrachoric and polychoric correlation coefficients.
162. Üzümlü, E. (2016). The limits of the use of locus of control in industrial psychology: A critical evaluation. *Psychological Thought*, 9(2), 149–158. <https://doi.org/10.5964/psyc.v9i2.186>
163. Van Der Meulen, E. (2025). External locus of control as predictor of conspiracy beliefs: A test of main effect and interaction with life dissatisfaction. *Personality and Individual Differences*, 241, 113201. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2025.113201>
164. Van Elk, M., & Lodder, P. (2018). Experimental Manipulations of Personal Control do Not Increase Illusory Pattern Perception. *Collabra Psychology*, 4(1). <https://doi.org/10.1525/collabra.155>
165. Van Prooijen, J., & Acker, M. (2015). The Influence of Control on Belief in Conspiracy Theories: Conceptual and Applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753–761. <https://doi.org/10.1002/acp.3161>

166. Verme, P. (2009). Happiness, freedom and control. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 71(2), 146–161.
167. Wallston, B. S., & Wallston, K. A. (1978). Locus of control and health. *Health Education Monographs*, 6(2), 107–117.
168. Wallston, B. S., & Wallston, K. A. (1981). Health locus of control scales. In H. M. Lefcourt (Ed.), *Research with the locus of control construct. Volume 1: Assessment methods* (pp. 189-244). New York: Academic Press
169. Wallston, K. A. (1992). Hocus-pocus, the focus isn't strictly on locus. *Cognitive Therapy and Research*, 16(2), 183–199.
170. Wallston, K. A. (2005). The validity of the multidimensional health locus of control scales. *Journal of Health Psychology*, 10(5), 623–631. <https://doi.org/10.1177/1359105305055304>
171. Wallston, K. A., & Wallston, B. S. (1982). Who is responsible for your health? The construct of health locus of control. In G. Sanders & J. Suls (Eds.), *Social psychology of health and illness*. Erlbaum.
172. Wallston, K. A., Strudler Wallston, B., & DeVellis, R. (1978). Development of the multidimensional health locus of control (MHLC) scales. *Health education monographs*, 6 (1), 160-170.
173. Warne, R. T. (2025, April 13). Comparing Cronbach's alpha and McDonald's omega reliability values. <https://russellwarne.com/2025/04/13/comparing-cronbachs-alpha-and-mcdonalds-omega-reliability-values/>
174. Wei, T., & Simko, V. (2021). corrplot: Visualization of a correlation matrix. R package.
175. Weiner, B. (1974). *Achievement motivation and attribution theory*. General Learning Press.
176. Weiner, B. (1985). An Attributional Theory of Behavior. In: *Human Motivation*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-5092-0_8
177. Weiner, B. (1985). Kurt Lewin's Field Theory. In: *Human Motivation*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-5092-0_4
178. Werner, W., Woodruff, A., & James, W. (1965). Effect of internal and external control upon changes in smoking behavior. *Journal of Consulting Psychology*, 29(2), 184–186.
179. Willis, G. B. (2005). *Cognitive interviewing: A tool for improving questionnaire design*. Sage Publications.

180. Yanuck, S. F., Pizzorno, J., Messier, H., & Fitzgerald, K. N. (2020). Marijuana use among young adults (18–44 years of age) and risk of stroke. *Stroke*, 51(1). <https://doi.org/10.1161/STROKEAHA.119.027828>
181. Zhou Y and Shen L (2024) Processing of misinformation as motivational and cognitive biases. *Front. Psychol.* 15:1430953. doi: 10.3389/fpsyg.2024.1430953

ДОДАТКИ

Додаток 1

ANS-IE – Form A

YES NO

- ___ ___ 1. Do you believe that most problems will solve themselves if you don't fool with them?
- ___ ___ 2. Do you believe that you can stop yourself from catching a cold?
- ___ ___ 3. Are some people just born lucky?
- ___ ___ 4. Most of the time, did you feel that getting good grades meant a great deal to you?
- ___ ___ 5. Are you often blamed for things that just aren't your fault?
- ___ ___ 6. Do you believe that if somebody studied hard enough, he or she could pass any subject?
- ___ ___ 7. Do you feel that most of the time it doesn't pay to try hard because things never turn out right anyway?
- ___ ___ 8. Do you feel that if things start out well in the morning that it's going to be a great day, no matter what you do?
- ___ ___ 9. Do you feel that most of the time parents listen to what their children have to say?
- ___ ___ 10. Do you believe that wishing can make good things happen?
- ___ ___ 11. When you get criticized, does it usually seem it's for no good reason at all?

- ___ ___ 12. Most of the time do you find it hard to change a friend's (mind) opinion?
- ___ ___ 13. Do you think that cheering, more than luck, helps a team to win?
- ___ ___ 14. Do you feel that it was nearly impossible to change your parents' mind about anything?
- ___ ___ 15. Do you believe that your parents should have allowed you to make most of your own decisions?
- ___ ___ 16. Do you feel that when you do something wrong there's very little you can do to make it right?
- ___ ___ 17. Do you believe that most people are just born good at sports?
- ___ ___ 18. Are most of the other people your age and sex stronger than you are?
- ___ ___ 19. Do you feel that one of the best ways to handle most problems is just not to think about them?
- ___ ___ 20. Do you feel that you have a lot of choice in deciding whom your friends are?
- ___ ___ 21. If you find a four leaf clover, do you believe that it might bring good luck?
- ___ ___ 22. Do you often feel that whether or not you did your homework has much to do with what kind of grades you get?
- ___ ___ 23. Do you feel that when a person your age is angry with you, there's little you can do to stop him or her?
- ___ ___ 24. Have you ever had a good luck charm?
- ___ ___ 25. Do you believe that whether or not people like you depends on how you act?

- ___ ___ 26. Did your parents usually help you if you ask them to?
- ___ ___ 27. Have you ever felt that when people were angry with you, it was usually for no reason at all?
- ___ ___ 28. Most of the time, do you feel that you can change what might happen tomorrow by what you do today?
- ___ ___ 29. Do you believe that when bad things are going to happen they just are going to happen no matter what you do to try to stop them?
- ___ ___ 30. Do you think that people can get their own way if they just keep trying?
- ___ ___ 31. Most of the time, did you find it useless to try to get your own way at home?
- ___ ___ 32. Do you feel that when good things happen, they happen because of hard work?
- ___ ___ 33. Do you feel that when somebody your age wants to be your enemy, there's little you can do to change matters?
- ___ ___ 34. Do you feel that it's easy to get friends to do what you want them to do?
- ___ ___ 35. Did you usually feel that you have little to say about what you get to eat at home?
- ___ ___ 36. Do you feel that when someone doesn't like you there's little you can do about it?
- ___ ___ 37. Did you usually feel that it is almost useless to try in school because most other students are just plain smarter than you are?
- ___ ___ 38. Are you the kind of person that believes that planning ahead makes things turn out better?

___ ___ 39. Most of the time, did you feel that you have little to say about what your family decides to do?

___ ___ 40. Do you think it's better to be smart than to be lucky?

Scoring Key (Items are keyed in the external direction)

1. Yes
2. No
3. yes
4. no
5. yes
6. no
7. yes
8. yes
9. no
10. yes
11. yes
12. yes
13. no
14. yes
15. no
16. yes
17. yes
18. yes
19. yes
20. no
21. yes
22. no
23. yes
24. yes
25. no
26. no
27. yes
28. no
29. yes

- 30. no
- 31. yes
- 32. no
- 33. yes
- 34. no
- 35. yes
- 36. yes
- 37. yes
- 38. no
- 39. yes
- 40. no

Додаток 2

Переклад тесту на локус контролю

Інструкція. Дайте відповіді на питання за допомогою “так” чи “ні”.

1. Чи вірите ви, що якщо не перейматися, то проблеми вирішаться самі собою? (Do you believe that most problems will solve themselves if you don't fool with them?)
2. Чи вірите ви, що ви можете захиститися від застуди? (Do you believe that you can stop yourself from catching a cold?)
3. Чи є такі люди, хто просто народилися удачливими? (Are some people just born lucky?)
4. Чи часто вам здавалося, що велике значення мали хороші оцінки? (Most of the time, did you feel that getting good grades meant a great deal to you?)
5. Вас часто звинувачують у речах, в яких ви не винні? (Are you often blamed for things that just aren't your fault?)
6. Чи вважаєте ви, що якби хтось навчався досить старанно, він чи вона змогли б успішно скласти будь-який предмет? (Do you believe that if somebody studied hard enough, he or she could pass any subject?)
7. Чи відчуваєте ви, що в більшості випадків не варто докладати зусиль, оскільки все піде не за планом? (Do you feel that most of the time it doesn't pay to try hard because things never turn out right anyway?)
8. Чи відчуваєте ви, що якщо ранок починається добре, то день буде чудовим, що б ви не робили? (Do you feel that if things start out well in the morning that it's going to be a great day, no matter what you do?)
9. Чи відчуваєте ви, що в більшості випадків батьки більшу частину часу прислухаються до того, що хочуть сказати їхні діти? (Do you feel that most of the time parents listen to what their children have to say?)

10. Чи вірите ви, що хороші речі трапляються завдяки бажанню? (Do you believe that wishing can make good things happen?)

11. Коли вас критикують, чи є зазвичай у вас відчуття, що це зазвичай відбувається без будь-якої вагомої причини? (When you get criticized, does it usually seem it's for no good reason at all?)

12. Чи часто вам важко змінити точку зору друга? (Most of the time do you find it hard to change a friend's (mind) opinion?)

13. Чи вважаєте ви, що команді приносить перемогу скоріше підтримка вболівальників, ніж удача? (Do you think that cheering, more than luck, helps a team to win?)

14. Чи відчуваєте ви, що змусити батьків переглянути рішення було практично неможливо? (Do you feel that it was nearly impossible to change your **parents'** mind about anything?)

15. Чи вірите ви, що ваші батьки повинні були дозволити вам самостійно приймати більшість рішень? (Do you believe that your parents should have allowed you to make most of your own decisions?)

16. Чи відчуваєте ви, що коли робите щось неправильно, ви не в силах виправити це? (Do you feel that when you do something wrong there's very little you can do to make it right?)

17. Чи вірите ви, що більшість людей просто від народження мають талант до спорту? (Do you believe that most people are just born good at sports?)

18. Чи більшість інших людей вашого віку та статі міцніші за вас? (Are most of the other people your age and sex stronger than you are?)

19. Чи відчуваєте ви, що одним з найкращих способів вирішити більшість проблем - просто не думати про них? (Do you feel that one of the best ways to handle most problems is just not to think about them?)

20. Чи ви вірите, що це ви вирішуєте, хто буде вашими друзями? (Do you feel that you have a lot of choice in deciding whom your friends are?)
21. Якщо ви знайдете чотирилисник конюшини, чи вірите ви, що він може принести удачу? (If you find a four leaf clover, do you believe that it might bring good luck?)
22. Чи часто ви відчуваєте, виконання домашнього завдання мало великий вплив на ваші оцінки? (Do you often feel that whether or not you did your homework has much to do with what kind of grades you get?)
Чи часто ви відчуваєте, виконання домашнього завдання мало великий вплив на ваші оцінки?
23. Чи відчуваєте ви, що коли людина вашого віку злиться на вас, ви навряд чи можете її зупинити? (Do you feel that when a person your age is angry with you, there's little you can do to stop him or her?)
24. У вас коли-небудь був талісман на удачу? (Have you ever had a good luck charm?)
25. Чи вірите ви, що від ваших дій залежить чи подобається ви іншим чи ні? (Do you believe that whether or not people like you depends on how you act?)
26. Чи допомагали вам зазвичай батьки, коли ви їх просили? (Did your parents usually help you if you ask them to?)
27. Ви коли-небудь відчували, що коли люди сердилися на вас, це зазвичай було без будь-якої причини? (Have you **ever** felt that when people were angry with you, it was usually for no reason at all?)
28. Чи часто ви відчуваєте, що ваші сьогоднішні дії можуть вплинути на те, що трапиться завтра? (Most of the time, do you feel that you can change what might happen tomorrow by what you do today?)

29. Чи ви вірите, що коли щось погане має статися, воно все одно станеться, незалежно від того, що ви робите, щоб цьому запобігти? (Do you believe that when bad things are going to happen they just are going to happen no matter what you do to try to stop them?)
30. Чи вірите ви, що якщо продовжувати спроби, можна досягти свого? (Do you think that people can get their own way if they just keep trying?)
31. Чи здавалося вам, що вдома було в більшості випадків марним наполягати на своєму? (Most of the time, did you find it useless to try to get your own way at home?)
32. Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, то це завдяки сумлінній роботі? (Do you feel that when good things happen, they happen because of hard work?)
33. Чи відчуваєте ви, що коли хтось вашого віку хоче бути вашим ворогом, ви майже нічого не можете зробити, щоб цьому запобігти? (Do you feel that when somebody your age wants to be your enemy, there's little you can do to change matters?)
34. Чи вірите ви, що легко змусити друзів робити те, що ви від них хочете? (Do you feel that it's easy to get friends to do what you want them to do?)
35. Ви зазвичай відчували, що не могли висловитися вдома щодо того, що хочете з'їсти? (Did you usually feel that you have little to say about what you get to eat at home?)
36. Чи відчуваєте ви, що коли ви комусь не подобаєтесь, ви з цим майже нічого не вдієте? (Do you feel that when someone doesn't like you there's little you can do about it?)
37. Чи часто ви відчували, що старатися в школі практично не має сенсу, оскільки більшість інших учнів просто розумніші за вас? (Did you usually feel that it is almost useless to try in school because most other students are just plain smarter than you are?)

38. Ви з тих людей, які вірять, що завчасне планування допомагає досягти кращих результатів? (Are you the kind of person that believes that planning ahead makes things turn out better?)

39. Чи часто ви відчували, що не мали права голосу в рішеннях, які приймає ваша родина? (Most of the time, did you feel that you have little to say about what your family decides to do?)

40. Ви вірите, що краще бути розумним ніж удачливим? (Do you think it's better to be smart than to be lucky?)

Ключ для підрахунку (пункти заковані в напрямі зовнішнього контролю)

1. Так
2. Ні
3. Так
4. Ні
5. Так
6. Ні
7. Так
8. Так
9. Ні
- 10.Так
- 11.Так
- 12.Так
- 13.Ні
- 14.Так
- 15.Ні
- 16.Так
- 17.Так
- 18.Так
- 19.Так
- 20.Ні
- 21.Так
- 22.Ні
- 23.Так
- 24.Так

25. Hi
26. Hi
27. Так
28. Hi
29. Так
30. Hi
31. Так
32. Hi
33. Так
34. Hi
35. Так
36. Так
37. Так
38. Hi
39. Так
40. Hi

Додаток 3

Адаптація шкали локусу контролю Новіцькі-Стрікланд

Інформована згода на участь у дослідженні

Шановний(а) респонденте(ко)!

Якщо вам від 18 до 45 років та ви маєте повну середню або вищу освіту (або в процесі отримання вищої), то

запрошуємо вас взяти участь у дослідженні української адаптації шкали локусу контролю Новіцькі-Стрікланд (Nowicki–Strickland Locus of Control Scale), метою якого є перевірити її психометричні властивості в українській вибірці. Ваша участь у дослідженні допоможе поліпшити якість психологічної діагностики українською мовою.

Що від вас очікується: ви пройдете короткий опитувальник шкали локусу контролю, що містить 22 твердження із відповідями «так/ні». За бажанням, ви можете звернутися до нас, щоб ми детально пояснили контекст та мету нашого дослідження та надали інтерпретацію ваших результатів.

Орієнтовний час заповнення: 5-10 хвилин.

Добровільність й право відмови: Участь у дослідженні є повністю добровільною. Ви можете відмовитися або припинити участь у будь-який момент без жодних наслідків. Якщо під час заповнення опитувальників ви відчуєте дискомфорт, ви маєте право зупинитися в будь-який момент.

Конфіденційність і захист даних:

- Опитування анонімне: ми не збираємо ПІБ, контакти чи ідентифікатори, що дозволяють прямо встановити особу.
- Окремо можуть збиратися деякі соціодемографічні показники: стать, вік, освіта – виключно для узагальненого аналізу.
- Дані зберігаються у захищеному середовищі Google Drive з обмеженим доступом (лише для дослідницької команди).
- Дані використовуються лише в узагальненому вигляді для наукових публікацій, звітів і виступів без можливості ідентифікації окремих осіб.
- Строк зберігання даних: 5 років після завершення дослідження, після чого дані будуть знеособлені/видалені згідно з політикою зберігання.

- Право на видалення: ви можете звернутися із запитом на видалення своїх даних доти, доки їх можна відокремити (до остаточної анонімізації/агрегації). Звертайтеся на: kborovkova@kse.org.ua.

Дослідження було розглянуто та схвалено Етичною комісією НПА 26 січня 2026 року, протокол No 1/26.

Дякуємо, що допомагаєте українській науці розвиватися!

Дослідницька команда:

- Христина Боровкова, студентка 2 курсу магістерської програми «Соціальна психологія», Київська школа економіки;

- Андрій Солонський, магістр психології, викладач, науковий керівник, Київська школа економіки.

Контакт для запитань: kborovkova@kse.org.ua

Питання:

1. Чи вірите ви, що якщо не перейматися, то проблеми вирішаться самі собою?
2. Чи вважаєте ви, що шанс захворіти на застуду здебільшого залежить від того, наскільки людина сама дбає про своє здоров'я та вживає заходів безпеки?
3. Чи є такі люди, хто просто народилися удачливими?
4. Вас часто звинувачують у речах, в яких ви не винні?
5. Чи вірите ви, що якби хтось навчався досить старанно, він чи вона змогли б успішно скласти будь-який предмет?
6. Чи відчуваєте ви, що в більшості випадків не варто докладати зусиль, оскільки все завжди йде не за планом?
7. Чи відчуваєте ви, що якщо ранок почався поганим, то ви щось можете зробити, щоб далі день продовжувався добре?
8. Чи вірите ви, що варто щось забажати, й це станеться?
9. Коли вас критикують, чи є у вас відчуття, що вас безпідставно піддають критиці?
10. Чи вірите ви, що більшість людей просто від народження мають талант до спорту?

11. Чи відчуваєте ви, що одним з найкращих способів вирішити більшість проблем - просто не думати про них?
12. Чи вірите ви в будь-які знаки на удачу?
13. Чи часто ви відчували, що виконання домашнього завдання мало великий вплив на ваші оцінки?
14. Чи є у вас талісман на удачу?
15. Чи вірите ви, що ви можете щось зробити, щоб сподобатися іншій людині?
16. Ви коли-небудь відчували, що коли люди сердилися на вас, на це зазвичай є причина?
17. Чи часто ви відчуваєте, що ваші сьогоднішні дії можуть вплинути на те, що трапиться завтра?
18. Чи ви вірите, що коли щось погане має статися, воно все одно станеться, незалежно від того, що ви робите, щоб цьому запобігти?
19. Чи вірите ви, що якщо продовжувати спроби, можна досягти свого?
20. Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, то це завдяки вашим зусиллям?
21. Чи часто ви відчували, що є сенс старатися в школі, навіть попри те, що більшість інших учнів розумніші за вас?
22. Ви вірите, що краще бути розумним ніж удачливим?

Додаток 4

Гайд напівструктурованих інтерв'ю

Інформована згода на участь у дослідженні

Шановний(а) респонденте(ко)!

запрошуємо вас взяти участь у дослідженні української адаптації шкали локусу контролю Новіцькі-Стрікланд (Nowicki–Strickland Locus of Control Scale), метою якого є перевірити її психометричні властивості в українській вибірці. Ваша участь у дослідженні допоможе поліпшити якість психологічної діагностики українською мовою.

Що від вас очікується: ви пройдете напівструктуроване інтерв'ю. За бажанням, ви можете звернутися до нас, щоб ми детально пояснили контекст та мету нашого дослідження та надали інтерпретацію ваших результатів.

Орієнтовний час з: 65-80 хвилин.

Добровільність й право відмови: Участь у дослідженні є повністю добровільною. Ви можете відмовитися або припинити участь у будь-який момент без жодних наслідків. Якщо під час заповнення опитувальників ви відчуєте дискомфорт, ви маєте право зупинитися в будь-який момент.

Конфіденційність і захист даних:

- Опитування анонімне: ми не збираємо ПІБ, контакти чи ідентифікатори, що дозволяють прямо встановити особу.
- Окремо можуть збиратися деякі соціодемографічні показники: стать, вік, освіта – виключно для узагальненого аналізу.
- Дані зберігаються у захищеному середовищі Google Drive з обмеженим доступом (лише для дослідницької команди).
- Дані використовуються лише в узагальненому вигляді для наукових публікацій, звітів і виступів без можливості ідентифікації окремих осіб.
- Строк зберігання даних: 5 років після завершення дослідження, після чого дані будуть знеособлені/видалені згідно з політикою зберігання.

- Право на видалення: ви можете звернутися із запитом на видалення своїх даних доти, доки їх можна відокремити (до остаточної анонімізації/агрегації). Звертайтеся на: kborovkova@kse.org.ua.

Дослідження було розглянуто та схвалено Етичною комісією НПА 26 січня 2026 року, протокол No 1/26.

Питання:

Ставлення до проблем

- 1 Чи вірите ви, що якщо не втручатися, то проблеми вирішаться самі собою/все буде ок? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?
- 8 Чи вірите ви, що варто щось забачити, й це станеться? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

Здоров'я

- 2 Чи вважаєте ви, що шанс захворіти на застуду здебільшого залежить від того, наскільки людина сама дбає про своє здоров'я та вживає заходів безпеки? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

Школа/навчання

- 5 Чи вірите ви, що якби хтось навчався досить старанно, він чи вона змогли б успішно скласти будь-який предмет? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?
- 13 Чи часто ви відчували, що виконання домашнього завдання мало великий вплив на ваші оцінки? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

Агентність

- 6 Чи відчуваєте ви, що в більшості випадків не варто докладати зусиль, оскільки все завжди йде не за планом? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?
- 7 Чи відчуваєте ви, що якщо ранок почався поганим, то ви щось можете зробити, щоб далі день продовжувався добре? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

17 Чи часто ви відчуваєте, що ваші сьогоднішні дії можуть вплинути на те, що трапиться завтра? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

18 Чи ви вірите, що коли щось погане має статися, воно все одно станеться, незалежно від того, що ви робите, щоб цьому запобігти? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

19 Чи вірите ви, що якщо продовжувати спроби, можна досягти свого? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

20 Чи відчуваєте ви, що коли стається щось хороше, то це завдяки вашим зусиллям? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

Відносини з іншими

4 Вас часто звинувачують у речах, в яких ви не винні? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

Вплив на інших

15 Чи вірите ви, що ви можете щось зробити, щоб сподобатися іншій людині? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

Удача

12 Чи вірите ви в будь-які знаки на удачу? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

Чи є у вас талісман на удачу? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

3 Чи є такі люди, хто просто народилися удачливими? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?

22 Ви вірите, що краще бути розумним ніж удачливим? Чому ви так думаєте? Чи є випадки, коли це було інакше?